Татар.

رضا الدين بن فخر الدين

احمد مدحت افندی

مشهور ایرلر مجموعه‌سندن آلتنجی جزء

Из фондов Российской национальной библиотеки

28/IX-51
W 120

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی.

ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ" ВЪ ОРЕНБУРГѢ
1914.

Татар.
4-548.
р. 3386/915

رضاء الدين بن فخر الدين.

احمد مدحت

افندی

ولادتی ۱۸۴۴ . وفاتی ده ۱۹۱۲ ده .

مشهور ایرلر مجموعه‌سندن آلتنچی جزء

Инв. №

اورنبورغده «وقت» مطبعه‌سی .

ТИПОГРАФІЯ ГАЗ. „ВАКТЪ" ВЪ ОРЕНБУРГѢ
1913.

Из фондов Российской национальной библиотеки

احمد مدحت افندینڭ ١٨٩٧ نچی یلدن مقدم چیقارلغان رسمی .

Из фонд… …льной библиотеки

بسم الله الرحمن الرحيم

مدخل

بو رساله‌ده دارالفنون و آقادمیالرده اوقوغان و الوغ فیلسوفلر حضورنده تربیه آلغان آدم توگل بلکه صرف اوز اجتهادی ایله «زمان» مکتبنده اوقوب الوغ عالملر جمله‌سینه و فیلسوفلر زمره‌سینه کرگان بر آدم حقنده بر آز سوز سویله‌نه‌چکدر. بو آدم ایسه اوتکان یلده استانبول شهرنده وفات ایتکان احمد مدحت افندی حضرتلریدر.

جسارت و شوق بولسه علم تحصیل قیلور ایچون فقیرلك مانع توگللگینه، اجتهاد و غیرت قارشوسنده هیچ نرسه چدامادیغینه نمونه قیلنوب طوتولسون همده رغبت ایله ادبیات مطالعه ایتارگه باشلادیغمزده اثرلرندن استفاده قیلومزغه آزغنه بولسه‌ده مکافات بولسون ایچون اوشبو ذات حقنده بو رساله‌نی ترتیب ایتدك. مونك اثرلری، یاشلك وقتلرمزنگ یادکارلری بولدیغندن قاشمزده آیروم حرمتلری و کوکلمزنك اك تیره‌ن یرنده مخصوص اورنلری بار.

«مشهور ایرلر» حقنده یازلغان مجموعه‌نگ بوکون‌گه قدر نشر قیلنغانلرندن ابن رشد، ابوالعلاء المعری. ابن عربی و ابن تیمیه عرب بولوب، غزالی فارسی ایدی. احمد مدحت افندی ایسه «تورك» در.

بو رساله‌ده احمد مدحت افندی حالندن بحث ایتولور بولسه‌ده یازغان نرسه‌لرمز مکمل ترجمهٔ حالندن عبارت توگل. آنگ ترجمهٔ حالینی مکمل صورتده اوزینك خاص شاگردلری و مجلسینه ملازمت ایتکان مریدلری یازارلر، کلیات آثارینی نشر ایتمك‌ده شونلر وظیفه‌سیدر. بز ایسه وفات کونینه بر یل طولو مناسبتی ایله مشارالیه

Из фондов Российской национальной библиотеки

حضرتلری حقنده مطبوعات عالمنده کورلگان نرسه‌لرنک بعضیلرینی گنه جیوب ترتیب قیله‌چقمز. مأخذمز «تصویر افکار» ده ابوالضیا توفیق بك، «صباح» ده جمعیت تدریسیهٔ اسلامیه مجلس تدریس اعضاسندن علی کامی، «تاریخ عثمانی انجمنی مجموعه‌سی» ده(١) عبدالرحمن شرف، «تورك یوردی» ده فاتح کریمی، مدحت جمال، یوسف آقچورا، کاظم نامی، «شورا» ده عثمان زاده محمود افندیلرنك مقاله‌لری وبعض بر تراجم احوال و عثمانلی ادبیاتی حقنده بولغان رساله‌لردر.

احمد مدحت افندی بزنگ عصرمزده اوزون وقتلر سلامت طوردی، اثرلرندن استفاده قیلدیغمز واوزینه محبت باغلاب ده کوررگه آرزو ایتدیکمز حالده

ما کل ما یتمنی المرء یدرکه
تجری الریاح بما لا تشتهی السفن

مصداقینه موافق، آرزولرمز حاصل بولمادی. بر وقتلر بر مسئله حقنده مختصر مکتوب یازدم ایسه‌ده تابشرلوب تابشرلماوینی‌ده بله آلمادم. ذات عالیلری ایله صحبت ایتوب قایتوچیلر بعض وقت آنك اسمندن دعا و سلام کیتوررلر ایدی. شوندن باشقه علاقه‌مز و مناسبتمز بولمادی. لکن محبتمز و شوگا بنا ایتولگان معنوی مناسبتمز تمام یرنده‌در. اوشبو مناسبتنگ صوك کونگه قدر صاقلانوی لذتلی املرمزدندر.

---

(١) بو اثرنی استانبولدن بدرالدین سیف‌الملوك افندی، اسممزگه هدیه ایتوب یباردی. فائده‌سینی کوردك وخلوص قلبمزدن رحمت اوقودق.

رسمی ترجمهٔ حالی

احمد مدحت افندی ۱۲۶۰ – ۱۸۴۴ نچی یللرده «استانبول» شهرنده سلیمان اسملی بر آدم صلبندن دنیاغه کیلدی. صبی وقتنده استانبولده بر ابتدائی مکتبده اوقوب شغللندی. عائله‌سی ایله برلکده، «عدلیه» قضاسنده بولغان برادری طرفینه کوچوب کیتدیکلرندن صوڭ احمد مدحت افندی شول یرده اوچ دورت سنه قدر خصوصی آدملر حضورنده اوقوب یوردی. برادری حافظ آغا، ۱۲۷۸ نچی یل باشنده «نیش» والیسی بولغان مدحت پاشا حضورینه خدمتگه کیتدیکنده احمد مدحت افندی هم عائله‌سی‌ده آنڭ ایله برلکده «نیش»گه کیتدیلر. شونده رشدی مکتبده تحصیل ایتدی ولوقا معموریان اسملی کیمسه‌دن فرانسزچه اوقودی. آندن صوڭ مدحت پاشا ایله برلکده «روسچق» شهرینه کوچدیلر. مونده احمد مدحت افندی آی‌غه یوز غروش (۸ صوم) وظیفه ایله خدمتکه کردی. شول حالنده مدرسه‌گه باروب اوقوو و شونڭ ایله برابر فرانسزچه‌سینی‌ده کوندن کون ترقی ایتدرر ایدی. اوشبو وقت «طونه» غزته‌سنده محررلك‌ده قیله باشلادی. ۱۲۸۵ده مدحت پاشا «بغداد»غه کوچدیکنده حافظ آغا و آنڭ ایله برابر مدحت افندی‌ده «بغداد»غه کیتدیلر. آنده باردقلرندن صوڭ احمد مدحت افندی بغدادده بولغان «مکتب صنایع» ایله «زوراء» غزته‌سینی اداره قیلورغه مأمور بولدی. شوشی وقتده ابراهیم باقرجان معطر اسملی بر فاضلدن قرآن کریم و تفسیر، علم کلام وفارسی لسان هم‌ده ادبیات تحصیل قیلدی. ابراهیم باقرجان معطر ایسه شیرازلی بر آدم بولوب یهود، خرستیان، اسلام دینلرینی تتبع ایتوب چیقغان بر عالم ایدی. باقرجان معطردن اسلام دینی حقنده اوقوغان درسلرینی احمد مدحت افندی بغداد مفتیسی بولغان فاضل شهیر محمد زهاوی،

Из фондов Российской Национальной библиотеки

(۱) افندی ایله مذاکره قیلدی. ۱۲۸۸ نچی سنه آخرنده استانبول‌غه قایتوب «جریدهٔ عسکریه» باش محررلگینه تعیین ایتولدی. اوشبو وقت اوزی‌ده بر مطبعه تأسیس قیلوب نشریات اشینه کرشدی. ایکی سنه صوگنده «ردوس»گه نفی قیلندی. آنده باردیغنده اصول جدیده اوزرنده مکتب تأسیس ایتدی. بو مکتبدن «ردوس» اهالیسی بیك فائده‌لندیلر. سلطان مراد بیشنچی، تخت‌گه چیقدیغنده (۱۲۹۳ ده) عفو اولنوب استانبول‌غه قایتدی و «مطبعهٔ عامره»گه مدیر نصب ایتولدی. الك الك مبعوثان مجلسی آچلدیغنده احمد مدحت افندی مونك ضبط نامه‌لرینی (پاصتاناولینیه‌لرینی. پرتوقوللرینی) تحریر قیلشوده و کونی ساعتی ایله باصوب چیقاروده کوب خدمت ایتدی. «ترجمان حقیقت» غزته‌سینی علمی، ادبی مقاله‌لر ایله طولدردیغندن شول مقاله‌لرنی «منتخبات ترجمان حقیقت» اسمی ایله اوچ جلدده ترتیب قیلوب باصدردی. «طغارجق»، قرق آنبار» اسملی مجموعه‌لرنده‌ده علم‌گه، خلق‌غه کوب خدمت ایتدی. ۱۳۰۰ ده قرانتین باش کاتبلگینه و اون یل صوگنده رئیسلگینه تعیین ایتولدی. ۱۳۰۵ ده «استوقهولم» شهرنده‌گی ۸ نچی مستشرقلر قونغره‌سینه سلطان طرفندن مأمور بولوب باردی و اوچ آی مقدار آوروپاده یوروب، مشاهده ایتکان حاللرینی «آوروپاده بر جولان» اسملی اثرنده بیان ایتدی. ۱۳۲۴ نچی یل انقلابندن صوك، یاشی اوتدیکی مناسبت ایله تقاعد قیلندی (رسمی خدمتدن چیقارلدی). شول وقت‌غه قدر حکومت قاشنده بولغان خدمتنك مدتی قرق بیش سنه ایدی. رسمی وظیفه‌لردن چیقدی ایسه‌ده حکومت تعیینی ایله دارالفنونده معلملك قیلدی وبو کون‌گه قدر تورکیاده بولماغان تاریخ ادیان وتاریخ فلسفه درسلرینی احیا ایتدی، شونکله برابر «مدرسة الواعظین» همده «دارالمعلمات»ده مدرسلك قیلور ایدی.

(۱) «زهاوی». بغدادده مشهور بر علم عائله‌سیدر. محمد فیض وآنك اوغلی محمد سعیدالشافعی اوشبو عائله‌دندر. صوگغیسی بو کونده هم سلامت بولسه کیره‌ك. بغدادده مفتی بولوب طوروینی ایشتکان ایدك.

ولادتی . عائله‌سی . وفاتی . جنازه‌سی .

احمد مدحت افندینک ۱۲۶۰–۱۸٤٤ نچی یللرده دنیاغه کیلووی یوقاریده یازلدی. بو وقتده مونڭ اسمی احمد مدحت توگل بلکه یالگز «احمد» گنه ایدی. آتاسی، آناطولی تورکلرندن سلیمان اسمنده فقیر بر آدم بولوب آناسی‌ده بر چرکس دن طول قالغان و شوندن صوڭ سلیمانغه بارغان نفیسه اسمنده بر چرکس خاتون ایدی. نفیسه خانم چرکسلر آراسنده حرمتلی بر عائله‌دن بولوب «خوجیر» اسملی قبیله‌گه منسوب بر چرکس طرفندن یاوچیلاغمش ایسه‌ده چرکسلر کفولك مسئله‌سینه رعایت ایتدیکلرندن اوزلرینه تیڭ توگل دیب عائله‌سی، نفیسه‌نی مذکور آدم‌گه بیرمادیلر. یکیت، چرکس عادتینه موافق. قزنی قاچروب «آناپا» طرفینه آلوب کیتدی و شونده نکاحلندی. اوشبو سببدن ایکی قبیله آراسنده دشمنلق چیقوب بر قدر واقعه‌لر بولمشدر. عائله‌سی نفیسه‌نی آیروب آلور ایچون اجتهاد قیلوب قاراسه‌لرده نفیسه اوزی آیرلورغه رضا بولمادیغندن مذکور چرکس ایله عمر سورمشدر.

ایری وفات بولدیغنده نفیسه، شول طرفلرده سودا قیلوب یوروچی سلیمان افندی‌گه نکاح قیلندی و بر وقتلر آنڭ ایله استانبولغه کیلدی. احمد مدحت افندینی بو خاتون، قرق بیش یاشلرینه یتدیکنده دنیاغه کیتوردیکندن شوندی قارت کونده بالا کیتروی ایچون دوست ایشلری آراسنده اویالوب. قزاروب یوردیکی مرویدر. جسارتلی، متانتلی بر خاتون بولدیغندن احمد مدحت افندی «ردوس» گه نفی ایتولدیکنده: «مینم اوغلم شول درجه‌ده الوغ بر آدم ایکش که دشمانی الوغ بر پادشاهدر» دیمشدر. لکن اوغلینک حسرتینه طاقت کیتوره آلمی بر یلدن صوڭ وفات ایتدی، دیرلر.

اگرده بیوك آدم بولور ایچون بای و مشهور فامیلیه‌لر ایچنده دنیاغه کیلمك لازم بولسه ایدی احمد مدحت افندی موندی لطفلردن البته محروم بولاچق ایدی. لکن الله تعالی‌نڭ مرحمتیدرکه، بیوك آدم بولور ایچون آندی نرسه‌لر شرط توگلدر. احمد

Издание Российской национальной библиотеки

دنیاغه کیلگان وقتده، بیك کوب مشهور آدملر و الوغ هم بای فامیلیه‌لرده بیك کوب احمدلر و بیك کوب حسن و احسن‌لر دنیاغه کیلدیلر ایسه‌ده هیچ بری «احمد» ایرشکان درجه‌لرگه ایرشه آلمادیلر. و لله در القائل:

کن ابن من شئت واکتسب ادبا
یغنیك محموده عن النسب
ان الفتی من یقول ها انا ذا
لیس الفتی من یقول کان ابی.

«دائرة المعارف» گه درج قیلور ایچون ترجمهٔ حالینی یازوب آلوچی آدمگه احمد مدحت افندی اوزی: «مین، فقیر بر عائله‌دن دنیاغه کیلدم و فقیر حالده اوسدم، فقیرلك ایله افتخار قیله‌م. شونی یازمی قالدرما گز. اونوتمه گز!» دیب تنبیه قیلدیغی مرویدر.

احمد مدحت افندینك آتا بر، آتا باشقه حافظ اسمنده آغاسی بار ایدی. بو آدم اوقورغه یازارغه بله‌در حتی بعض وقتلرده شعرده سویلیدر ایدی. الك وقتده روم ایلی طرفلرنده توبان اورنلرده‌غنه مأمورلکلر قیلوب یوردی. روم ایلی ولایتلرنده «افندی» سوزی روحانی عالملرگه‌گنه مخصوص بولوب باشقه‌لرده استعمال ایدلماز ایدی. شول سببلی حافظ‌ده «حافظ افندی» دیب توگل، بلکه «حافظ آغا» دیب‌گنه معروف بولدی.

شول وقتلرده‌غی صدر اعظم محمد پاشا، روم ایلی ولایتلرینی تفتیش قیلورغه چیقدیغنده اوزینك کیفی اراده‌سی ایله بیك کوب واق مأمورلرنی زندانغه صالغان ایدی، شول آدملرنك بری حافظ آغادر.

۱۲۷۷ـ۱۸۶۰ تاریخلرنده مشهور مدحت پاشا، روم ایلی ولایترینه والی بولوب باردیغنده زندانلرنی. محکوم و محبوسلرنی تیکشروب ناحق جبا کوروچیلرنی. گناهسز یاتوچیلرنی آزاد ایتدی. حافظ آغا شونلرنك بری ایدی. تورمه‌گه یابلوی گویا حافظ آغانك بختینه سبب بولمشدر. چونکه محبوس بولووی مناسبتی ایله مدحت

پاشانك التفاتینه مظهر بولدی و آز آز کوتارله باروب حتی آخر عمرنده پاشالق درجه سینه باروب یتدی (حافظ آغا، حافظ پاشا بولدی). «بصره» طرفنده‌غی عربلر اختلال چیقارغان وقتلرنده حافظ پاشا. شونلر قولنده شهید بولدی. متین و استقامتلی اوز خدمتنده اجتهادلی و خالص بر آدم بولدیغی مرویدر.

احمد مدحت افندینك جودت اسمنده بر انیسی‌ده بار ایدی (بعض بر روایتلرگه کوره، جودت طوغمه انیسی توگل بلکه قز قارنداشینك اوغلیدر). بو کوندن بر قاچ سنه‌لر اول وفات ایتدیکنی محمود اسعد افندیدن ایشتدك.

احمد مدحت افندی، «استانبول» شهرنده ۱۳۳۱‌ـ۱۹۱۲ نچی سنه ۱۹ نچی محرم (۱٦ نچی دکابر) ده یکشنبه‌گه قارشو کیچده، وفات ایتدی. یاشی ۷٥ لرده ایدی.

بری روم قزی بولوب ایکی خاتونی. دورت اوغلی و بیش قزی قالدی. ایکی قزی اوزندن مقدم وفات ایتکانلر ایدی. اوغللرینك بری عسکری طبیب بولوب بری دارالفنون شاگردیدر. برسی بقال بولوب بری‌ده مطبعه‌ده مرتبلك ایتمکده‌در. تورکیانك مشهور شاعرلرندن، املا و تورکی سوزلرینی تصحیح قیلوچی ادیبلرندن بولغان معلم ناجی، احمد مدحت افندی قزلرندن برینی نکاح قیلمش ایدی.

جنازه و دفنی حقنده «صباح» غزته‌سینك یازغان جمله‌لری اوشبودر:

«دارالفنایه وداع ایله ارتحال دار عقبا ایلدیکنی دونگی نسخه‌مزده درج ستون تأسف و تأثیر ایلدیکمز فاضل محترم احمد مدحت افندینك نعش و مغفرت نقشی دون زوالی ساعت اون ایکیده احتفالات و تکریمات لائقه ایله دارالشفقه‌دن قالدیریله‌رق جنازه نمازی بعد الاداء شرفصدور بیوریلان ارادهٔ سنیهٔ حضرت پادشاهی‌یه توفیقا فاتح جامع شریفی حولیسنده‌گی حظیره‌ده ودیعهٔ خاك رحمت رحمان قلنمشدر. رحمه الله رحمة واسعة».

«طرف اشرف حضرت پادشاهیدن مرحوم مشار الیهك عائله‌سینه تبلیغ تعزیت ایدلدیکی کبی جنازه‌سنده‌ده بولنمق اوزره ما بین همایون مدیر ثانیسی رجائی بك اعزام بیورلمشدر».

«دفتر خاقانی ناظری محمود اسعد افندی، دارالفنون مدیر عمومیسی سامی بك، دارالفنون و دارالمعلمین و دارالشفقة معلمینی، شهر امانتی هیئت صحیه رئیسی ادهم بك، «اورنبورغ» ده «وقت» غزته‌سی صاحبی و سر محرری فاتح افندی

Из фондов Российской национальной библиотеки

کریموف ایله بر چوق رجال سیاسیه و علمیه و ارکان مطبوعاتدن پك چوق ذوات دخی جنازه‌ده حاضر بولنمشلردر».

*

احمد مدحت افندینك جنازه‌سینه حاضر بولغان یاقینلرمزنگ هیچ بری دفن رسملرینی احمد مدحت افندینگ اوز درجه‌سینه لائق درجه‌ده کورمادیلر و مونك ایچون بیك تأسف ایتدیلر و: «بزلر هنوز کشی تانورلق و هر کیمنك اوزینه کوره حرمت ایته بلورلك درجه‌لرگه ایرشمه‌گان ایکانمز» دیدیلر. هم‌ده: «احمد مدحت افندی یالگز سعی و غیرتی ایچون گنه‌ده موندن آرتق احترام ایله اوزاتلورغه تیوشلی ایدی، حالبوکه مشار الیه حضرتلری مجرد سعی و غیرت صاحبی گنه توگل بلکه اوشبو سعی و غیرتلرینی تورك ملتینه صرف ایتوچی ایدی، آنلرنی بالالر تربیه قیلوچیلر مثالنده تربیه‌له‌دی. اوز ملتینه بر طوقتاوسز ۴۰-۵۰ یللر خدمت قیلدی. اول اوزی گرچه مورمسوف و تولستویلر قدر بولماسه‌ده آنك تورکلرگه بولغان خدمتی مورمسوف و تولستوینگ روسلرغه بولغان خدمتلرندن آرتق ایدی، روسیه‌ده توبانردك بولسه‌ده مورمسوف و تولستویلرنك مثاللرینی تابارغه ممکن، اما تورکیاده احمد مدحت افندینگ حاضرنده کوله‌گه‌سی‌ده کورلمی. روسلر، مورمسوف ایله تولستوینی نیچوك کومدیلرده، تورکلر احمد مدحت افندینی نیچوك کومدیلر! تورکلر، بو آدمنگ قدرینی اوزی سلامت وقتنده بلمه‌گانلر ایدی، وفات بولغاندن صوڭده‌ده بلمادیلر. حالبوکه سلامت وقتلرنده قدرلری بلنمه‌گان بیك کوب الوغ ذاتلرنگ قدرلری وفات بولدقلرندن صوڭ بلنه و اوشبو اش، توبه و ندامت اورننده یوزوله ایدی» مضمونلرنده مقاله‌لر یازوب یوره‌کلری ایله صزلاندیلر و باشقه‌لرنك یوره‌کلرینی‌ده صزلاتدیلر.

عمر سوروی

احمد مدحت افندینڭ صبیلق وقتلری استانبولده اوتدی و شول چاغنده بر ابتدائی مکتبگه باروب اوقوب یوردی و هم بر دکانده بر قاچ آیلر خدمت ایتوب طوردی. ١٢٨١ تاریخنده مدحت پاشا «طونه» ولایتینه (بوکون بلغاریا) والی بولدیغنده حافظ آغا اوزینه نسبت ایله یاخشی بر مأمورلك حاصل ایتدی واستانبولده بولغان آناسی. قز قارنداشی وطوغانی احمدنی اوز یانینه کیتوردی. شول سیدن احمد مدحت افندینڭ یکیتلك وقتلری «طونه» ولایتنده «روسچق» شهرنده اوتدی و اوشبو شهرده خصوصی صورتده فرانسزچه و اوز تعبیرنچه «التحیات» اوقور قدر بر زمانده عربچه‌ده اوقودی. بر قدر بلغارچه‌غه‌ده آشنا بولدی. فرانسزچه اوقووینڭ ثمره‌سی اوله‌رق غرب ادبیاتینی مطالعه قیلورغه باشلاب آز زمان ایچنده بایتاق نرسه‌دن خبردار بولدی. یوقسه شول وقتلرده احمد مدحت افندی درجه‌سنده آدملر یتشدررلك مکتبلر تورکیاده یوق ایدی.

احمد مدحت افندی، مدحت پاشا قول آستنده خدمت ایتدیکندن مدحت پاشا اوز اسمینی بو یکیت اسمینڭ آخرینه (یادکار بولسون ایچون) قوشدی واحمد اسمنده یوری طورغان یکیت، شول کوندن اعتبارا «احمد مدحت» بولدی.

تاریخ، جغرافیا و علوم طبیعیه‌گه عشق درجه‌سنده میل قیلوچی احمد مدحت افندی ایچون «بغداد» سفری بیك فائده‌لی بولدی. «بغداد» ده وقتنده نقیب الاشراف سید سلمان افندی (١) هم‌ده «بغداد» ده طوروچی ایران پرنسی اقبال

---

(١) مونڭ آتاسی علی اسمنده فقیر بر آدم بولدیغی حالده رشید پاشا رعایه‌سی سببلی «نقیب الاشراف» بولغان ایدی. صوڭندن سلمان افندی، مدحت پاشا تیره‌سنده یوروب «نقیب الاشراف»لق عنوانینی آلدی و بیك کوب یر صو حاصل ایتدی.

ارجح بغداد وانی غریبها * علی جنة الفردوس لولا نقیبها

بیتی اوشبو سلمان حقنده بولسه کیره‌ك. محمد بایرامنڭ «صفوة الاعتبار» اسملی اثرنده اسمی بار. ج ٥، ص ٣١.

Из фондов Российской национальной библиотеки

الدوله ایله مصاحبه‌سی و بر قدر ماجرالری بولدیغی روایت قیلنور .

معنوی بر کوچ ، احمد مدحت افندینی نشر معارف هم‌ده مملکت و اهالی‌گه خدمت قیلورغه تکلیف ایته‌در ایدی . «بغداد»‌ده طورغان وقتده احمد مدحت افندی موڭا موفق بولدی . بو کونگه قدر تورکیاده مثالی کورلمه‌گان روشده قلم یورتورگه باشلادی و اصوللی صورتده حکمت طبیعیه ، حساب و هندسه فنلرنده اثرلر یازدی ، «خواجهٔ اول» اسمنده بر کلیات نشر قیلدی .

مذکور کلیات ، آز زمانده شهرت کسب ایتوب خلق آراسینه کوب تارالدی ، اهالینڭ فکرلری . کوزلری آچلوغه سبب بولدی . موندن صوڭ «قصه‌دن حصه» اسملی اثرینی و شول قبیلدن باشقه رساله‌لرده باصدروب تاراتدی . حافظ آغا وفات بولدیغندن صوڭ احمد مدحت افندی استانبول‌غه قایتدی ، قلم‌گه یابشوب مطبوعات ایله شغللنورگه کرشدی . احمد مدحت افندینڭ جدی صورتده محررلك مسلکینه کرووی اوشبو تاریخدن باشلانادر .

۱۲۸۹ ده « بصیرت » غزته‌سینه محررلك ایتدی و « خواجهٔ اول » اسملی اثرینی ایکنچی دفعه باصدروب نشر قیلدی . شناسی نڭ « ضروب امثال عثمانیه » اسملی اثرینه شرح یازوب کتاب صورتده طبع ایتدی . « بصیرت » غزته‌سنده‌گی بعض بر مقاله‌لری خلقلرنڭ شاو شولرینه سبب بولدی .

بو زمانلرده تورکیاده مطبوعات ، یوق درجه‌سنده ضعیف بولدیغندن خلق مطالعه‌گه هوسلی توگل ، اوقوچیلرنڭ قوللرنده‌ده «عاشق غریب» ، «نامق وعذراء» «طاهر و زهره» ، «الف لیل و لیلة» حکایتلری‌گنه کورلور ایدی . ایشته احمد مدحت افندی اوشبو حال‌گه چاره بولسون ایچون «لطائف روایت» اسمنده حکایتلر کلیاتی نشر ایتارگه باشلادی و اوزینڭ کچکنه‌گنه مطبعه‌سی ایله مملکت ایچینه ادبیات تاراتورغه موفق بولدی . «لطائف روایت» نڭ اولگی جزءلری خلقنڭ سویه‌سینه قاراوب غایت ساده واحتیاط ایله ترتیب ایتولگان بولسه‌ده خلقلرنڭ تعریض وطعنلرینه هدف بولدی . جمله باشی بولغان یوللرنڭ باشلرندن بر آز یرلری آچیق قالوغه قدر

Из фондов Российской Национальной библиотеки

عیب صانالدی، بو روشده قیلوب کتاب باصو سلف اصولینه خلاف بولووی دعوی قیلندی. الك وقتلرده مسئله باشی بولغان یوللرنگ اوللری آچیق قالو وجمله آخرلرینه نقطه قویو عادتی یوق ایدی. جمله آخرلرینه نقطه قویونی باشلاب شناسی اختراع ایتدی، یول باشلرندن بر آز اورننی آچیق قالدرونی‌ده احمد مدحت افندی باشلاب عملگه قویدی. اما اصول تنقیطنی کامل روشده مطبوعات‌غه تطبیق ایتوچی شمس‌الدین سامی بك ایدی. اصول تنقیط عملگه قویلو سببندن بیك کوب التباس و شبهه‌لر کوتارلدی، تورکیا مطبوعاتینی آلغا، برگه بر ینگلله‌ندی.

شناسی، آسیا عقلی ایله آوروپانك یاڭی فکرینی تزویج ایتوب یاڭی بر ادبیات دنیاغه کیلوگه سبب بولسه، آڭا خلف ذی شرف بولغان کامل بك اوزینك فطری عرفانینگ یاردمی ایله اوشبو ادبیاتنی تربیه ایدوب کمالات یولینه کرتکان بولسه، احمد مدحت افندی‌ده اوقو و اوقوتو محبتینی خلق آراسینه تاراتورغه و تورك ملتنده مطالعه هوسینی آرتدررغه سبب بولدی.

بغداددن قایتدیغندن صوڭ احمد مدحت افندینگ اوز اسمینه آچقان کچکنه مطبعه‌سی، صوڭره‌دن «قرق آنبار» و «ترجمان حقیقت» مطبعه‌لری اسمی ایله مشهور بولغان الوغ مطبعه‌نك نیگزی ایدی. مونده ایسه احمد مدحت افندی بتون عائله‌سی (خاتونلری قزلری) ایله برلکده اشله‌رلر و بتون عائله‌گه رزق کیتروچی اوشبو کچوك مطبعه ایدی.

«بصیرت» غزته‌سنده محررلك ایتدیکنده احمد مدحت افندی هر کون «بند مخصوص» یازار و آوروپا غزته‌لرینگ مهم مقاله‌لرینی خلاصه قیلوب ترجمه ایتار ایدی. حالبوکه آوروپا غزته‌لرینی بو روشده مطالعه قیلوب بارو و بر اهمیتلی نرسه تابار ایچون حسابسز کوب و اوزون بولغان اهمیتسز نرسه‌لرنی کوزدن کیچرو ایچون انسانده صبر و تحملدن بیگرەك شوق و تکامل بولو لازمدر. احمد مدحت افندی ایسه اوشبو نعمتلر ایله مشرف بر آدم ایدی. اوزی هم بر مکتوبنده: «مین هر کون باغانالر طولدروب یازارغه و مونلرنی یازار ایچون صحیفه‌لر، جلدلر طولغان یازولرنی

اوقورغه مجبورمن » دیمشدر .

شوق و تکامل آدملری ملتلرنڭ ایچلرینه علم و ترقی محبتی ، نقصانلرنی ادراك قیله بلو خاصیتی صالورلر وکمالات اورلقلرینی ساچارلر. اوشبو سیبدن ملت اویغانور، اوتکان اشلرینه اوکنوب کیلەچکلر ایچون کوزینی آچار.

مدحت پاشا صدر اعظم بولوب طوردیغنده احمد مدحت افندی «دور» اسمنده بر غزته چیقاررغه کرشدی و شونڭ ایچون « بصیرت » غزته‌سندن چیقدی . فقط « دور» برنچی چیقووی ایله حکومت طرفندن تعطیل قیلندی . موندن صوڭ «بدر» اسمی ایله دخی بر غزته نشر ایته باشلادی ایسه‌ده مونسی هم ١١ نچی عددندن صوڭ تعطیل بلاسینه اوچرادی .

غزته‌لر بارا آلمازلغینی بلدیکنده احمد مدحت افندی «طغارچق» اسمی ایله بر مجموعه نشر ایتارگه کرشدی . «طغارچق» ایسه شول زمانغه قدر مثالی بولماغان صورتده مهم مقاله‌لر، فلسفی بحثلر ایله طولوغ بولور ایدی .

موندن الگاریگی صوگمی «عبرت» اسمنده دخی بر غزته تأسیس ایتکان ایدی. «عبرت» محررلری شول زمانده «یاش تورکلر» صانالدقلرندن آزغنه سبیلر بهانه قیلنوب محاکمه‌سز ، تفتیشسز استانبولدن سورلدیلر. کمال بك ، ابو الضیا توفیق بك شونلر آراسنده ایدیلر. احمد مدحت افندی اوزی‌ده آنلر آرتندن یبارلدی . اوشبو وقت احمد مدحت افندی ایله ابو الضیا توفیق بك‌نڭ «ردوس» زندانده برلکده کیچرگان عمرلری ١١١٥ کون بولمشدر.

«بصیرت» ده محررلك ایتدیکنده «کائنات» اسمنده‌گی مشهور عمومی تاریخنی‌ده نشر قیلدی . «کائنات» ، تورکیا کتابلرینی بحق زینتله‌گان اهمیتلی ومکمل براثردر.

شول زمانده تورکیا عالملری نظرنده اعتبارلی تاریخ کتابی بولمق اوزره «مرآت کائنات» استعمال قیلنور ایدی . احمد مدحت افندی ایسه «کائنات» اسمینی شوندن آلدی وکچوك قطعه‌ده ، هر مملکت ایچون بر جزء اولمق اوزره نشر ایتدی . شاگردلر وعموما مدحت افندینڭ مریدلری جزئرنی کیسه‌لرنده یورتورلر، پاراخودلرده ،

Из фондов Российской национальной библиотеки

باقچه‌لرده اوقوب اوطوررلر ایدی .

«ردوس» زندانده طوردیغنده احمد مدحت افندی «قرق آنبار» مجموعه‌سینی تأسیس قیلوب بتون مسوده‌سینی استانبول‌غه یباروب و آنده نشـر قیلدروب طورر ایدی (١) . زندانده اوطوردیغی حالده استانبولده‌غی عائله‌سینی رزقله‌ندررغه مجبور بولدیغندن اوشبو روشده طریشورغه ، زندانده یاتدیغی حالده آقچه تابارغه احتیاج کوردیکندن اوشبو روشده بر مجموعه نشر ایتدردیکی روایت قیلنور . مونده ایسه گاه عینا وگاه اقتباس طریقی ایله فنی وعلمی هم تاریخی مقاله‌لرنی ترجمه ایتار و بعض وقت اوز تفتیشلری سببندن ذهنینه توشکان فکرلرنی‌ده یازار ایدی . سورگونده وقتده‌غی مقاله‌لرینه کمال بك «صابر» امضاسی قویوب یازدیغی کبی احمد مدحت افندی‌ده «جودت» امضاسی ایله یازار ایدی (٢) .

قصاب اسمنده بر ذات (ارمه‌ن بولسه کیره‌ك) ، «مونته قریستو» حکایه‌سینی تورکیچه‌گه ترجمه قیلوب استانبولده نشر ایتدیکنده چیت تللردن خبرسز آدملرده «رومان»نك نیندی نرسه ایدیکینی بلدیلر وآ گلادیلر . ایشته احمد مدحت افندی شوندن استفاده ایتمك قصدی ایله «مونته قریستو» حکایه‌سینه نظیر قیلوب «حسن ملاح» اسمنده بر رومان ترتیب و نشر قیلدی . موندن مقصودی ایسه آلیکساندر دوما ایله بوی اولچه‌شمك توگل بلکه آلیکساندر دوما . اوشبو حکایتی ایله اوز ملتینه تأثیر ایتووی قیلندن بوده اوز ملتینه تأثیر ایتمك ایدی . اوشـبو مقصدینه احمد مدحت افندی یاخشی‌غنه موفق‌ده بولدی .

١٨٧٦ نچی یل صربلر اختلالی وقتنده احمد مدحت افندی ، قلمینی قویوب

---

(١) «قرق آنبار» اسمینی صایلاوینه قارشو : «قرق آنبار سوزی ادیبلر آراسنده توگل حتی عوام قاشنده‌ده بر نرسه‌نی تزییف وقتنده استعمال قیلنور ، شونك ایچون بو اسم موافق توگل» دییوچیلرگه قارشو احمد مدحت افندی : «طغارجق سوزی‌ده شولای ایدی لکن ادیبلردن مهجور بولمادی . تورلی بحثلرنی جیغان مجموعه‌سینه بهاء الدین عاملی حضرتلری «کشکول» دیب و اوزمزنك حکیم بر وزیرمز (راغب پاشا) اوز اثرینه «سفینه» دیب اسم بیردی . اوز اثرینه «کشکول» اسمی بیروچی علامه‌دن عبرت آلسه‌ق ضرر بولماز دیمشدر .

(٢) کلمهٔ طیبه . ج ١ ، ص ٤٢ .

Из фондов Российской национальной библиотеки

قولینه قلچ آلدی و کوکلّی یازلوب صوغش اوگره ندی و کوکلّیلر فرقه‌سی تشکیل ایتدی.

احمد مدحت افندی «ردوس» دن آزاد ایتولوب قایتدیغندن صوڭ «ترجمان حقیقت» اسمنده غزته نشر ایتارگه باشلادی و ١٣٠٨ نچی یل‌غه قدر متصل یازو یازدی و بیك مهم اثرلر وجودگه کیتوردی. «یازو ماشینه‌سی» عنوانی احمد مدحت افندی‌گه اوشبو وقتلرده بیرلمشدر. «مفصل» هم «مدافعه» اسملی اثرلری ده اوشبو وقتلرده نشر ایتولدیلر. «مفصل»، احمد مدحت افندینڭ تورکیا تاریخینه آشنا بر آدم ایدیکینه دلیل بولوب. اسمینی منگو اونوتدرمازغه سبب بولاچقدر. «مدافعه» ایسه احمد مدحت اسمینک اسلام دنیاسینه تارالووینه باعث بولدی. سلامتلگی مساعده ایتمادیکندن ١٣٠٨ نچی یلدن اعتبارا «ترجمان حقیقت» محررلگندن چیقدی لکن بعض وقت همیشه‌ده «ترجمان حقیقت» و «اقدام» غزته‌لرنده مقاله‌لر باصدرر ایدی.

تورکیاده مطبوعات و ادبیاتنگ رواج کسب ایتووینه، آوروپا مدنیتینڭ تورکلرگه تانلووینه، خلقلرنگ مطالعه‌گه رغبت قیلولرینه احمد مدحت افندینڭ کوب خدمتلری بولدی. ادبیات، تاریخ و علوم طبیعیه‌گه آشنا بولووی نسبتنده موسیقی هم‌ده صناعت نفیسه‌گه هوسلی بولووی مرویدر.

«فرانسزچه کامل درجه‌ده بلوب، غایت ایرکن سویله‌ر ایدی، فرانسه‌ده طورمادیغی حالده احمد مدحت افندی درجه‌سنده درست، ایرکن و مشقتسز، سوزلرنی اورننده استعمال قیله بلوب سویله‌وچی آدم آز تابلور» دیرلر.

اوزون عمر سورگان عالملر، صوڭ وقتلرنده کوبسنچه اشلرندن توقتاب، دنیانی تاماشا قیلورغه، یاشلرنڭ هنرلرینی اولچاب، استقبال حقنده فکرلر یورتورگه، اوزلرینگ قیلغان خدمتلرینگ ثمره‌سی بولوب بولماوینی و قانغی فکرلری اورنینه کیلوب‌ده قانغی فکرلری کیلمادیکنی تدقیق قیلورغه کرشورلر. عالملرنڭ اصل الوغ خدمتلری و استفاده ایتوله‌چك ساعتلری اوشبو زمانلری بولدیغی حالده یاشلر ایسه ظاهری سکوتلرینه قاراب آنلر حقنده: «ایندی اول کشینگ بار هنری‌ده دنیاغه

Из фондов Российской национальной библиотеки

چیقوب بتدی. موندن صوڭ یاڭا بر نرسه یوق! » دیب حکم قیلورغه کرشورلر. بزنگ غیرتلی احمد مدحتمز ایشته شوندی حکملر ایتار ایچون یاشلرگه فرصت بیرمادی بیك کوب یاشلرنگ تحسین و غبطه قیلولرینه مستحق بولاچق صورتده تاریخ فلسفه‌سی، تاریخ ادیان فنلری ایله شغللنورگه کرشدی، بو فنلردن «دارالفنون» ده درسلر اوقوتدی، درسلری کتابلر روشنده باصلوب نشر قیلندی. طوغروسینی سویله‌مك لازم بولسه «اسلام دنیاسینه یاڭی بر هدیه قالدردی» دیرگه تیوشلی بولور.

مشروطیت اعلان قیلندیغمدن صوڭ، اورتندن عزل قیلندی ایسه‌ده بتونله‌ی معطل قالمادی بلکه بو اشلکلی آدمگه یاڭی عصرده یاشلر ایله برلکده اشله‌رلك کوب اش تابولدی. ایچنده عمومی بر فائده بولورلق نیندی‌گنه اش‌گه چاقرلسه‌ده آتلی یوگره بارر و خدمت‌گه‌ده بیل باغلاب کرشور ایدی. درس اصوللرندن رضا توگل و شول سببلی مونلرنی بتونله‌ی اوزگارتو تیوش ایدیکنی سویله‌ر و هر وقت: «بز بیك آز نرسه بله‌مز، اول بلگان نرسه‌لرمزده بر اش‌که‌ده یارارلق توگل» دیب زارلانور و شولای بولا طوروب استقبالدن هیچ امید اوزماز ایدی.

دارالفنون‌ده بیك مهم موضوعلرده مدرسلك ایتدی و بیك کوب جمعیتلرده اعضا بولوب مجلسلرینه یوردی، نهایت اوزینڭ وظیفه‌سی اوستونده اجل موعودی ایرشوب دنیاغه وداع ایتدی. ایشته قهرمانلق بودر. قهرمانلر «واعبد ربك حتی یأتیك الیقین» مصداقینه موافق علم خدمتی اوستنده و اوز وظیفه‌لرینی باشقارو یولنده امانت جانلرینی تابشررلر. علمگه خدمت ایتو، عبادتلرنڭ ثوابلیلرندن و افضللرندن بولسه کیره‌ك.

احمد مدحت افندینڭ سیاسی بر آدم بولمادیغنی، سیاسی آدملر دعوی قیلورلر. بو حالنی ایسه اوزینگ استانبولده بولغان مریدلری و روسیه اسلاملری آراسنده‌غی مخلصلری‌ده انکار ایتمازلر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

قیافتی. طبیعت واخلاقی. غیرت واجتهادی

احمد مدحت افندی سلامت بدنلی، کوچلی و الوغ باشلی. اوزون بویلی، زور کوزلی. گوزل چهره‌لی، قویی صاقاللی بر ذات بولوب زیره‌ك و اخلاقلی، ملایم ومتواضع، کبرسز و غرورسز. دنیاغه التفاتسز. لطیفه‌گه میال، کوب سویله‌وچی، بحث و مناقشه‌نی سویوچی ایدی. جدال وقتنده قزار و دعواسینی اثبات ایتوب خصمینی اشاندررغه طریشور، لکن آداب مناظره قاعده‌سندن چیتکه چیقماز ایدی.

هر کون ایرته ساعت بیشده طورر. سوت و قهوه‌سینی ایچوب کتبخانه‌سینه کرر، بیکله‌نوب اوطورر، یازار و اوقور. کیچ ساعت توقزده یوقلارغه یاتور، صووق بولماسه یالان آیاق بولور و بعض وقت اشینی قویوب قوللری باش آستنده بولدیغی حالده چالقان یاتوب خال جیار، یازو شغلی وقتنده شاو شو بولونی برده یاراتماز ایدی.

هیچ کم‌گه حسد ایتماز، اوچ آلو وکینه قیلو کبی نرسه‌لرنی کوکلنده صاقلاماز، اوزینه قارشی بولغان طعن و تعرضلرغه متأثر بولماز ایچون طریشور، آچووینی یوتار، دائم اوقور و یازار، بلمه‌گان نرسه‌سی بولسه بلوچیلردن صورار، اصلا تارتنماز ایدی.

ساده و تکلفسز روشده عمر سورر، شهرت و الوغلق صاتوغه التفات ایتماز، یاخشی آربالر آلورغه اقتداری بولدیغی حالده اوگوز جیگلگان آربالرده، یوك اوستلرنده بر آول اشچیسی قبیلندن آیاقلرینی آصلندروب یورووی کورلور ایدی. اوزینگ اوتارنده بولغان اشچیلر ایله برلکده اشلەر، آنلر ایچون بیك تانسوق بولغان آشلرنی پشرتوب آشاتور و یانلرنده برلکده سویله‌شوب اوطورر، برلکده صوغان ایله ایکمك آشار ایدی. اش وقتنده یالقاولانوب طوروچیلرنی، ایبده‌شلری اوستلرینه

صالنوچی اشچیلرنی سویماز، تکدیر قیلور، اما باشقه وقتلرده اشچیلرگه شفقت و یومشاقلق کورساتور ایدی.

آرو، تالونی بلماز، متین واجتهادلی، مدبر و ثباتلی بولوب اوز زمانده معروف بولغان علملردن خبردار ایدی. عمری سلامتلك ایله کیچدی. قورقنچلی آوروغه اوچرامادی. آخر عمرندەگنه بر ایکی مرتبه اودار بولوب، وقتنده چارەلر کورلو سببلی ضرر بولماغان ایدی دیرلر.

عائلەسینی غایت سویەر و بتون راحتینی شونلر حضورنده تابار، اوینده بولدیغنده آنلردن باشقه آشاماز، بعض وقت بالالرینی اوز تیرەسینه جیوب آنلردن اکیەت و ماصاللر سویلەتور و: «بو اکیەت و ماصاللرنك کوبسنده حکمت بار» دیر ایدی.

جومرد وفقرا پرور بولوب «آق بابا»ده بولغان جەیلەونده اطرافده بولغان قریه خلقلرینی چاقروب افطار قیلدرر و اوزی خدمت قیلوب آنلرنی آشاتور ایدی. (بو روشده افطار مجلسی یاصامق، صوگرەدن حکومت طرفندن منع ایتولدی، دیرلر).

رسول اکرم حضرتلرینی غایت سویەر، آنك حقنده تعظیم و تکریمگه منافی سوز ایشتورگه اصلا رضا بولماز، «اشانچلی صورتده پیغمبرمزدن روایت ایتولگان خبرلرنك هر بری ده مینم ایچون حقیقتدر» دیب سویلەر ایدی. اولگی حالنده هیچ بر نرسەگه اشانمی یورگان بولسەده موسی کاظم حضرتلرینك ارشادی ایله صوگندن شبهەلردن قورتولدی و مذکور ذات ایله برلکده تفسیر و حدیث مطالعه ایتدی. اوزینك بر قاچ اثرلرنده و استرخان امامرندن عبدالرحمن افندی نیازیگه یازغان مکتوبنده (۱) موسی کاظم افندی ایله برلکده قرآن کریمگه تفسیر یازدیغنی بیان قیله در.

غایت وفالی و آدم قدرینی بلوچی بر ذات بولدیغندن، اوزینك کیاوی معلم ناجی وفات ایتدیکنده متأثر بولوب قایغرمش و ایچ پوشو خستەلگی پیدا بولوب ایکی سنەلر قدر دوام ایتمشدر. موزه مدیری حمدی بك، صاحب ملا، مناسترلی

(۱) شورا. ج ۵، ص ۳۵۹.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اسماعیل حقی وفاتلرنده بیك بورچولدیغی، عادت طشنده قایغروب یوردیکی مرویدر.

اوزی سزغان پلان ایله تورك اوستالرندن بر کویمه یاصاتوب «ملك» اسمی بیردیکندن صوڭ رسمی دعالر ایله دڭزگه توشردی. بو کویمه ایله فقیرلرنی استانبول برله بکقوز آراسنده بوش (آقچه‌سز) یورتور ایدی.

تورك ملتی حقنده احمد مدحت افندی: «بو ملت قدر یاخشی خصلتلرگه مالك بولغان خلق یر یوزنده آز بولور. مسعود یاشارگه لائق بولغان بو ملت، اوزینڭ مزاج هم حسینه رعایت ایتولمك شرطی ایله قایسی وقت طوغری یولغه توشرلدیده بارودن باش تارتدی؟» دیر ایدی. تورکیاده کورلگان اداره بوزوقلقلرینڭ تورك قومی اوستینه یوکله‌نووندن رنجور و: «هیچ وقت اداره‌نی تورکلر اوزلرینه‌گنه حصر ایتمادیلر، مختلف عنصرلرنڭ هر بری موندا مشترکدر، ایسکی وقتلرده بو کونگی کبی ملیت فکری بولمادیغندن حکومت آدملرینڭ قومی منسوبلکلرینه اعتبار ایتمازگه تیوشلی. استبدادنڭ صوڭ کونلرنده بو اداره‌ده مسلمانلردن باشقه آدملرده حتی چیت مملکتگه منسوب کشیلرده بار ایدی» دیب سویله‌دیکی و: «شرقلیلرنڭ سلامتلکلری، سعادتلری غربنڭ علمی و معرفتی ایله جهازلانغاندن صوڭ اوز آرالرنده اتفاق ایله طوروغه باغلانمشدر» دیدیکی مرویدر.

کشیلر ایله کورشمك و آدملرگه قاتوشماق، حکومت طرفندن منع ایدلدیکندن صوڭ اوزینڭ خانه‌سنده علم هم‌ده موسیقی ایله شغلله‌نوب عمر کیچردی.

احمد مدحت افندینڭ وظیفه پرستلگی نمونه طوتلورغه تیوشلیدر. هفته‌نڭ هر کیچنی بر اشگه تخصیص قیلغان، عائله‌سی ایله مصاحبه ایتار ایچون بتون هفته‌گه برگنه کیچ تعیین ایتکان ایدی. آلتمش بیش یاشلرندن اوتکان صوڭنده‌ده اوشبو عادتینی دوام ایتدرمشدر. بیك کوب جانلردن عبارت بولغان اولوغ بر عائله باشنده شفقتلی آتا بولوب تربیه ایتدی. اوز ملتینه قلمی و فکری، اجتهاد و عملی ایله طوقتاوسز خدمت قیلدی. مونڭ بو حالی نمونه طوتلورغه تیوشلی بولسه کیره‌ك. دارالفنون درسلرینه اوچ سنه دوام ایتدیکی حالده آنجق اوچ درسی قالمشدر.

بونلرنڭ بری اویدن چیقمازلق درجه‌ده خسته بولووی و قالغان ایکیسی‌ده طومان بولدیغندن پاراخودلر یورمی طورو سببلیدر. باشقه وقتلرده درسلرینه، ساعتندن مقدم بارر و دارالفنونگه کورشی طوروچی یاش مدرسلردن الك اوزینڭ وظیفه‌سی باشینه حاضر بولور ایدی.

«ردوس»ده طوردیغنده زندان مأمورلرندن برینڭ خدمتنده یوروچی فقیر و یتیم مصطفی اسمنده، هیچ اوقوماغان والفبانی بلمه‌گان بر بالاده، اوزینڭ الکدن فکرله‌ب یورگان اوقوتو اصولی ایله، بر تجربه یاصارغه کرشدی. دورت کوندن صوڭ، مصطفی: «بابا، لالا، پاره، آنا» کبی ایکی هجالی کلمه‌لرنی املا ایله یازارغه باشلادی. دورت آی اوتمادی، بالا درست اوقورغه و درست یازارغه اوگره‌ندی حتی جغرافیا و حساب فنلرندن یینگل قاعده‌لرنی آڭلادی، سؤاللرگه قارشو تل ایله‌ده یازو ایله‌ده جواب بیررلك اقتدار کسب ایتدی.

شونی کوردیکندن صوڭ احمد مدحت افندی ویران یاتا طورغان بر مکتب بناسینی حمیتلی ذاتلرنڭ یاردملری ایله آوروپا اصولنده تعمیر ایتوب بالالر ایچون ابتدائی بر مکتب وجودگه کیتوردی. ابراهیم پاشا جامعی حولیسنده بولغان بو مکتب، «مکتب سلیمانیه» اسمنده بولغان ایکنچی برالوغ مکتبنڭ میدانغه چیقووینه سبب بولدی.

احمد مدحت افندینڭ غایۀ خیالیه‌سندن بری بر «قاموس اشیا» کتابی وجودگه کیتورمك ایدی. اوشبو فکر ایله کوب وقتلر شغللندی حتی بر دفعه‌ده یوز، یوز ایللی صحیفه‌لك بر نمونه‌ده نشر ایتدی. فقط قلم و عرفان اهللرینی بر یرگه کیتوروب‌ده باشلرنی باشلرغه قوششوب اثرلر تدوین قیلمق، جنایت صانالغان بر حکومت اداره‌سنده موندی قورقنچلی اشگه اقدام قیلورغه یول بولمادی. اگرده «قاموس اشیا» تألیف ایتو کبی اشلر برگنه آدم قولندن کیلووی ممکن بولسه ایدی احمد مدحت افندی البته بو اشنی اشله‌یه‌چك ایدی.

احمد مدحت افندینڭ گوزل اشلرندن بری‌ده اوغللرینی صوری قورت بولمق

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اصولی ایله توگل، بلکه اوز قول کوچلری و ما کلای تیرلری ایله کون کیچرمك یولینی اوگره‌تووی و شوندی مسلك ایچون حاضرله‌ویدر. عبدالحمید سلطان دورنده بولغان «سرای» ایله مناسبتی، بالالرینی توگل حتی نسب جهتنچه آزغنه یاقینلغی بولغانلرنی‌ده یاخشی وظیفه‌لی اورنلرغه اورنلاشدروب بترلك درجه‌لرده ایدی. «سرای» ایله آندن آز مناسبتلی بولغان آدملرده بالالرینك استقباللرینی تأمین ایتمشلر حتی یا گی دنیاغه کیلگانلرینه قدر، اورنلر تعیین ایدوب قویمشلر ایدی. حالبوکه احمد مدحت افندی بو یولغه کرگه هوس ایتمادی، بلکه اوز کوچلری ایله تاماق طویدرو مسلکنده تربیه ایتدی.

سیاسی مسلکده، ساده مشروطیتچی بولوب صوگغی دورت یل ایچنده تورکیاده ظاهر بولغان سیاسی فرقه‌لرنك هیچ برینه قوشلمادی. شولای بولسه‌ده پروغرامینی ملت احتیاجینه بر قدر موافق تابدیغندن «اتحاد و ترقی» فرقه‌سینی آلده طوتا ایدی. حتی صوگغی صایلاو وقتینه مخصوص «ارشاد» اسمنده بر غزته‌ده نشر ایتدی. لکن سیاست ایله اشتغالی خصوصا صوك زمانلرده بیك آز بولمشدر.

سیاسی محررلردن حسین جاهد حقنده: «یالقنلی یگت، اگرده اصول وقاعده‌سی ایله اوشبو روشده دوام ایتسه کیله‌چك زمانده یاخشی بر سیاسی محرر بولور» و بعض مقاله‌لری حقنده‌ده «سهل ممتنع» دیب توصیف قیلور ایدی. احمد راسم مقاله‌لری حقنده: «نوعلری شخصلرینه منحصر بولغان مقاله‌لر» دیب یاراتوب سویله‌ر، احمد بك آغایوفنك‌ده علمینی، سیاستینی خوش کورر ایدی.

احمد مدحت تعریفینه کوره احمد مدحت افندی

بو اورنده احمد مدحت افندینك اوز اوزینی تعریف ایتوب یازغان بعض بر جمله‌لری، معلم ناجی‌غه یازغان مکتوبندن چوپله‌نوب کوچرله‌در. بر کشینك

احوالی یازلدیغنده چیتلرنگ سوزلری دستورالعمل طوتلدیغی کبی اوز سوزینی‌ده ایشتورگه تیوشلی. قبول قیلنوب قیلنماو باشقه مسئله، اما اوزینگ سوزلرینه قولاق صالمق لازم. احمد مدحت افندی اوز حقنده شوشی سوزلرنی سویلی:

١) مینده کاغد حقنده سارانلق بار، شونك ایچون یازولرم بیك جیش بولادر. لکن مقصود، یازمقدر. آنگ سیره‌ك و جیش یازلوونده کوب حکمت یوق. چوق شکرلر بولسون. زمانمزده یکرمی دورت ساعت مدتده یازوب طولدراچق کاغدنك قیمتی آنچق ایکی تین، دورت تین گنه‌در.

٢) آلشمق (عادتله‌نمك) انسانلرده ایکنچی بر طبیعت حکمنده‌در. نیندی گنه نرسه‌گه آلشنسه، انسان شونك اسیری بولور. مین اوز عمرمده شمسیه (زونتیك) طوتمادم. چونکه قویاش تیو وکون صوغو خسته‌لگی شمسیه یورتوچیلرگه اوچریدر. زونتیك طوتارغه عادت ایتمه‌گان آدملرگه قویاشنگ ضرری بولماز. زونتیك طوتارغه عادت ایتکان آدم، شوندن هیچ آیرلا آلماز. بغداددن قایتدیغمدن صوك بر قدر وقتلر فوفایکه (جیلی کولمه‌ك) کیارگه مجبور بولغان ایدم. لکن حاضرنده مونی‌ده تاشلادم، اصلا کیمیم. ایندی کوب یللر بولدی جای کونده نیندی کیوم کیسه‌م، قشنی‌ده شونگ ایله اوتکاره‌م، کیوم آلماشدرمیم. صووق، ینگل کیوملر ایله یوروچیلردن‌ده بیکره‌ك جون کولمه‌کلر. طون و بیشمتلر کیوب یوروچیلر یعنی آرتق درجه‌ده صالقوندن صاقلانوچیلرغه تیه‌در.

٣) دوستلرمنك اویلرینه کوب باروب یورمیم، بارغان وقتلرمده‌ده یورتلرنده کیچه اوتکارمیم. مینم اشم وشغللرمده موندی حاللرگه مساعده قیلمی. چیتده بولغان دوست ایشلرمه‌ده مکتوبلرنی بیك سیره‌ك یازام. شولای بولا طوروب مین منزوی و آدملردن قاچوچیلردن توگلمن. انسانلرغه سؤ ظنم و دشمنلغم یوق. غزته اداره‌سینه هر کون یوزلر ایله آدملر کروب طورالر. شونلر ایله کورشه‌م، فکرلرینی آلام، صحبتلرندن لذتله‌نه‌م. لکن اشلرمه مانع بولماسون ایچون زیارت و مکتوب یازمق رسملرینی کیگاییتمازگه طریشام.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

٤) آشاو ایچو طوغروسنده قومسزلغم یوق. ساده وینگل معیشتنی سویدیکم ایچون ممکن قدر قناعتلی صورتده کون کیچرەم. شوشی حاللرمنی بعض بر بلشلرمز بزنڭ خسیسلکمزگه حمل ایتسەلرده بو فکرلری طوغری توگل. میندە «سارانلق» دیکان نرسه واشلەب تابقان بایلغمنی اوزمه ملك دیب حساب قیلمق عادتی هیچ یوق. اوینڭ مصرفلری. وارداتلری مینم اسممدن یورسەدە لکن مونلرنڭ ایچندە مین اوزم هیچ یوق. بو حاللرنی اصلا بلمیم. کیسەلرمدە آچقچ یوردیکی هیچ خاطرمدە یوق. مونڭ سببی فیلسوفلرگه، حکیملرگه تقلید ایتمك توگل بلکه بو اشلرنڭ هر برینی مینم کیکاشم واوگره تومدن باشقه اوزمنڭ عائلەم اشلی بلووندندر. اوی ایچندەگی اشلرنی عائلەم باشقارادردە. مین هیچ نرسه بلمیچه راحت اوطورام واوز اشمنی اشلیم. حتی اوستومه کیرەك بولغان کیوملرنی ده قارنداشم جودت آلوب بیرەدر. حتی بر وقت میگا کیوم آلور ایچون مغازینگه بارغان ایدك؛ کیوملرنی کیوب قاراغان صوڭ نیندیگنه بر سوز آیتسەم ده جودت میگا: «یوق، سین بلمیسڭ!» دیب آوزدە آچدرمی. اوشبو قدر قیدسز والتفاتسز بولدیغم حالده بیك قیدلی و دقتلی حرکت ایته طورغان یرلرم ده بار. مین دنیانی اوچ تینلك نرسەلردن صاناوچیلردن و «دنیاگزغه توکورمیم دە» دیوچیلردن توگل. مینم فکرمه کوره سیگز کون طوراچق دنیا ایچون مطلقا توقز کون طریشمق لازم. شونڭ ایچون بر دقیقه عمرمنی بوش اوتکاررگه رضا توگلمن. اش اشلەب وماکلای تیرلری. کوز نورلری صرف ایتوب آقچه آلورغه بیك یاراتام. بعض وقت بر تنکەلك نرسه ایچون اون تنکەلك طریشدیغمنی کوروچیلر مینم حالمه تعجب ایتەلر، مینی قزغانالر. لکن طریشو مینم ذوقمدر، راحتمدر. کاغدنی یازوب، بوزوب، سزوب اوطورغاندن صوڭ باصدروب، کتاب ایتو و بازارلرغه تاراتوب صاتو نوبتی کیلەدر. ایشته بو ساعتلرنڭ لذتی ایچون هیچ نرسه کیرەکماز.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

تألیفلری ، اثرلری

احمد مدحت افندی اڭ کوب یازوچی و خلقلر ایچون کیره‌کلی موضوعلرنی انتخاب قیله بلوچی مؤلفلردندر. ترجمه یاکه تالیف اوله‌رق یوز ایللی عدددن آرتق کتاب باصدردیغی ، غزته و رسائل موقوته‌لرده مڭ عدددن آرتق مقاله‌سی درج اولندیغی مرویدر. اوشبو سببدن بو ذاتنی «قرق آت کوچلی بولغان یازو ماشینه‌سی» دیب توصیف قیلورلر. حقیقت حالده مذکور سوز، احمد مدحت افندی حقنده مبالغه توگل .

کوب یازو و کوب تألیف قیلو طوغروسنده اوزینڭ معاصرلرندن آنچق شمس الدین سامی بك موڭا نظیر بولسه بولور. آرالرنده بولغان فرق شولدرکه: خلقلرغه اوخشاو و اوخشاماولرینه ، خشنود بولوب بولماولرینه التفات ایتمکسزین سامی بك فنی و جدی شیلریازار ایدی، اما احمد مدحت افندی قلمندن هیچ نرسه قورتولمادی . ایکنچی ، سامی بك پخته و منتظم یازار و وقتلی اثرلرینی هیچ تخلفسز اوز وقتلرنده چیقارر، بحثلرینه افراط درجه‌ده دقت قیلور ایدی . احمد مدحت افندی ایسه نظام و انتظاملرغه کوب التفات ایتمادی و اون سیگز یاشندن اعتبارا متصل یازدی . سامی بك احتمالکه فهم و اطلاع هم‌ده اساسلی معلوماتغه مالك بولو جهتندن احمد مدحت افندیدن اوستون بولور، لکن تورکلرنڭ . آوروپالولر ایله مناسبت پیدا ایتدیکلری کوندن اعتبارا تورکیا مطبوعاتنده اڭ کوب اشله‌وچی ، خلقلرنڭ استفاده لرینه اڭ کوب سبب بولوچی ذات احمد مدحت افندیدر. احمد مدحت افندی اثرلرینڭ هر بری «استانبول» شهرنده ۷۰۰ دانه صاتلدیغی وشونلرنی ۳۰۰۰ آدم اوقوب فائده‌لندیکی و بو خدمتنی تورکیاده نه حکومت و نه‌ده برر تورلی جمعیت علمیه ادا ایته آلمادیغی دعوی قیلنه‌در.

«احمد مدحت افندی اوز اثرلرینڭ اسملری حقنده دفتر یاصارغه موفق

Из фондов Российской Национальной библиотеки

بولمادی . مگرده هر بر اثری حقنده لازم وثیقه‌لر، کتبخانه‌سنده بولور» دیلر . تورلی رساله و ژورناللردن کوچروب کتابلرینگ اسملرینی بو یرده یازامز . مونده کرمی قالغانلری‌ده بولورغه ممکن :

آچیق باش . آرناوودلر سولیوتلر . آلمانیا تاریخی (کائنات) . آلاینگ قرالیچه‌سی . آلتون عاشقلری . آمریقا دوقتورلری . آنا قز . آنتونین . آوروپا آداب معاشرتی . آوروپاده بر جولان . ابدست و نماز . احمد متین وشیرزاد . اخبار آثاره تعمیم انظار . اخذ ثار . ادوار عسکریه . ادولف حصاری . ازمنهٔ قدیمه تاریخی . ازمنهٔ متوسطه تاریخی . اسارت . اس املا . اس انقلاب . استبشار . استعداد اطفال . استعلای اسلام . اسپانیه تاریخی (کائنات) . اسلامیتک معارفه تطبیقی . اسوج نوروج تاریخی (کائنات) . اسویچره تاریخی (کائنات) . اعتراضات . اعتیاد . اقونومی پولتیق . الف نهار ونهار . الکساندر ستراداللا . الهامات وتغلیطات . اماتنچی صدقی . اولوم اللهک امری . انگلتره تاریخی (کائنات) . اوبور . اوچیوزلی بر قادین . اورسیوال جنایتی . اوستریا تاریخی (کائنات) . ایتالیا تاریخی . ایکی خدعه‌کار . ایواه . بابا اوغللر . بختیارلق . بر توبه‌کار ، بر فقیر دلیقانلی . بر قادینک حکایه‌سی . برکات تناسلیه . بر کرچك حکایه . بر کنج دلیقانلینك حکایه‌سی . بشائر صدق نبوت محمدیه . بشیر فؤاد . بلیات مضحکه . بن نه‌یم . بیلگچ قز . پاپاسده‌گی اسرار . پارسده اوتوز بیگ بودی . پارسده بر تورك . پاره . پچه‌لی قادین . پورتکیز تاریخی (کائنات) . تأهل . تدقیق مسکرات . تربیه‌لی چوچق . ترقیات حاضره و مساکن . ترقی . تصرفات کیمیویه . تعفف . جان قورتار انلر . جرمانیا تاریخی (کائنات) . جلاد . جنلی خان . چرکس اوزدنلری . چفته انتقام . چنکانه . چنکی . چوچقلر کتبخانه‌سی . چوچقلره قرائت چیچکلر . حرکت . حسن ملاح . حکمت پدر . حل العقد . حیدود مونتاری . حیرت . حیوانلر . خسرونامه . خواجهٔ اول . خیال و حقیقت . دانیمارقه تاریخی (کائنات) . دردانه خانم . دمیربك . دنیایه ایکنجی کلیش . دیپلومه‌لی قز . ذیل حسن ملاح . روسیه تاریخی (کائنات) . روما تاریخی (کائنات) . رهبر معلمین . زبدة الحقائق .

Из фондов Российской национальной библиотеки

سلیمان موصلی . سؤظن . سودای سعی و عمل . سیاوش . سیدك خلاصه‌سی . شوپنهوئرك حکمیتن رد . شیطان قیا طلسمی . صاغلق . صنعتکار ناموسی . صیادانه بر جولان . ضابط . ضروب امثال عثمانیه . طولابدن تماشا . عجائب عالم . عثمان غازی . عثمانلی تاریخی (کائنات) . عمدة الاسلام . غابریلک گناهی . فاطمه علیه خانم . فتنه‌کار . فرانسه تاریخی (کائنات) . فرقت . فلاطون بك ایله راقم افندی . فلسفهٔ زنان . قادینلرده تزیین جمال . قاری قوجه ماصالی . قرق آنبار . قرناوال . قسمتنده اولانگ قاشیغنده چیقار . قصه‌دن حصه . قمره عاشق . قوشلر . قوناق . کتابخانهٔ نور سیدکان . کرجی قزی . کنجلك . کوگللو . لادام اوقاملیا . لطائف روایات . لؤلؤ اصفر . مخابرات . مدافعه . مدخل تاریخ وجغرافیا . مردود قز . مسائل مغلقه . مشاهدات . مصاحبات لیلیه . مفصل . مناظره . منتخبات ترجمان حقیقت . میوه‌لر . نباتلر . ندامتمی هیهات ! نزاع علم ودین . نصیب . نوم و حالات نوم . واه . وقت کیچرمك . وولتر یکرمی یاشنده . هلال احمر . هنوز اون یدی یاشنده . هولاندا و بلچیقا تاریخی (کائنات) . یر یوزنده بر ملك . یکیچریلر . یونانستان تاریخی .

صوك وقتلرنده زبده ، متن موجز ، مختصر اسمنده عمومی تاریخلر ترتیب ایدوب شغللندیکی اکن هیچ برینی تمام ایته آلمادیغی روایت قیلنور .

قلمینه اجمالی صورتده بر کوز صالو

احمد مدحت افندی هیچ بر فنده متخصص بولمادیغی حالده ، عصرنده معتبر بولغان علملرنگ هر برندن خبردار ایدی . معاصرلری گنه توگل حتی مقدم زمان عالملرینه نسبت ایله‌ده الله تعالی‌نك هبه‌سی سببلی امتیاز ایتکان ایکی خاصیتی بار ایدی . بری اوزی آگلاغان نرسه‌سینی آزغنه آگی بار آدم‌گه حتی ابتدائی مکتب بالالرینه قدر ، آگلاتورغه اقتداری و ایکنچیسی‌ده قلمینك محصولدار و برکاتلی بولویدر .

احمد مدحت افندینڭ قلمی عجایب بر قلم ایدی. کاغدنڭ باشندن باشلاب یازارغه کرشور و آخرینه باروب یتشور، بر کلمه‌سینی بوزماز و بر سوزنی تکرار قیلماز یاکه اورتندن توشروب قالدرماز، یازوب تمام ایتدیکندن صوڭ اصلا اوقوماز و کوز صالماز، شول حالنچه مطبعه‌گه بیرر، لازم یرلرگه یبارر ایدی.

بلکه اوشبو سبب ایچون بولسه کیره‌ك احمد مدحت افندی تألیفلرنده، تحریرلرنده آرتق اعتنا کورلماز، فصاحت و بلاغت‌گه، سهل ممتنع کبی شیلرگه مثال تابلماز، یاکه بیك آز تابلور. و مع ذلك تحریرلرنده چوالچق عبارتلر، تعقیدلی جمله‌لرده بولماز.

احمد مدحت افندینڭ قولندن کاغد ایله قلم توشوب طوروی بیك آز وقتلرده غنه کورلور ایدی. یاراخود ایچنده‌گی خلقلر مسامره و مصاحبه مجلسلری توزوب سیاستدن، فلسفه و ادبیاتدن لاف ایدوب باردقلرنده احمد مدحت افندی یازو یازوب یاکه یازار ایچون حاضرله‌گان کتابینی اوقوب بارر ایدی.

یازار ایچون یاکی مطلبلر بلورگه و استفاده‌لی موضوعلر حاضرله‌رگه مجبور بولدیغندن بر طرفدن اوقور و ایکنچی طرفدن یازار و هر یازدیغنی مطبعه‌لرگه بیروب طورر ایدی. اوشبو حال ایسه بو ذاتده سینزورنڭ قسووی باشلانغان کونلرگه قدر دوام ایتمشدر.

اوشبو سببدن احمد مدحت افندی اوزی بحث ایتکان مسئله‌لرنی جدی صورتده تفتیش و تدقیق قیلورغه یتشه آلمادی، شونڭ ایچون بیك کوب معلوماتی پشمی قالغان بولسه احتمال. اما ایکنچی طرفدن فکر اشله‌وی، ذهن یوکرکلگی حیران بولورلق درجه‌لرگه یتدی. مقاله‌لری تورکلر ایچون بر منبع فیض حساب ایتولور ایدی. تورکیاده اخلاق درسلرینی حکایت روشنده درس قیلوچی عالملرنڭ اڭ اولگیسی و بو ایشکنی باشلاب آچوچی ذات ـ احمد مدحت افندیدر. مونی انکار ایتوچی شاید بولماز.

احمد مدحت افندی اوز قلمی حقنده اوشبو جمله‌لرنی یازمشدر: «بر چوق زمانلر بولدی تکلفلی عبارتلر ایله یازو عادتمنی تاشلاب ساده یازارغه آلشدم. انسان

Из фондов Российской национальной библиотеки

اوزندن بیوك آدملر حقنده تعظیم کلمه‌لری استعمال قیلورغه وجدانی تکلیف ایتدیکندن مجبور بولسه‌ده تعظیم و تکریملرنی طمطراقلی سوزلردن عبارت بلمك باطل فکردر. اصل احترام، سوزلرده توگل، بلکه سوزلرنڭ حکملرنده‌در. زیرا لفظلرنڭ ریا ومداهنه‌لرگه حمل قیلنووی ممکن. اما حکملرده بولغان احتراملر موندی عیبلردن یراقدر».

احمد مدحت افندینی اوزلرینه رهبر ایتوچی یاشلردن: یازغان مقاله‌لرینی، اوقومقسزین کوز صالماقسزین مطبعه‌گه بیرو عادتینه تقلید قیلماولرینی اوتنه‌مز. احمد مدحت‌که، مرجانی‌غه یاراغان اشلرنڭ هر بری‌ده باشقه‌لرغه یاراب بتماز. اگرده مدحت افندیده، یازغانینی اوقوماو عیبی بولماسه ایدی آنڭ کوب سوزلری «امثال» اورنده استعمال قیلنور ایدی.

سورکونلکی و «سلیمانیه» مدرسه‌سی

دنیاده بر سیاق اوزرنده کون کیچروچی آدملر، احتمال‌که باردر. لکن موندی بختیار کیمسه‌لر هر حالده آز بولسه‌لر کیره‌ك. کوبره‌ك کیمسه‌لر دنیاده مشقت کوررگه و فلاکت یوکله‌رگه محکوم بولوب، بر کون شادلق کورسه‌لر مڭ کون زحمت تارتورلر. و بر ساعت نعمتلری برابرینه حتی عمرلری بارنچه عذاب و بلا آستنده بولورلر. مجلسلرده کولشوب سویله‌شوب اوطوروچیلر ایله آولاقده اوچرابده برر قایغوگنی سویله‌رگه، ایچ بوشاتورغه قصد ایتسه‌ڭ آنڭ اوزنده بولغان درد والم سینکی قدر اوچ بیش الوش الوغ بولا وشول جهتدن مرحمت‌که لائق کورله وچاره‌سز اوله‌رق بر عربنڭ:

کل من تلقاه یشکو دهره
لیت شعری هذه الدنیا لمن؟

دیگان بیتلرینی اوقوب اوز اوزگه سؤاللر بیروب یوریسن، لکن جواب آیتوچی بولمیدر. هر حالده دنیا، مشقت یورطیدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

اوشبو قاعده حکمینه کوره، تونلرنی کونلرگه قاتوب خدمت ایتکان و بتون کوچی، تن و جانی ایله وطنداشلرینه، دینده‌شلرینه روحانی غذالر بیروب طورغان بر وقتده، احمد مدحت افندی استانبولدن سورولوب «ردوس» آطه‌سینه یبارلدی و زندانغه صالندی.

احمد مدحت افندی «طغارچق» ده «داروینیزم» هم‌ده حشر اجسادغه متعلق «دیواردن بر صدا» اسمنده مقاله‌لر نشر ایتمش ایدی. بو کون هر بر دینی عالم و هر بر دینی شاگرد طرفندن سویله‌نه طورغان موندی مسئله‌لر شول کونگ روحانیلری طرفندن هضم ایتولمادی. آچولاندیلر. احمد مدحت افندینگ اعتقادسزلغی و دینسزلگی ایله حکم قیلوب حکومت قاشنده سعایت ایتدیلر. ایشته احمد مدحت افندینگ استانبولدن سورلووینه سبب بولغان نرسه‌لرنگ بری اوشبو اش ایدی.

اوگغان و بولدقلی آدم ایچون اڭ چیتون اش، تیك طورو و اشسزلکدر. بزنڭده غیرتلی بولغان و تیك طورونی بلمگان افندمز حتی تاش قابچقده‌ده تیك یاتا آلمادی. نیچوك ایتسه‌ده ایتدی محبوسلر ایله برلکده بر مدرسه تأسیس قیلوب آطه‌ده علم تارالوغه، دین آچلوغه سبب بولدی.

مذکور «سلیمانیه» مدرسه‌سینگ تأسیس ایتولووی واقعه‌سینی محترم اسماعیل بك حضرتلری «ترجمان» غزته‌سنده اوشبو مضمونده حکایت قیله‌در (۱):

اڭ بیوك قباحت اشله‌گان آدملرنی روسیه نظامنچه قتل‌گه بدل وعده‌سز قاتوروژنی سیبرگه یوللادقلری کبی تورکیاده سیبر مقامنده حبس و زندانلرغه تاشلارلر. موندی قاتوروژنی بر حبس خانه دگرده «ردوس» آطه‌سنده‌در.

کونلرنڭ برنده استانبولدن «ردوس» حبس خانه‌سینه قولی آیاغی زنجیرلی بر محکوم کیتوردیلر. حبس خانه‌ده بولغان ایکی اوچیوز قاتوروژنیلر شول کشینگ قباحتی نی نرسه ایدیکینی آڭلامادیلر. چونکه آدم اولدرمامش، کیمسه‌نڭ مالینه، عرضینه قصد و دولت ملت‌گه خیانت ایتمامش ایدی.

---

(۱) ۱۸۸۶ نچی سنه ۲۸ - ۲۹ عددلر.

بو آدم ارباب علوم و فنوندن هم‌ده اهل قلمدن بولوب آرقاداشلری بولغان قاتلی قاتللر آراسنده، یولدزلر آراسنده‌غی قویاش کبی حبس خانه جمعیتینه آتالق، خواجه‌لق قیلورغه باشلادی. یول باصودن، آدم بوغازلاودن اویالماغان آدملر (قاتوروژنیلر) بو آدم حضورنده ادبسزلك قیلورغه اویالا باشلادیلر.

کونلرنك برنده بو آرستانتنك استانبولده بولغان قارنداشی کیلوب، کورشورگه رخصت آلدی. حبس خانه‌ده آغاسینك بولمه‌سنده یالغز قالدقلرنده قارنداشی: «گناهسز ایدیککزنی پادشاه‌غه آڭلاتوچی یوق. پادشاه بلکه سزنی اونوتمشدر. ایندی بو حبس خانه سزلرگه قبر بولاچق. فلان دولتنك ایلچیسی مینی چاقروب: «اگرده آغاڭز استانبول‌غه قایتدیغندن صوڭ بعض بر سیاسی مسئله‌لرده مینم نصیحتمه کوره قلم یورته‌چك و بزنك دولتمز فائده‌سینه خدمت ایته‌چك بولسه سلطان حضرتلرندن اوتنوب آغاڭزنی عفو ایتدررم. ردوس‌دن استانبول‌غه قایتارتورم» دیدی. شوشی حقده سوزڭزنی ایشتورگه کیلگان ایدم، دیدیکنده، آرستانت: «باشمه بر قضادر کیلدی. لکن بو قاره یازولردن‌ده قارالر بولورغه ممکن. مین، حبسدن قورتولور ایچون ملتمه خیانت قیلمام. ملت اوغرینه جانم فدا بولدی، ایندی بو جان اوغرینه ملتمیمی فدا ایتیم؟ باشمنك فائده‌سی ایچون ملتنك خرابلغینه‌می راضی بولیم؟ مین موندی اشلرگه اصلا رضا بولمام. موندی یومشلر ایله مینم یانیمه کیلمه! ایلچی حضرتلرینه سلام سویله. اما شخصی منفعتی ایچون اوز ملتینه خیانت کیره‌ك بولسه آندی کشینی ردوس حبس خانه‌سندن ایزله‌ماسون!» دیب جواب بیردی.

حبس خانه‌ده‌گی آرستانتلر آراسنده هر تورلی اوستالقلردن آدم بار ایدی. تاشچی، تیمرچی، بالتاچی، صلاوچی و باشقه‌لر کوب ایدی.

کونلرنك برنده آرستانتلر جیولوب طورغان یرگه مونده ذکر ایتولگان آرستانت کیلوب سلام بیردیکندن صوڭ اوشبو روشده بر مصلحت عرض ایتدی: «ای قارنداشلر! الله تعالی‌دن شکایت توگل، لکن جمله‌مز موندن صوڭ دنیا یوزی کوره آلمی شوشی دورت دیوار ایچنده عمرمزنی تمام ایته‌چکمز. دنیاغه

Из фондов Российской Национальной библиотеки

کیلدکمی، کیلمادکمی، خبرمز بولمایه‌چق. یازومز شولایدر... حریت وحقوقدن محروم بر حالده بولسه‌قده انسانلقدن چیقدیغمز یوق. انسان بالاسی انسانمز. انسان بولدیغمز ایچون انسانلرنک وظیفه‌لرینی قیلورغه بورچلیمز. انسانلق وظیفه‌سی ایسه جناب حق‌غه عبادت ایتمك وطن و ملت فائده‌سینه طریشمقدر. بز محکوم بولسه‌قده قولمزدن بایتاق اش کیلور ایدی. آرامزده هر تورلی اوستالر بار. طشدن کشی صوراوغه حاجتمز یوق. شهر اهالیسی آغاچ، تاش و باشقه کیره‌ك نرسه‌لرنی حاضر ایتسه‌لر الله یولنده غیرت ایتوب شوشی شهرده مدرسه ایچون بیوك بر بنا صالساق، بو مدرسه بز عاجزلرنک وطنپرورلگی بولور، مشقتمز برابرینه روحمزغه فاتحه کسب ایتکان بولور ایدك».

موکا قارشو آرستانلر: «باش اوستینه!» دیب بو مصلحتنی قبول ایتدیلر و شهر اهلینه‌ده نیتلرینی بلدردیلر. شهر خلقی بنا ایچون لازم بولغان تاش و آغاچ کیتوردیلر. یر بیردیلر. آرستانلرده آز وقت ایچنده مکمل صورتده بر مدرسه بناسی صالدیلر. بو کونده «ردوس» ده «مدرسۀ سلیمانیه» اسمنده بولغان مدرسه، اوشبو مدرسه‌در. مدرسه‌ده تعلیم و تدریس ایتوله طورغان کتابلرنک کوبسی‌ده، حکایت ایتدیکمز آرستانلر اثرلریدر. «مدرسۀ سلیمانیه»، تورکیاده امثالسز بر مدرسه بولوب عربی، تورکی، علوم ادبیه و شرعیه‌دن باشقه، حساب، جغرافیا، تاریخ، حکمت، علم صحت و اصول تدریس اوقولور. فن اکمال قیلوب چیغوچی افندیلر تورکیانک جمله ولایتلرنده رغبت کسب ایتدیلر.

بو مدرسه‌نک تأسیس قیلنووینه سبب بولغان ذات، استانبولده «ترجمان حقیقت» غزته‌سینک صاحبی و محرری احمد مدحت افندی حضرتلریدر. ذات عالیلری تورکیانک برنچی محررلرندن و ادیبلرندن بولوب مونک قلمی کبی یمشلی و چابوق قلم آزیاده‌ده، آوروپاده‌ده یوقدر. بعض حقائق فنیه و تصورات معیشیه‌لری عالملك دعواسی ایتوچی بعض نادانلر طرفندن هضم اولنمادی. سوء ظن وافترا یولی ایله محاکمه‌سز اوله‌رق قاتوروژنی حبس ایتولووینه سبب بولدی. کندیسی قرق

Из фондов Российской национальной библиотеки

قرق بیش یاشلرنده صحتی کامل بر آدمدر .

« ترجمان » دن نقل ایتدیکمز سوزلر شونده تمام بولدی .

« مکتب سلیمانیه ، شوندی بر مکتبدرکه تورکیانک معارف نظارتی بو کونگه قدر موگا نظیر یاصارغه موفق بولمادی حتی کونچیلك قیلووی سببلی ، مشروطیتدن مقدم بو مکتبنی بوزوب ده قارادی ؛ احمد مدحت افندینک غربتده ، سورگونده حریت وحقوقدن محروم بر وقتده اشله‌گان اشینی ، خزینه‌نك میلیونلرینی صرف ایتوچی معارف نظارتینك اشلی آلماوی البته الوغ کیمچیلکدر » دیرلر .

تورك ادبیاتی و احمد مدحت

احمد مدحت افندی حاللری سویله‌نگان بر رساله‌ده . احمد مدحت افندینک تورك ادبیاتنده بولغان اورنینی تعیین قیلوب کیتارگه حاجت بار. احمد مدحت افندینك ترجمهٔ حالی تورکیانک عمومی تاریخندن بر کاغد تشکیل ایتار بولسه آنك اثرلری‌ده تورکیا ادبیاتینك الوغ بر قسمینی تشکیل ایتووندە شبهه یوق.

سلچوق تورکلری ایران مدنیتی تأثیرینه مغلوب بولدقلرندن، کوبرك اثرلرینی فارسی لساننده یازولری و رسمی کاغدلرینی فارسیچه لغت ایله یورتولری معلوم. حکومت. سلچوق تورکلرندن عثمانلی تورکلرینه کوچدیکندن صوڭده اوشبو حال بر مدت دوام ایتدی ایسه‌ده. بر غایه‌گه مبنی بولوبمی یاکه تصادفی صورتده‌می تورك لسانی استعمال ایتولورگه باشلاب بر « تورك ادبیاتی » میدانغه چیقمش ایدی.

تورك ادبیاتی تاریخنی یازوچیلر، شناسی‌غه قدر بولغان عصرنی وشول عصرلرنك ادبیاتینی « ایسکی ادبیات » دیب و شناسی دن صوڭغیسینی « یاڭی ادبیات » دیب یورته‌لر. فضولی (١) و هر ساعت « اوقیانوس » ایله « برهان قاطع » اسملی

(١) ترجمهٔ حالی « شورا » ده یازلدی. ١٨٩٢ نچی یل.

Из фондов Российской национальной библиотеки

كتابلرينه محتاج بولوب طورديغمز احمد عاصم افندی (١) وباشقه‌لر «ايسكی ادبيات»غه منسوب آدملردندر. مملكتمزده باشلاب كاظم بيك طرفندن و آندن صوڭده باشقه‌لر طرفندن بر قاچ دفعه‌لر باصدرلغان «محمديه» كتابينڭ صاحبی يازيچی اوغلی (محمد بيجان) ده «ايسكی ادبيات» عالملرندن ايدی (٢).

شناسی ابراهيم ١٢٤٢–١٨٢٦نچی يللرده استانبولده دنياغه كيلوب ١٢٨٨–١٨٧١نچی يل رجب (سنتابر)نده وفات ايتدی. مدرسه‌ده اوقوب علوم شرعيه‌ده يدطولی صاحبی بولدی و ذكاوتی سببلی بيك كوب نرسه حفظ ايتدی، حتی «قاموس» نڭ ياروسی كوڭلنده محفوظ بولديغی روايت قيلنور. موندن صوڭ فرانسزچه اوقوب غرب خلقنده بولغان علم و معرفتنڭ درجه‌سی بيك يوقاری ايديكنی آڭلاديغنده محض كمالات كسب ايتمك و شرق علمی ايله غرب علمينی برگه قاتشدروب فائده‌لی بر خلاصه ياصامق اميدی ايله فرانسه‌غه سفر ايتدی. بو

(١) احمد عاصم افندی ١١٦٩–١٧٥٦ تاريخلرنده دنياغه كيلوب ١٢٣٥–١٨١٠ تاريخنده فقر و ضرورت آستنده ايزلوب وفات ايتدی. تربه‌سی استانبولده «نوح قاپوسی» اسملی قبرلكرده‌در. اسماعيل كلنبوی (عقائد عضديه‌گه بولغان دوانی شرحينه اوزون بر حاشيه يازوچی عالم بولوب. بو حاشيه‌سی مطبوعدر) ايله برلكده چيقارتقان رسملری بو كونده استانبولده سلامت ديرلر. اوشبو رسمدن آلنغان نسخه‌سی ابوالضيا توفيق بك نڭ «نمونهٔ ادبيات» اسملی اثرنده باصلمشدر (ص ٨٩).

(٢) پريسكه‌ده قوناق بولوب طورديغم وقتده (١٩١١نچی يل ايپول آينده) محمد شاكر و محمد ذاكر افنديلر هم‌ده صدری افندی و باشقه‌لردن عبارت بر مجلسده: «تورك ادبياتی تاريخينی يازوچيلر و تورك شاعرلرينڭ شعرلری ايله استشهاد ايتوچيلر نيچون «محمديه» صاحبی بولغان يازيچی اوغلينی ذكر ايتميلر وعموما مونڭ احوالينه تعرض قيلميلر؟ شمس‌الدين سامی بك مونڭ ترجمه‌سينی «قاموس‌الاعلام»ده يازغان بولسه‌ده، بو ترجمه بيك قسقه بولديغندن ادبياتده‌غی اورنينی آڭلارغه كافی بولورلق درجه‌ده توگل، مونڭ سببينی اوزم بلميم، سز بلميسزمی؟» ديب صوراغان ايدم. اوشبو سؤال مناسبتی ايله ياخشی سوزلر سويله‌ندی ايسه‌ده قناعت قيلنورلق جواب بولمادی. عبدالحميد سلطان زمانه‌سنده «محمديه»نڭ ممنوع بولووينی صوڭ وقتلرده اوقودم، لكن بو آدم اسمی ادبيات تاريخلرنده ذكر ايتولماوينه سبب اول نرسه‌گنه بولمازدر. چونكه حريت دورنده تأليف ايتولگان اثرلرده‌ده هنوز مونڭ اثرلری ايله استشهاد قيلنولر كورلمی. يوقسه بو آدم تورك ادبياتنده ياخشی اورن طوتا آلماغان كشيلردنميدر عجبا؟!.

Российской Национальной библиотеки

وقتده یاشیده ۱۸ــ۱۹لرده ایدی. درویش طبیعتلی و منزوی بولغان بو ذات، فرانسهغه باردیغندن صوڭ گوزل صورتده اوقودی و «مقامات حریری» گه عربی شرح یازوچی و اسلام اثرلرینی تفتیش ایله شغللنوچی ساسی (۱۸۳۸ده وفات) عائلهسی ایله تانوشدی، رهنان و لامارتین ایله معارفه پیدا ایتوب آوروپاده بولغان علم و ادبیاتدن اجمالا خبردار بولدی. استانبولغه قایتدیغندن صوڭ ادبیات ایله شغللندی و مونڭ تأثیری ایله تورکیاده «یاڭی ادبیات جدیده» همده «تورکچیلك» اسمنده، ادبیاتغه مخصوص ایکی تورلی مسلك حاصل بولدی. «یاڭی ادبیات جدیده» چیلرنڭ مسلكلرندن وغایهٔ خیالیهلرندن لازم درجهده خبرمز یوق. معناسز وفائدهسز بولماو شرطی ایله صناعات نفیسهگه اهمیت بیرمك وآوروپا عالملرینڭ اثرلرینه اوخشاغان روشده اثرلر وجودگه کیتورمکدن عبارت بولسه کیرهك دیب ظن ایتهم. تورکچیلرنڭ مسلكلری ایسه معلوم بولوب آچیق و آڭلارلق روشده یازوب عموم خلق طرفندن اوقوتمقدن عبارتدر. ایکنچی تورلی تعبیر قیلوب سویلهنسه «یاڭی ادبیات جدیده» چیلر خواص ایچون و «تورکچیلر» ده عوام ایچون یازالر دیمك لازم کیلور.

بو طوغروده حرمتلو یوسف افندی اوشبو فقرهنی یازمشدر: «شناسی اثرلرنده ایکی تورلی ادبی مسلك اورلغی بار ایدی. بو اورلقلردن بر نوعسی طبیعی صورتده تربیه ایدلدیکندن صوڭ کمال نامق، عبدالحق حامد، توفیق فکرت، خالد ضیا و الڭ صوڭرهده «فجر آتی» کبی یمشلر یتشدی. ایکنچی نوعسی اوسوب ساچاك آتدیغندن صوڭ احمد مدحت، شمس الدین سامی، محمد امین، نجیب عاصم، اوشنداق «تورك یوردی» و «کنج قلملر» کبی نتیجهلر ظاهر بولدی. بو ایکی نوع ادبیات آدملرینڭ ایکنچیلری «تورکچیلر» و اولگیلریده «یاڭی ادبیات جدیده» چیلردر. شناسی، اوشبو ایکی مکتبنڭده استاذی ایدی. اولگیلرنڭ کوزگه کورلگان حاللری اوزلرندن مقدم بولغان عالملرنی انکار ایتو و اوز آرادهده تمام اویوشوب یتماودن عبارت بولدیغی حالده، صوڭغیلرده کوزگه کورله طورغان حاللر: سلفلرگه حرمت ایتمك

Из фондов Российской национальной библиотеки

و آنلرنی خاطرده طوتمقدن عبارتدر. شونگ ایچون مونلر «آثار سوزلری» نی جیوچیلر و شعرلرنی بارماق ایله اولچاوچیلرنی، لزومی بولماغان چیت سوزلرنی محاوره وتحریر وقتلرنده چیت‌گه سوررگه نصیحت قیلوچیلرنی تورکچیلکنگ امامرندن صانارلر. بو امامرنگ بری احمد مدحت افندیدر. نجیب عاصم ایله ولد چلبی‌نی تورکلك مسلکینه خدمت قیلورغه تشویق ایتوچی و ایبده‌شلری ایله برلکده «تورك درنگی» تأسیس قیلوچی، روسیه‌لی شاگردلر طرفندن تورکلك فکرینی ترویج ایچون یاصالغان قونفراس‌ده تورکلرنك تاریخلری و اتنوغرافیه‌لری حقنده بیك قیمتلی نطق سویله‌وچی احمد مدحت افندی بولدی».

⁂

محترم یوسف افندی سوزلرندن بزنگ بو اورنغه کیره‌ك بولغان قدرینگ خلاصه‌سی اوشبودر. موندن ایسه احمد مدحت افندینگ ادبیاتده‌غی مسلکی تورکلك وتورك محبی بولمقلقدن عبارت ایدیکی معلوم بولور. مونك اوستینه دخی‌ده بر نرسه‌گه دقت ایدرگه تیوشلی. بو ایسه تورك ادبیاتی حقنده یازلغان اثرلرنگ مؤلفلرینی ومسلکلرینی یاخشی بلوب، اشلرنی شوکا بنا قیلمقدر. مثلا: ابوالضیا توفیق بك اوزینك اثرلرنده شناسی، کمال بك‌لرنی احترام ایله ذکر ایتدیکی حالده شهاب‌الدین سلیمان اسملی ذات ۱۳۲۷ده استانبولده طبع ایتولگان «تاریخ ادبیات عثمانیه» اسمنده‌گی اثرنده مونلرنی بر قدر توبان توشروب، معلم ناجینی بتونله‌ی اشدن چیقاروب یازمشدر. مونك سببی فکرمزگه کوره مسلك باشقه‌لغی بولور.

محمدیه، عالیه و حسینیه شاگردلرینه درس بیررگه حقمز یوق. شهرلردن یراق آوللرده و اورمان آرالرنده، اورال تاولرینك قوینلرنده اوقوب یاتوچی شاگردلر بلکه استفاده قیلورلر دیب توبانده‌گی جمله‌نی بو یرده یازارغه لزوم کوردك:

ایدیالسز، مسلکسز عمر سورمك. نی قدر معناسز و حاصلسز بر اش بولسه ایدیالسز ادبیات‌ده شونك درجه‌سنده اوك ثمرسزدر. ادبیاتدن بر غایه بولورغه مطلقا لازم. «یاڭی ادبیات جدیده» چیلرنگ مسلکلری بزگه آچیق معلوم بولمادیغی

کبی غایهٔ امللری‌ده معلوم توگل. شونك ایچون آنلرنك فائده و ضررلرینه حکم قیلورغه اقتدارمز یوق. اما تورکلکنی غایهٔ امل ایتمك. ادبیات دنیاسنده الك اساسلی بر مسلکدر. تورك قومی بتونسی اسلام ایله مشرف بولدقلرندن «تورکلك» نی غایه و مسلك ایتوب طوتقدن اسلام دینینه آزغنه‌ده ضرر کیلو احتمالی یوق. شونگ ایچون «تورکلك» نی مسلك ایتوب طوتمق، ادبیات ایچون هم فائده‌لی هم حقلی و مقدس بر غایه‌در. اوشبونگا کوره روسیه اسلاملرینی سیاسی نقطه‌دن تورکلك، تاتارلق، قازاق و قرغزلق، نوغای و میشارلك، بارابا و باشقردلق، تیپتار و بخاریستلك فرقه‌لرینه آیررغه خدمت ایتوچیلر (چیریڤانسکی و آنك ایبده‌شلری) بو قوملرنك بختسزلکلری ایچون سعی ایتدیکلری کبی «تاتار ادبیاتی» اسمنده بر ادبیات احداث قیلورغه یوروچیلرده اوشبو قوملر ایچون آیو خدمتی قیلندن بر خدمت ایتمکده‌لردر. ایکی طائفه‌نگ یوللری باشقه باشقه بولسه‌ده اصل مقصودلری بر نرسه، یعنی روسیه اسلاملرینك تارالوب بتولری وعمرلك قوشلمازلق روشده شذرمذر بولولریدر. «تاتار ادبیاتی» احیا قیلمق، قازاق، تیپتار، قرغز، باشقرد و باشقه‌لر اسمندن ادبیات احیا قیلورغه و هر برینك‌ده آیاقغه باصا آلمی یغلولرینه برنچی سبب بولسه کیره‌ك. بزنگ ظنمز شولایدر. ظنمز خطاغه چیقسه هر کیمدن الوك اوزمز ممنون بولاچقمز.

تاتارچیلردن بعض بر کیمسه‌لر: «کوب شکرلر بولسون باشقرد بالالری «تاتار ادبیاتی» ایله آشنا بولوب بارالر، هر بر رساله و کتابلرنی سویوب اوقیلر!» دیب شادلق اظهار ایتدیکلرنده تورکچیلرده آنلرغه قارشو: «موندن صوك باشقرد ادبیاتی احیا قیلوچیلر اصل شونلر بولاچقدر، اگرده باشقرد قومی اقتصادی و اجتماعی جهتلردن انقراض بلاسینه اوچراماسه‌لر عمرگز بولسه کوررسز، شول بالالر باشقردلرنگ لومانوسفلری بولورلر و سزنك «تاتار ادبیاتی» گز ایله یاناشه برده «باشقرد ادبیاتی» اوطورتورلر، قازاقلر، میشارلرده طبیعی، باشقردلردن عبرت آلمی قالمازلر» دیرلر. درستده موندی اشلرنك بولووی یراق احتمال توگلدر. باشقرد، قرغزلر، میشار و نوغایلر اوز ادبیاتلرینی ترگزوب شغلله‌ندیکلرنده «تاتار ادبیاتی» یانینه برده

Из фондов Российской национальной библиотеки

«تیپتار ادبیاتی» قوشلووی و هر نرسه‌نی آنا تلی و ایشتولگانچه یازو قاعده‌سینه بنا قیلوب: «بدنگ عمازالدین آبدی میندله اویادنده‌گی ده‌ینسکی بادارینه باروب بداولر صاتوب آلوب قایتدی» (بزنگ عماد الدین آبزی مینزله اویازنده‌گی زاینسکی بازارینه باروب بزاولر صاتوب آلوب قایتدی) دیب یازارغه باشلارلر. ایک آخرده‌ده آول صایون بر ادبیات، ڤولصت صایون بر شیوه چیقوب اش تمام بولور. «کل آت قریب».

⁂

احمد مدحت افندینك تورك محبی بولوی و تورکلك ایچون ادبی خدمت ایتوی اوزینك اثرلرندن معلومدر. تورك لسانی حقنده یازغان بر مقاله‌سندن (آزغنه مناسبتنی رعایت قیلوب) توبانده‌گی سوزلرینی کوچره‌مز: ١) بزنك لسانمزنك اصلی چغتایچه دیرلر. بو سوز درست توگل. چونکه چنگیزخان اوغلی بولغان چغتای، اوتکان کونده‌گی گنه بر آدمدر. تورك قوملری، اوز قبیله‌لرینی هر زمانده بولغان اجتهادلی آدملرگه نسبت بیررلر و شول اسم بتون مغلوبلرگه‌ده شامل بولور ایدی. بر زمان تورکلر چغتای‌غه منسوب بولو ایله افتخار ایتدیلر. ایشته شول کوندن اعتبارا تللری‌ده «چغتای تلی» دیب معروف بولدی. صوك وقتلرده بو شرف «اوزباك» اسمینه کوچدی. یوقسه تورك تلی مگر ایله یللردن بیرلی بیك کوب جانلر آراسنده سویله‌نوب کیلگان بر تلدر. ٢) زمانمزدن علی شیرنوائی زمانینه قدر چغتای لسانی ایله یازلغان اثرلر بار. مونلردن باشقه آسیای وسطی، سیبیریا و تورکستان چینی کبی ایسکی وقتلردن بیرلی تورك قوملرینك جولان گاهی بولغان کیك صحرالرده بولغان ایسکی یازولر و آثار قدیمه‌دن لسانمزغنه توگل حتی قوممزنك اصلینی و احوالینی بلمك‌ده چیتون توگل.

شعر و احمد مدحت افندی

عرب ، فارس قوملرینک شعرگه زور اهمیت بیرولری قبیلندن عثمانلی تورکلری‌ده شعرگه عادتدن طش اهمیت بیرمشلر. تورکیاده بولغان عالملردن کوبلرینک شعرگه انتسابلری بار. دنیانی عربچه رساله‌لر ایله طولدرغان ابن کمال پاشاده تورک شاعرلری جمله‌سندن صانالمقده‌در. حتی شرح عقائدگه حاشیه یازوب سوزلرینی صاناب‌غنه سویله‌وچی بزنك خیالیمزده تورکیا شاعرلرندن ایدی (١) . اوشبونك ایچون تورکیانك الوغ ادیبلرندن بولغان احمد مدحت افندی ایله شعر آراسنده بولغان مناسبتدن بر قدر بولسه‌ده آیروب سویله‌رگه لزوم کوردك .

احمد مدحت افندی حالینی یاقیندن بلوچیلرنک خبرلرینه کوره: مشارالیه بر وقتلر شعر ایله اشتغال ایتدی ایسه‌ده یوقاری کوتارله آلمیه‌چغنی بلدیکندن صوك موندن واز کیچدی. «دل بیماره تداوی ایده‌جك کیمدر کیم؟ * دردمز عشق اثریدر نه ایدر بونده حکیم؟» کبی عاشقانه بیتلری بولسه‌ده شعرلری عموما ضعیف وهر برنده تکلف اثری ظاهردر.

معلم ناجی‌غه یازغان مکتوبلرینک برنده احمد مدحت افندی اوشبو سوزلرنی یازادر: «مین یاشلگمده شعر برله شغللندم. طونه ولایتی مکتوبی قلمنده بولدیغم وقتده ارکان مسودیننگ الوغلرندن بولغان غالب بك مرحوم کبی ادیبلرمز بزلرگه ادبی اثرلر بیررلر و شونلرغه نظیره‌لر یازومزغه تشویق قیلورلر و عموما نظم و نثرلرده ترقیمزه اجتهاد ایتارلر ایدی. حتی بر نظیره‌منی کوردیکنده ممیزمز ادهم بك افندی طرفندن

حضرت مدحت افندیٔ معارف پیشه نك
ظاهر اولدی نظم ونثر ایچره اولان ماهیتی
خامهٔ معجز رقم ایجاد واعجاز ایلیوب
بیك قصیده یازسه شایاندر برای مدحتی

(١) دیوان صاحبی بولغان مشهور خیالی‌گه باشقه بر آدمدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

دیه بر تشویق نامه‌گه‌ده مظهر بولغان ایدم. لکن صوگره تتبع آرتدی و شونگ سبیندن ــ نفرت قیلوب توگل، چونکه شعردن نفرت قیلو قابل بولماز ــ شعرگه رغبتم بتدی. زیرا مینم حکمتم کوردی‌که سوزدن مقصود، معنادر. لفظ ایسه قوری بر صاوت‌غنه بولدیغندن اعتبار صاوت‌غه توگل بلکه آنگ ایچنده بولغان نرسه‌گه (معناغه) در. صاوت، نی قدر گوزل بولسه‌ده. آلوچیلر آنگ اوزینه قاراب توگل بلکه ایچنده بولغان نرسه‌نگ درجه‌سینه قاراب قیمت قویارلر. اوشبو فکرگه کیلدیکمدن صوك شعر آراسنده اعتبارغه آلورلق نرسه‌لرنی بیك آز کوره باشلام. فلك میگا جبر ایتدی یاکه محبوبم التفات قیلدی مضمونتده‌غی معنالرنی گل ایسلری و بلبل تاوشلری ایله زینتلەب سویله‌مکدن عبارت بولغان دیوانلر بزنگ نیندی اشمزگه یارار؟ اوز شعرلرم‌ده شوشندی نرسه‌لر ایدی. شونگ ایچون شعرلرمنی تاشلادم وشعرگه هوس قیلونی‌ده کوگلمدن چیقاردم. موگا ایندی یکرمی بر، یکرمی ایکی یللر بولدی. شوشی قدر مدتلر شعردن بیزوب طوردیغم حالده اوتکان کونلرده بر کوچ، میندن بر قدر شعرلر سویله‌تدی. لکن اول وقتده مین، احمد مدحت توگل، مذکور کوچ ایسه احمد مدحت‌لکدن چیققان بر غافل گوده‌نی اوچراتدی‌ده اوزی تله‌گان بر اشنی اشله‌تدی. تکرار بولسه‌ده آیتەم: مین شعردن نفرت ایتمادم، شعردن نفرت ایتولماز. شعردن نفرت قیلور ایچون «جمال» اسمنده بولغان سماوی بر سردن نفرت ایتمك و «سودا» دیب معروف بولغان روحانی بر نوردن صوقور طورمق لازم کیلور. نفرت ایتمه‌سه‌م‌ده شعرگه خصومتم باقیدر. چونکه شعر بر اسارتدن عبارت بولوب قلمبده‌طوغان وعقلمه کیلگان نرسه‌لرنی توگل بلکه مونلرغه باشقه نرسه‌لرنی سویله‌تور. شعر سویله‌ب‌ده: «آرزو قیلغان نرسه‌منی سویله‌دم، کوگلمده بولغان حس‌نی ترجمه ایتدم» دیمك درست بولماز (١). بر شعرنگ ادبا قاشنده مقبول بولوی ایچون شرط ایتولگان نرسه‌لرنگ اك کوبسی لفظلرغه عائد

(١) «اولسه استعداد عارف قابل ادراك وحی * امر حق ارسالنه هر ذره‌در بر جبرئیل» دیوچی فضولی‌ده آرزو قیلغان نرسه‌سینی سویلی آلمامشمیدر عجبا؟!..

بولدیغندن حتی معنادن محروم بولغان نرسه‌لرنڭ‌ده شعر صانالوی لازم بولور. شونڭ ایچون بولسه کیره‌ك «المعنی فی بطن الشاعر» دیرلر. شاعرنڭ قورصاغنده‌غی معنالرنی نیچوك بلورگه ممکن؟ معناسی‌ده توز و لفظلری‌ده یاخشی بولغان سوزلرنی سویله‌وده محال توگل، لکن میلیونلر ایله آدملر آراسندن بیك آز آدملرگنه موڭا موفق بولورلر. بیش آلتیوز یل زمانلردن بیرلی شرقده میلیاردلر ایله آدم بالالری کیلوب کیتدیکلری حالده شونلر آراسنده شاعر اسمی آلورغه مستحق بولغانلری بیشیوز قدر بارلی یوقلیدر (۱). شول شاعرلرنڭ اثرلری‌ده میدانده! نیچه بیتلردن عبارت بولغان دیوانلر ایچنده آدملرنی قزدررلق شعرلرگه آز تصادف قیلنور. قرآن کریمنڭ شعر توگل بلکه نثر بولوی‌ده دینمه محبت ایتدرگان سببلرنڭ برنچیلرندندر. لکن معنالری حکمت جوهرلری ایله زینتله‌نگان شعرلر مینی‌ده مفتون قیله‌لر. مونی انکار ایتارگه قدرتم یوق. بعض شعرلر الکتریق قیلندن کوکلمه اثرلر بیرر».

احمد مدحت افندینڭ اوز حقنده بولغان اوز خبرلری بو یرده تمام بولدی. ظنمزغه کوره بو مکتوبنی معلم ناجی‌غه انبساط حالنده و کیله‌چك وقت ایچون ادبی محاوره و مخابره‌لر آچلسون ایچون یازمشدر. اگرده اوشبو مکتوبدن جدی بر خلاصه چیقارمق لازم کیلسه، مونی هرکیم: «شعرگه انتسابم یوق، مناسبتم آز، اقتدارمده کامل توگل، یاخشی بولمق شرطی ایله شعرنی یاراتام» مضمونده بر جمله ایله مقصودینی ادا قیلور.

هر حالده تورکیا ادبیاتنده بیك زور بر اورن طوتوچی و تورك ادبیاتی تاریخنده بیك کوب کاغدلردن عبارت اورن آلورغه استحقاقلی بولوچی احمد مدحت افندینڭ تورك شاعرلری آراسنده اسمی بولمازغه و شعر تاریخنده ترجمهٔ حالی سویله‌نمازگه تیوشلیدر.

---

(۱) «عالم» اسمینی آلورغه مستحق بولغانلری نیچه دانه ایدی؟.. احتمال‌که بیشیوز قدرده یوقدر. آنلرنڭ‌ده اثرلری میدانده!...

Из фондов Российской национальной библиотеки

سیوطی . احمد مدحت . تولستوی .

احمد مدحت افندی وفاتی مناسبتی ایله تعزیه‌لر، مرثیه‌لر، خاطره‌لر یازوچیلر اراسنده بو ذاتنی سیوطی‌غه و روس ادیبلرندن بولغان تولستوی‌غه اوخشاتوچیلر بولدی . مونلرنڭ مقصودلری البته هر جهتدن اوخشاتو توگل بلکه بعض بر حال و صفتلرده‌غنه اوخشاتو بولسه کیره‌ك . بو تقدیرچه آنلرنڭ اوشبو حکملری درستدر. احمد مدحت افندی بعض بر حاللرده سیوطی‌غه اوخشاسه اوخشار. شولای بولسه‌ده مذکور فکر حقنده آزراق سوز سویله‌ب کیتسه‌ك ضرر بولماز .

سیوطی، ٨٤٩ – ١٤٤٥ تاریخی رجبنده دنیاغه کیلوب ٩١١ – ١٥٠٥ ده مصرده وفات بولدی . اسمی عبدالرحمن جلال الدین ابو الفضل بن محمد اولوب عرب عالملرندن ایدی (درستی‌ده عربلشمش، یوقسه یراق بابالری فارس یاکه تورك ایمش) . احمد مدحت افندی قبیلندن فقیر و منزوی عائله‌دن توگل، بلکه تولستوی قبیلندن شهرتلی و آق سویاك اسمینه لائق بر فامیلیه‌دن دنیاغه کیلدی . آتا بابالری یا توره‌لك یاکه ایشانلق ایتوچیلر و یاکه الوغ عالم بولمق ایله معروف ذاتلردر. اسلام حکومتلری وقتنده‌غی ایشانلر، فقیهلر روسیه‌ده بولغان بایارلر، غرافلر روشنده کون کیچردیکلرندن، بو طوغروده سیوطی ایله احمد مدحت افندی آراسنده مناسبت یوق . آرالرنده مناسبت و مشابهت بولا قالسه هر ایکیسنده قلم خدمتنی کوبلك و هر وقت کتاب آراسنده آقتارنوب اوقوب اوطورو و شونلرنی یازوب رساله‌لر وجودگه کیترو نقطه‌سنده‌غنه بولور. یوقسه سیوطی اثرلری کوبره‌ك اسلام دنیاسنده اولده‌ده بار، بلکه کوب بولغان نرسه‌لرنی جمع یاکه اختصار قیلودن عبارت بولدیغی ایچون یاڭا بر نرسه‌لر ایجاد قیلوچی یاکه عموم ایچون بیك اهمیتلی و فائده‌لی بولوب‌ده بو کونگه قدر کوزلرگه کورلمه‌گان بر نرسه‌نی چیتلردن آلوب مسلمانلرغه هدیه ایتوچی بولوب صانالماز. سیوطی اثرلرنده اوز

Из фондов Российской Национальной библиотеки

مالی آزدر. سیوطینگ کوبره‌ك اشی کیتلرده طولوب یاتقان مالل‌رنی بر پوچماقدن ایکینچی پوچماق‌غه، بر باشدن ایکینچی باش‌غه و بر کیشه‌دن باشقه بر کیشه‌گه کوچروب یورتو قیلیندن اوزندن مقدمگی مؤلفلرنینگ سوزلرینی بر یرگه جیو وجیولغانلرینی تاراتودن عبارتدر. بو آدم یا یکرمی اوتوز کتابدن چوپله‌ب بر کتاب توزی ویاکه الوغ بر کتابنی آلوب یکرمی اوتوز کیسالك گه آیروب هر کیساکنی بر رساله قیلوب چیقارادر. شونگ ایچون اگرده بر گنه سطری‌ده سلامت قالماو شرطی ایله سیوطی اثرلری دنیادن یوغالسه یاکه مال خوجه‌لری کیلوب هر بری اوز نرسه‌سینی اوزینه آلسه‌لر اسلام دنیاسنده آزغنه بر اوزگارو و کوزگه کورلوب طورغان نرسه‌لرنگ یوغالوب اورنلری بوش قالو شیکللی اشلر بولماسه کیره‌ك. بیك فائده‌لی نرسه‌لرنی، قسقارتووی سبیلی عملگه یارامازلق ایتوب قالدروی ایچون سیوطی‌دن زارلانوچیلر حتی صزلانوب یازوچیلرده بار. آننگ ایسکی کتابلرنی قسقارتورغه بولغان حرصی حتی درجه‌سندن‌ده اوزمشدر. یاقوت حموی «معجم البلدان» دیباجه‌سنده: «مینم جیغان نرسه‌لرمنی زنهار اورنلرندن کوچرمه‌گز، بو سوز آرتق ایکان دیب زنهار توشروب قالدره کورمه‌گز، سزنگ طرفگزدن آرتق کورلگان کلمه‌لر و توشرلدیکی تقدیرده هیچ ده ضرر بولمی دیب حساب ایتولگان جمله‌لر حقنده احتمال که بز، بیك کوب مشقتلر کورگان بولورمز. شوشی عذرمنی قبول قیلوچیلردن الله رضا بولسون، اما التفات ایتمی همیشه اوز بلگانلرینی اشله‌وچیلرگه قیامت کوننده الله تعالی جزالرینی بیرسون!» دیب یومشاقلق ایله یالنوب و قاتیغلق ایله قورقوتوب قاراسه‌ده بو اشلرنگ سیوطی‌غه تأثیری بولمادی، اوزینگ عادتینه موافق «معجم البلدان» نی «مراصد الاطلاع علی اسماء الامکنة والبقاع» اسمی ایله اختصار قیلدی. حالبوکه احمد مدحت افندی اوزینگ اثرلری ایله تورك قومینه‌گنه توگل، بلکه بتون اسلام ملتینه بتونله‌ی یاگی خزینه‌لر هدیه ایتدی. احمد مدحت افندی اثرلری آراسندن بتونسی توگل بلکه بعض برلری‌گنه دنیا یوزندن کوتارلسه‌ده شول ساعتی ایله سیزله‌چك و بیك الوغ بوشلق قالدیغی بلنوب طورلاچقدر. مثلا «مدافعه»لر خدمتینی

ИЗ ФОНДОВ РОССИЙСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ БИБЛИОТЕКИ

ایته‌چك اثرلر دنیا یوزنده حتی بو کونده‌ده کورلماز. ابن حزم. ابن تیمیه و ابن القیم کبی عالملر خرستیان و یهودیلرگه قارشو بیك فائده‌لی اثرلر یازدیلر ایسه‌ده واوشبو هجری عصرنك باشنده یاشاگان رحمت الله هندی افندینك «اظهار الحق» نام کتابی گوزل و فائده‌لی بولسه‌ده مونلرنك هیچ بری «مدافعه» یرینی طوتمیدر. «اظهار الحق» اوز اورننده و «مدافعه» اوز اورننده کیره‌کلی. باشقه‌لرنك ده اوزلرینه لائق اورنلری بار. احمد مدحت افندیده چوینی بالاوز و تیمرنی قامر قیله آلو قوه‌سی کاملدر. کیره‌ك اوزندن ایجاد قیلوب یازسون و کیره‌ك باشقه‌لردن فائده‌لنسون اوزینه خاص بولغان اسلوبگه قویوب یازمق و مقصود بولغان معنالرنك طشقی کیوملرینی تاشلاب اوز طرفندن ایکنچی بر یاخشی و زینتلی کیوملرگه کیدره بلمك. آنگا خاص بولغان بر کمالاتدر. شونگ ایچون اثرلری خواه مستقل تألیف بولسون و خواه ترجمه بولسون تمام یاگی بر اسلوبده بولادر. «سیر حلبیه» دن اقتباس قیلوب ترتیب ایتکان «بشائر صدق نبوت محمدیه»سی حتی «سیر حلبیه» صاحبینك اوزی‌ده تانی آلماز درجه‌ده یاکا هم‌ده غایت لذتلی وسلیس بر اسلوبده‌در.

اوشبو نقطه‌لر ملاحظه‌گه آلنسه احمد مدحت افندی اثرلری ایله سیوطی اثرلری آراسنده فرق کوب ایکانلگی بلنور. سیوطی اوزی عالم ومعاصرلرینه کوره یوقاری، احاطه‌لی ایدیکنده شبهه یوق. خصوصا کوب سیاحت قیلووی و بیك کوب آدم کورووی سببلی فکری کیگایگان بر آدم ایدی. بتون املی فقه‌ده سراج الدین بلقینی ایله حدیث علمنده حافظ ابن حجر درجه‌لرینه ایرشودن عبارت بولدیغی ایچون همیشه علمینی آرتدرو قصدنده یورووی، معلوماتی کوبایوگه سبب بولمشدر. شونك ایله برابر، خلق‌غه فائده بیرو جهتندن اثرلری، احمد مدحت افندی اثرلری درجه‌سنده توگل ایدیکنده‌ده شبهه‌مز یوق. بو سوز بزنگ خصوصی فکرمزدر هم‌ده اوزمز کورگان و مطالعه قیلغان اثرلرینه کوره یورتکان حکممزدر. شونگ ایچون اگرده سیوطی‌نگ بز کورمه‌گان اثرلرنده فوق العاده اشلر بولسه اول وقت بزنگ بو فکرمز قوتسز قالورغه تیوشلی.

احمد مدحت افندینک سیوطی‌غه اوخشاوینه کوره تولستوی‌غه اوخشاوی آرتق بولسه کیره‌ك . هر ایکیسی اوزون عمرلی، سلامت بدنلی بولوب هر ایکیسی ده الوغ عائله صاحبلری ایدیلر. هر ایکیسی‌ده آرو تانونک نی ایدیکینی بلمی همیشه انسانلرغه خدمت قیلوچی، تفتیش و علمی تحقیقلر ایله شغللنولری اوستینه محررلك، غزته‌چیلك، عسکرلك ایتدیلر. هر ایکیسی‌ده الهی فیلسوف (یاکه متفلسف) بولوب دین تیکشردیلر و هر ایکیسی‌ده معتقد هم ابو العلاء المعری ایله شپنهوئرنک خلافنچه نیکبین ایدیلر. تولستوی «یاسنی پالانا» ده ابتدائی مکتب تأسیس قیلوب معلملك ایتکان بولسه احمد مدحت « ردوس » آطه‌سنده مکتب تأسیس قیلوب معلملك ایتدی . تولستوی، بالالر اوقور ایچون درس کتابلری ترتیب ایتدی ایسه احمد مدحت افندی‌ده هم درس کتابلری، هم‌ده بالالر کتبخانه‌سی ترتیب ایتدی . اما کوب یازوده، هر تورلی موضوعده هم‌ده تیز یازوده وتورکلك فائده‌سینی آلده طوتوده احمد مدحت افندی هیچ شبهه‌سز تولستویدن آلده‌در. احتمالکه احمد مدحت افندی، اثرلرینك قیمتی اعتباری ایله تولستویدن توبان درجه‌ده بولسه بولور . تولستوی اثرلری هر تورلی لغتلرگه ترجمه ایتولوب‌ده احمد مدحت افندی اثرلرینك چیت تللرگه ترجمه قیلنماوینی احمد مدحت افندینك شخصی ناقصلغینه توگل بلکه محیط ناقصلغینه حمل قیلورغه تیوشلی . تولستوی، مدنی بر مملکتده، بای و شهرتلی بر عائله ایچنده دنیاغه کیلدی و الك کچوك یاشندن باشلاب اعتبارلی آدملر وعلم تربیه‌دن خبردار خاتونلر قولنده تربیه ایتولدی. علم خزینه‌سینك اورتاسنده طوروب اوسدی و شول سببلی یاش وقتندن باشلاب کوب معلومات جیارغه موفق بولدی . بر آز بویی کورونه باشلاو ایله روسچه‌دن باشقه انگلیز، فرانسز، نمسه تللرینی بلدی وصوکره‌ده نظاملی مکتبلرده تحصیل ایتدی و بیك یاش وقتنده دارالفنونگه کرگان ایدی . حالبوکه تولستوی‌نك دارالفنون اسکامیه‌سینه اوطوروب عالی درسلر طڭلارغه باشلاغان بر یاشنده احمد مدحت افندی فرانسز الفباسینی اوقوب یوریدر ایدی . تولستوی‌نی تولستوی ایتوچی وشهرتینی‌ده چیتلرگه یباروچی نرسه، تولستوی‌دن بیگرك محیط . مملکت ، امثال

Из фондов Российской национальной библиотеки

واقران ، قوم وقبیله‌در . اما احمد مدحت افندینی احمد مدحت یاصاوچی اگرده مدحت پاشانك التفاتی اعتبارغه آلماسه ، یالگز بر احمد مدحت گنه‌در؛ «فاین الثری من الثریا؟» . شونك ایچون احمد مدحت افندی ایله تولستوی آراسنده هم شخصلری هم‌ده اثرلرینگ شهرت و مقبوللکلری اعتبارنچه فرق بولوغه تعجب ایتمازگه و بو اشنی‌ده احمد مدحت‌نك گنه عمل دفترینه یازمازغه تیوشلی .

روسیه مطبوعاتی و احمد مدحت افندی

«ناؤوی ؤریمه» غزته‌سی ۱۸۹۷ نچی یل ۱۰ نچی مارتده چیقغان ۷۵۵۵ نچی عددنده اوزینگ استانبول مخبرینك احمد مدحت افندی ایله بولغان مصاحبه‌سینی نشر ایتکان ایدی . شوندن اون یللر صوك «وقت» غزته‌سی‌ده ۱۹۰۸ نچی ۱۹۰۹ نچی یللرده ۳۱ نچی دکابر ۳ نچی هم ۶ نچی ینوارده چیقغان ۴۱۳–۴۱۴–۴۱۵ نچی عددلرنده اوزینگ استانبول مخبری بولغان محترم یوسف افندی آقچورانگ احمد مدحت افندی ایله بولغان مصاحبه‌سینی نشر قیلدی .

بری روسچه غزته‌لر آراسنده و ایکنچیسی‌ده روسیه‌ده چیقا طورغان تورکیچه غزته‌لر آراسنده مخصوص اورن طوتدقلرندن اوشبو ایکی غزته‌ده یازلغان «مصاحبه» لرنی بو یرده کوچره‌مز . «ناؤوی ؤریمه» مقاله‌سینی برادرمز فاتح افندی کریمی ترجمه‌سندن انتخاب قیلدیغمز حالده «وقت» مصاحبه‌سینی عینا درج ایته‌مز .

«ناؤوی ؤریمه» مخبرینگ سوزلری کیبا کسز و چوبسز بولووینه اشانوب یتمادیکمز ایچون آنك «مصاحبه» سینی عینا کوچررگه لزوم کورمادك . اگرده یازغانلری درست بولسه احمد مدحت افندی تورکیانگ علمی ، فکری و اجتماعی حاللری شول درجه‌ده طورغان کونده مبعوثان مجلسی آچلونی ضررلی کورگان و شونگ ایچونده موندی اشلرگه قارشو یازغان بولادر . یعنی بو اش ، مجرد سلطان

عبدالحمیدکه طرفدارلق ایتو و یاکه سرایدن بیرلگان امرلرگه مجبور بولودن توگل بلکه اوزینگ وجدانینی، عقیده‌سینی فاش و اعلان قیلو سببندن بولادر. لکن احمد مدحت افندی حقیقت حالده حریت‌که خلاف بولمادیغی حالده «پارلامینتو رذالتلری» مثالنده بولغان مقاله‌لرنی و «استبشار» اسملی اثرنده سلطانتی مدح ایتکان جمله‌لرینی سرایدن بیرلگان امرلرگه مجبور بولوب یازدیغنی تورکیا مطبوعاتنده اوقودق.

اوز سوزینه کوره «ناۋوی ۋرپه» مخبری احمد مدحت افندی یانینه بر بیك الوغ آدم واسطه‌لغی ایله بارغان بولادر. بو تقدیرچه «مصاحبه» ده بولغان سوزلر، سرایدن بیرلگان تعلیمات بوینچه سویله‌نوی ده احتمال. خصوصا احمد مدحت افندی اوزی مخبرگه: «سوزلرمنی اوزگرتمی یازگز، اول وقتده مقاله‌گزنی سلطان اوقوسه‌ده خوفم یوق» مضمونده بر سوز سویله‌گانی آنگلاشله‌در.

یوسف افندی ایسه بزنگ نظرمزده:

«اذا قالت حذام فصدقوها * فان القول ما قالت حذام»

گه مصداق کشیلردن یعنی «حذام» لردندر. شونگ ایچون آنك خبری حقنده شبهه و ترددمز یوق.

«ناۋوی ۋرپه» مخبری اوشبو روشده حکایت قیله‌در:

غلطه‌غه باروب مجلس صحیه رئیسینگ بولمه‌سینه کردك. بر قاچ دقیقه‌دن صوڭ، زور گوده‌لی، بغدای توسلی، کیڭ ماڭلایلی، آچیق کوزلی و بر آزده تاتارغه مائل سیمالی، کوب اجتهاد ایتوچی آدملرگه مخصوص صاری‌غه مائل چهره‌لی، عمومیتله غایت ملایم، فسسز، آچیق باشلی ایللی بیش یاشلرنده بولغان احمد مدحت افندی، یانمزغه کردی. روش حالندن آوروپا عادتینه رعایتی آز بولووی آنگلاشلسه‌ده افاده‌سی سلیس و آچیق، قلبی صاف کورلدی.

احمد مدحت آرتندن بولمه‌گه دخی کاتبی بولسه کیره‌ك بر آدم و آنك برله‌ده بر پاشا کردیلر. صوڭره احمد مدحت افندی اشارتینه کوره اول آدملر چیقدیلر. احمد مدحت افندی بزگه اوشبو سوزلرنی سویله‌دی: مین، یاش تورکلر فرقه‌سینی

تأسیس ایتکان ایدم، آنلرغه ریاست قیلدم، لکن اوزم پادشاهلق طرفنده ایدم. چونکه دنیانگ عظمتلی حکومتلری هر بری‌ده مستقل حکومتلردر.

موندن اوتوز بیش یل مقدم، اوزمزنك غایت آرتده قالدیغمزنی حس ایتوب بر طاقم یاشلر ایله فرنك ادبیاتی مطالعه‌سینه کرشدك. آخرنده «یاش تورکلر» فرقه‌سینی تشکیل قیلدق. بو جمعیت آراسنده بز بیش آدم ایدك. جمعیتنگ اصل مقصودی مللار و روحانیلرنی احاطه ایتکان تعصب پرده‌سینی یرتقدن عبارت ایدی. شونگ ایچون اسلام دینینه توگل بلکه بتون دیننی اوز ماللری حساب ایتوب‌ده چاللماسز آدملرنی اوز فائده‌لری ایچون گنه دنیاغه کیلگانلر دیب ظن قیلوچی روحانیلرگه ادبی صورتده هجوم ایتارگه باشلادق. مین شول وقتده «اتحاد» غزته‌سینی نشر قیلور ایدم. جبر و کیمیا کبی بیك کوب علملرنك مؤسسلری ایسکی مسلمانلر بولوب‌ده قرآن کریم و حدیثلر ترقیات بشریه‌گه مساعد بولدیغی حالده بز همیشه آلغه کیته آلمیمز. مونك سببی ایسه روحانیلرمزنك جاهلی تعصبلریدر. بز بیش آدم (احمد مدحت، کمال بك، خواجه حقی، ابوالضیا توفیق، نوری بك) بر طاقم ادبی و فلسفی رساله‌لر نشر ایتارگه کرشدك. الك الك تورکی تل و املانگ ییگللشوینه طریشدق. صوگره هندسه، طب، حقوق، فنون بحریه کبی فنلردن اثرلر ترجمه قیلوب معلومات بیردك. اوشبو اشلرنك نتیجه‌سیدرکه حاضرنده هندسه ایله فنون بحریه درسلری تورکیچه‌در. تورکیچه دن باشقه تل بلمه‌گان طبیبلرمزده بار. بزنك بو جمعیتمزده سیاسی مقصد یوق، بلکه مجرد علم و مدنیتکه خدمت قیلمق ایدی. لکن تأسف‌که اوشبو خدمتلرمزگه مانعلر ظهور ایتدی.

مدحت پاشا، مبعوثان مجلسی آچارغه فکر ایتدیکنده یاش تورکلر فرقه‌سندن معاونت ایسته‌دی. ولد معنویسی هم‌ده شاگردی بولدیغمدن تأسف‌که مین‌ده شول فکرگه قوشلدم. اوشبو حرکتلرمزنگ ثمره‌سی اوله‌رق ۱۸۷۴ نچی یلده صدر اعظم محمود ندیم پاشا طرفندن نفی اولندق. نهایت سلطان عبدالعزیز وفات بولدیغنده کسب حریت ایتدك. فکرمز ایسه همیشه اولگی فکر ایدی. تورکلرنك یوقاری طبقه‌سی

Из фондов Российской национальной библиотеки

عموما اوشبو فکرنی ترویج قیلورلر ایدی . آچیسینی تاتودیغمز ایچون بز بلکه بو فکرده بولمازده ایدك، لکن مدحت پاشا بزگه ، سلطاننک اوزی ده مبعوثان مجلسینی آچو طرفنده ایدیکینی سویله‌دی . سلطاننك مرادی ده شول یولده بولووینی بلگاچ ، بز بو فکرگه جدی خدمت ایتدك . بو وقتده خسته‌لگی سببلی سلطان مراد تختدن توشوب حاضرگی سلطان (عبدالحمید) چیقدی . مونک اوزینه بز فکرگه توشدك . مین اوز فکرمنی همیشه نشر قیلوب طوردم ایسه‌ده ایبده‌شلرمزدن بعضیلری اولگی فکرلرندن دوندیلر . بزنی سرایغه دعوت ایتدیلر . سلطان ، بزگه : « بز (پادشاهلر) نك نفوذمز تبعه‌مزنك جسملرینه بولدیغی حالده سزنك (محرر و عالملرنك) نفوذگز اهالینك روحینه‌در . شونك ایچون سزنك ایله برلکده خدمت ایتوومز مطلوب . ایندی سز میکا صداقت طوغریسنده یمین ایتگز ! » دیدی . کمال بك : « مین سلطان مرادغه یمین ایتدم . شول یمینمنی بوزمیم وسزنك مرادگزغه کونمیم ! » دیدی . سلطان ایسه کمال بكگه قاراب متینلگی ایچون مدح ایتدی . شوندن صوڭ میکا قاراب : « سین نی اشلیسك ؟ » دیدی . مین : « مینم هیچ کیمگه یمین بیردیکم یوق هم بیرمیم ، مین شوشی وطننك اوغلی بولدیغمدن هیچ بر یمین بیرمادیکم حالده پادشاهمزغه اطاعت قیلورم . بو کونگه قدر حکومت ضررینه یورمادم . موندن صوڭده یورمام » دیدم . سلطان ایسه : « سینك سوزیکه اشانام » دیدی . شول زماندغی سوزینه بو کونگه قدر تأسف ایتمه‌گان بولسه کیره‌ك .

۱۸۷٦ نچی یلده مجلس تشکیل اولنوب ۱۸۷۷ نچی یل ۸ نچی مارتده احمد توفیق پاشا رئیسلگی ایله پادشاهنك اوزی طرفندن رسمی صورتده مبعوثان مجلسی آچلدی . مین ، مجلس مبعوثانده کیتورلگان اعتراضلرنی ترتیب قیلو ایله مکلف ایدم . اگرده وجدانغه ایه‌روب درستینی سویله‌مك لازم بولسه مین شول برنچی مرتبه مبعوثان مجلسی آچلغان کوندن اعتبارا آکار محبتم صوونا باشلادی . ولایتلردن دورتیوز عدد مبعوث صایلانوب کیلگان ایدی . تورکچه‌دن باشقه هر تورلی تل ایله سویله‌شه طورغان بو احمقلر ایچنده هر تورلی رشوتچی . ظالم و خائنلردن ارمن ، روم . عرب ، یوماق ،

Из фондов Российской Национальной библиотеки

بوشناق کبی مختلف ملتلر موجود بولوب بزنی‌ده تانومازلر، اوزلری‌ده بر برینی بلمازلر ایدی. شول وقتده بزده استینواغراف بولنمادیغندن مبعوثلرنک نطقلرینی یازار ایچون پارلامینتوغه قویدیغمز کاتبلر، پارلامینتومزنک رذالتینی عامه‌گه افشا ایتماز ایچون اوز طرفلرندن تصحیح قیلوب بر طاقم نرسه‌لر یازوب طوردیلر. مونلرنی دخی‌ده بر قدر تنظیم قیلوب پادشاهمزغه‌ده تقدیم ایتدك ایسه‌ده اشکه یارارلق نرسه یوق ایدی. بعضیلری: «بز نظام بلمیمز» دیرلر، آ گا قارشو ایکنچیلری: «بلماسه‌گز اوگره‌نگز!» دیب قچقررلر. بر طرفدن: «پارلامینتونگ نظام وترتیبی قلوبلر ترتیبی کیبدر» دیدیکلرنده، ایکنچی طرفدن: «بز قلوبنی کورگانمز یوق، آنی‌ده بلمیمز» دیب جواب بیررلر. بو حاللرگه قاراب تله‌سه‌ك کول وتله‌سه‌ك آغلا!.

احمد توفیق پاشا یرینه صدر اعظم بولغان حسین فهمی پاشا ریاستنده ایکنچی دفعه آچلغان مبعوثان مجلسنده‌گی مبعوثلرنك حاللری دخی‌ده یامان، لکن وطن‌غه محبت و خدمت نقطهٔ نظرندن دخی‌ده برباد بولدی. نهایت تورکیا مطبوعاتی مبعوثلرنگ نطقلرینه اعتراض وانتقادلر قیلوب کوله‌رگه باشلادیلر. مبعوثلر ایسه: «بزنی استهزا قیلورغه حقگز یوق. چونکه بز اهالی طرفدن انتخاب قیلنوب کیلدك» دیدیلر. مطبوعات ایسه: «سزنی بو یرگه صایلاب یباروچی افکار عمومیه‌نك یول باشچیلری بز، مادام‌که سز عمومی منفعت حقنده سویلی بلمیسز، اول حالده هیچ بولماسه تیك طورگز و راحت اوطورگز!» دیب جواب بیررگه کرشدیلر. بحثلر صوزلدی، مجادله روشینه کردی، تادسزلاندی. نهایت سلطان عبدالحمید تورکیا ایچون مشروطه‌لی اداره تأسیس ایتمك و مبعوثان مجلسی آچمق وقتی هنوز یتمادیکنی آ گلاب، شول قانون اساسینگ اوزینه بیرگان حقینه بنا قیلوب اوچونچی مجلسده لغو قیلدی. مونك ایچون بارمزده ممنون بولدق. بو کونده تورکیاده مبعوثان مجلسینگ نام ونشانی یوق. اوز وطنلرینگ طشنده بولغان یاش تورکلرگنه ملت اسمینه اوله‌رق شول لغو اولنغان قانون اساسینك یاکیدن تشکیل قیلنوینی دعوی قیلوب حکومت خلافینه قیام ایتدیلر. محض تمدن و ترقی‌گه خدمت ایتمك مقصودی ایله ناموسکار بر صورتده تشکیل اولنغان

Из фондов Российской национальной библиотеки

بز قارت «یاش تورکلر»، یا کی یاش تورکلرنڭ صرف سیاسی بولغان قومیته‌لرینه بزنگ جمعیتمزنگ اسمینی غصب ایتدیکلری ایچون پروتستو ایتدك. حاضرگی یاش تورکلر جمعیتینڭ رئیسلری: احمد رضا، قاتولیق مذهبندن سوریه‌لی خلیل غانم، داغستانلی مراددر.

یازدقلرندن آڭلاشلدیغینه کوره مونلرنگ هیچ بری تورکیانی‌ده روسیه‌نی‌ده سویمیلر و روسیه ایله دوست بولدیغی ایچون سلطانی‌ده دشمن کوره‌لر. مونلرنڭ بتونسی یکرمی یکرمی بیش آدمدن آرتق توگل. پاریژده اڭ صوڭ مرتبه جیولغان مجلسلرنده مجموعی قرق کشی جیولغان بولسه‌ده مونلرنڭ باری اون دورتی فسلی بولوب قالغان یکرمی آلتیسی سیلیندر، شابقه‌لی آدملر ایدی. بو تورکلرنگ ایه‌ر-چینلری استانبولده کوب توگل، شونڭ ایله برابر نمونه‌لری‌ده یوقدر. اوز ملتلرینه خدمت قیلور ایچون آنارشیستلر ایله اتفاق ایتمك اوز ملتلرینڭ حالینه مطلع بولا آلماغانلقدندر.

یمیندن امتناع ایتدیکندن صوڭ کمال بك‌گه: «ایسته دیکڭ یرده بر متصرفلق ویاکه باشقه بر مأمورلك قبول ایت!» دیدیلر. شوڭا کوره‌ده کمال بك ردوس و ساقز آطه‌لرنده متصرف بولوب خزینه‌دن یوز لیرا و سلطانڭ اوز کیسه‌سندن اللی لیرا آیلق آلوب طوردی. اوزون وقتلر صوڭنده چاخوتقه‌دن وفات ایتدی. لکن ناموسلی صورتده یاشادی حتی کندی منفعتینی کوزه‌تمی، سلطان‌غه قارشو صداقتدن آیرلمادی.

ماکلیرلك ایتوچی حکومتلرنگ واسطه‌لقلرندن باشقه روسیه ایله تورکیا یالکز ایکیسی گنه اوز آرالرنده آڭلاشو لازم ایدی. نزاعلی مالدرنڭ بیك کوبی اوشبو حکومتلر قوللرنده ضائع بولدیغی سببندن مونلر روسیه ایچون‌ده تورکیا ایچون‌ده فائده‌سزلردر.

بو صوڭ عصرده بزنڭ حالمز آورلاندی. باشقه بر دولتنگ یاردمندن باشقه آوروپا دولتلرینگ حرص وطمعلرینه قارشو استقلالمزنی صاقلارغه قدرتمز قالمادی.

انگلتره ایله روسیه آراسنده طورومز صاندال ایله چوکچ آراسنده طورو قیلندندر. برینه آزغنه میل ایتسه‌ك اوستمزگه ایکنچیسی کلی ضرر کیتوره‌در. بزنگ قارشو طوررلق کوچمز یوق ایدیکنی هم‌ده ایکی بوغازدن باشقه آلورلق نرسه بزده قالمادیغنی بلدیکلرندن بزنگ ایله‌ده، روسیه ایله‌ده. اوز آرا بر بری ایله‌ده بوغازلاشورغه حاضرلردر. بعض بر وقتده تورکیانی تقسیم قیلورغه‌ده نیت ایتوب قویالر. بزنك، روسیه‌گه تایانورغه و آنك یاردمینه احتیاجمز بار. لکن بوغازلرنی آچو یاکه روسیه‌گه بیرو تورکیا اختیارنده توگل. بز بو کون بوغازلرنی روسیه ایچون آچار بولسه‌ق ایرته‌گی کوندوك انگلیز فلوتی کیلوب باصاچقدر. شونك ایچون بتونله‌ی آلو یاکه بتونله‌ی آچدرو اورنینه کورشیلك حرمتینه رعایت یوزندن بعض بر صوغش کویه‌لرینی اوتکارو برابرینه روسیه ایچون سلطان دوستلغینه قناعت قیلو تیوشلیدر. اگرده موگا انگلتره اعتراض ایتسه اول وقت سلطان طرفندن: «ایستر ایسه‌گز سزنك‌ده بعض بر صوغش کویه‌لرگز اوتسون!» دیب جواب بیرلور. بعض بر صوغش کویه‌لرینی قاره دگزگه اوتکاروده انکلتره ایچون نیندی فائده و باشقه‌لر ایچون نیندی ضرر بار؟ روسیه ایله دوستلاشو لازم ایدیکنی اون ایکی سنه‌دن بیرلی یازدم، سویله‌دم حتی سلطانغه‌ده آڭلاتدم. بزنگ ایچون ایکینك بری: یا انگلتره ویاکه روسیه. انکلتره‌گه تایانساق اول بزنی تمام یوتار، بوغازلرنی آلور و استانبولنی ضبط قیلور، اما روسیه محاکمه‌لی بر دولت بولدیغندن بوغازلرنی آلسه‌ده استانبولغه تیماز. آنا طولینی آلمق، یر یوزندن خلیفه‌لکنی محو ایتمك دیمك بولدیغندن روسیه موگا اقدام ایتماز. چونکه موگا یر یوزنده‌گی مسلمانلر رضا بولمازلر. روسیه‌نك اوزنده‌ده میلیونلر ایله مسلمانلر بار، مونلر ایله‌ده حسابلاشورغه تیوشلی بولور. آناطولی‌نی آلمق سزنك ایچون قولای بولسه‌ده صاقلاوی کوچ بولور.

⁂

«وقت» مخبری بولغان محترم یوسف افندی احمد مدحت افندی ایله بولغان مصاحبه‌سینی اوشبو روشده حکایت ایته‌در:

Из фондов Российской национальной библиотеки

احمد مدحت افندینی شاید ایشتوب بله طورغاندرسز ، معروف «مدافعه» رساله‌لرینی یازغان کشی . مدحت افندینک استانبولده زور شهرتی بار. مدحت افندینی تورك قانون اساسیسنک آتاسی مدحت پاشا اوینده اوسکان دیلر. واقعا مدحت افندی عبدالعزیز مرحوم زمانه‌سی یاش تورکلرندن ایدی . کمالر ، ضیالر فلانلر برله برگه نفی ایتلگان و تورمه‌لرگه یابلغان ایدی . عبدالحمید خان ، پادشاه بولوب مدحت پاشا تاه‌گی بوینچه مشروطیت اعلان قیلنغاچ مدحت افندی پادشاهلق خدمتینه کردی . شول وقتلرده عبدالعزیز توشوب عبدالحمید تختگه اوطورغانچی . اوزغان زمانه‌دن باحث «اس انقلاب» آتلی شاقتی لیبرال بر تاریخده یازدی . لکن عجیبی شولدرکه : عبدالحمید ، مشروطیتنی بتروب اداره‌سینی استبدادغه آوشدره بارغانده . آوشدروب بترگاچ‌ده ، مدحت افندی خدمتینی تاشلامادی . تاغن‌ده عجیبه‌گی : استبدادنک الك قاتی و ناچار زمانلرنده مشروطیت ومشروطیتچی یاش تورکلر علیهنده یازولر یازغالاغان ایدی ! .. تموز آلماشنووندن صوك مدحت افندی بیك تیز اوزینک ایسکی حریتچیلك فکرلرینه قایتوب ، یاش تورکلر یاغینه چیقدی . آلتمش یتمش یل عمر ایتکان وحریتچیلك حرکتینه بیك کوبدن قاتوشقان ، هر یرگه کروب چیقغان وپادشاهنی یاقیندن کورگان ، کوب تجربه‌لر ایتکان وکوب آرخیفلر آقتارغان . بایتاق اویلاغان وبیك کوب یازغان بو ذاتنک آلماشنو حقنده‌غی فکرینی اوگره‌نو و سوزلرینی ایشتو البته قزقلی هم فائده‌لی بولاچق ایدی . بر شنبه کون کیچکه تابا ، یانینه باردم ، قبول ایتدی .

احمد مدحت افندی مشهور فیلسوف ودین عالمی ، غزته‌چی ومؤرخ بولغان اوستینه زور بر رومانچی وحکایت یازوچی . روایتلر نقل ایتوچیدر . «حسن فلاح» ، «حسین ملاح» شیکلی اوزون ومکار بیتلك رومانلرندن باشقه «لطائف روایات» نام عمومیسی آستنده صاناب بترله آلمازلق کوب ، قسقه و اورتا اوزونلقده اکیه‌تلرده یازدی . هم چنلاب آیتکانده مدحت افندینک اکیه‌تچیلگی ، رومانچیلغی ، باشقه معرفتلرینک بارچه‌سندن‌ده قوتلی دیب اویلیم . آنك فلسفه وفقه ، تئولوغیا کبی چیتون بحثلر اوستنه یازغان کتابلری‌ده برر رومان شیکلی ینگل اوقولا وعلی الاکثر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

شوندی الوغ بحثلرنی بر اکیەت ایچندە حل ایتوب آلادر! . .

احمد مدحت افندی یازودە بولغان قدر سویلەودەدە اوستا ایکان. قرانتین دائرەسینک باش کاتبلك بولمەسندە میگا ساعت یارومار، حریتنگ نیچوك چیقغانینی. آلدە نیلر بولا آلاسینی روایت ایتدی. یراقدە توگل بر قهوە خانەدە اوطوروب مینی کوتوب قالغان یولداشم «اوزاق طوردك!» دیب، آچولانغان بولسە ایدی شول ساعت یارومنی، بیش مینوت دیب حساب قیلەچق ایدم.

مدحت افندی شول قدر اسپایلاب، ترتیبلەب سویلیکە قارشوسندەغی کشی ئلله نیچوك اویوب کیتە، ایشانلر قارشوسندە بولغان شیکللی اری. مدرسەدن یاگیغنە چیغوب هر ایشتکان «روسچە» سوزنی یازارغە هوسلی محررلرمزچە آیتسەك — گیپنوتیزیراواتسە ایتولە.

احمد مدحت افندی بیك زور گاودەلی، زور باشلی، اوزون چال صاقاللی، قصقە ساچلی، تارراق ماگلایلی، اوتلی کوزلی، شاقشیراق سیرتوکلی، بورن تماکیسی تارتا، عصبی بولغانغە کورە کیرەکلی کیرەکسز کوزلرینی. قوللرینی قیملداتا هم‌دە یکندە طوزان بار شیکللی بیش اون مینوتدە بر قات یکینە اوفلی.

بزنگ یاقدەغی شهرتینی. اهمیتنی فلان بر نیچە قات تمنی ایتوب سویلەگانم صوگندە مین احمد مدحت افندیدن: «١١ تموز انقلابی نیچوك بولدی؟ یاگی ادارەنگ استقبالی امینمی؟ انقلابغە نیچوك قاریسز یعنی سزنگچە تورکیا ایچون ایسکی ادارەمی فائدەلیرەك ایدی یاکە یاگیسیمی؟» دیب صورادم.

سویلەگانلرینگ همەسینی یازارغە مدحت افندی رخصت ایتدی اما عینا یازا آلمیەچغم. زیرا آنگ آلدندە یازا بارمادم هم یازغان بولسەم تمام ایکی «وقت» غزتەسی حدلی بولور ایدی. شونگ ایچون قسقارتوب فقط قولمدن کیلگان قدر فکرینی اوزگرتمانیچە نقل ایتەم:

حاضرگی انقلابنگ نیچوك بولغانینی بلور ایچون سلطان عبدالعزیزنگ صوك کونلرندن باشلارغە کیرەك. اول زمانلر بز بر نیچە حریتچی، دولت عثمانیەنگ

Из фондов Российской Национальной библиотеки

انقراضدن خلاص هم ترقیسی ایچون اصول مشروعه مشورتنی لازم کوروب شول طوغریلرده قالا هم قلما فکر تاراتورغه طوتونغان ایدك . اما اول زمانڭ رجال حکومتی موڭا قارشی توشدیلر ، بزلرنی نفی وحبس ایتدیلر .

بیلەسز ، حاضرگی پادشاه (عبدالحمید) تختگه چیقغاچده قانون اساسینی اعلان ایتوب تورکیەده ادارهٔ مشروطه تأسیس قیلغان ایدی . لکن خلاف آیتکانده اول زمانلر قانون اساسینڭ نی بولغانینی ، مشروطیتنڭ نیگه یاراغانلغینی بلوچی ولایتلرده بر کشیده یوق ایدی . استانبولده ایسه اقل قلیل ایدی . بر نیچه یازوچی وشاعر ، غزتەچی ومحرر ادارهٔ مشروطەنی آلقیشلادی وشول کشیلرنڭ تشویقلری برلەگنه بر ایکی واق تویاك نمایشده یاصالغان شیکللی بولدی ، اما حاضر کورگانکز شیکللی کوب خلقنڭ آلقاوی ، طویووی وتلەوی ، یاراطووی وسوینووی برده یوق ایدی .

مجلس مبعوثان جیولدی . اش بلوچی ، ادارهٔ حکومتگه چندن قاتوشا آلورلق کشیلر آنده دخی یوق دیەرلك آز ایدی . احوالنی ، سیاستنی یاخشیلاب بلمیچه بر نیچه کشی «ایده صوغشیق !» دیدیلر . . خلق مبعوثان طوغریسنده دخی بر نی بلمی ، آلقاوی آنی برده یاقلامی ایدی . شونڭ اوستینه خارجی اشلرده بیك چوالوب کیتدی ، صرب وقاراتاغ ، بلغار صوغشلری یتمگان شیکللی روسیه بلەنده محاربه آچلدی . مجلس مبعوثاننڭ بو اشلرده هم داخلی ادارەده حکومتگه یاردەمی تیه آلمی ایدی . پادشاه بو حاللرنی کورگاچ رجال دولتدن وسیاست ایله مشغول کیمسەلردن رأی صورادی . اکثریت مجلس مبعوثاننڭ کیره کسزلگینی . تاراتلوبده تکرار چاقرلماوینی معقول کوردیلر . فقط ایکی اوچ کشی (بولردن بریسی صدر سابق کوچوك سعید پاشا ، برسیده مین ایدم ، دوامینه رأی بیردی) (۱) . «هیچ بر یرده مبعوثان ، الك کوندن باشلاب مکمل بولمی ، وقت برله آقرینلاب اوگرەنه ، تجربه کوره ، فائدەلی بولا» دیگان ایدك . اکثریتنڭ رأیی برله اش قیلندی . مجلس مبعوثان تاراتلوب ینەدن هیچ چاقرلمادی هم یابلووینه خلق طرفندن اعتراض قیلنمادی ،

(۱) بو جملەلر ایچندەگی جملەده یوسف افندینڭ در.

Из фондов Российской национальной библиотеки

تاوش چیقارلمادی، بلکه طبیعی بر اش شیکللی قبول قیلندی!.. بو طنچلق و بو راضیلق پادشاهغه: «تورکیا اهالیسی ادارهٔ مشروطه برله اش کوچرلك درجه‌گه ایرشمگان» دیب بیرلگان عریضه‌لرگه دلیل کبك بولوب چیقدی...

صوغشدن صوڭ اوق ادارهٔ شخصیه بیگوك ناچار توگل ایدی. امور ملیه‌نڭ اصلاحینه بیگوك قسانلق ده توگل ایدی. معارفنڭ انتشارینه‌ده بر درجه طریشلدی. غزته‌لرده، کتابلرده یازارغه، خلقنی ضیالاندررغه امکان بار ایدی. اول زمانلرده مین‌ده شاقتی یازدم، قولمدن کیلگان قدر خلقنی تنویرگه، معلوماتلاندررغه طریشدم، اما بو دور کوب صوزلمادی، بارغان صاین اداره ناچارلاندی. «اداره برده قالمادی» دیسه‌ڭده یاری.. هر یرده اختلال، عسکر برده طوقتامی آنلر ایله صوغوشا، اش اشله‌وچی ضابطلرغه، عسکرلرگه نی راحت، نی رتبه و نی معاش!.. استانبولده رتبه و آقچه یاغماسی... هر یاقده خفیه‌لر و آقچه ایچون هر کون یالغان ژورناللر. مینم‌ده آرقامده ایکی خفیه‌م بار ایدی. کوله‌گه شیکللی آرقامدن آیرلمیلر ایدی. مین بو بوله‌گه کیلوب اوطورغاچ‌ده آنلر آنا قارشیده‌غی شول ترزه‌گه کیلوب اوطوروب مینم نی اشله‌گانمنی، نی قیلغانمنی، کیملر کیلوب کیملر برله سویله‌شوومنی قاراب هر کونگی اعمالمنی یازوب ژورنال بیره‌لر ایدی... بو حدلی قسانلق بولغاچ ایندی مین قلمنی تاشلادم، اون یللاب بر نی‌ده یازمادم. عائله‌م زور بولغانغه، مونده‌غی کاتبلك برله‌گنه طویدروب بولمی. یازو ممکن توگل. شونڭ ایچون ایگونچیلك، صوچیلقغه طوتوندم. شونلر برله مدار تعیشمنی تأمین قیله ایدم.

صوڭ اون. اون ایکی یلده خفیه بولماغان، ژورنال بیرمه‌گان همه کشی شبهه‌لی کورینه، آرقاسندن قارالوب یوروله ایدی. ایندی اش، آز ماز ناموسی بولغان کشی چدی آلماسلق حالگه کیلگان ایدی.

بعض حمیتلی کیمسه‌لر اولره‌ك. ادارهٔ شخصیه‌نڭ بو مملکتگه زور زیانی تیگانینی، تیه‌سینی اویلاب آوروپاغه قاچقانلر هم‌ده سلطان عبدالعزیز زماننده‌غیچه بر سیاسی پارتیه یاصاب غزته و رساله‌لر، کتابلر برله فکرلرینی دولت عثمانیه ایچنده

Из фондов Российской Национальной библиотеки

تاراتالر ایدی. بو کشیلر آراسنده چندن بیك حمیتلی، غیرتلی آدملر بار ایدی. مثلا احمد رضا بکنی کوب و زور وعده‌لر برله استانبول‌غه چاقرسه‌لرده برده اغوا ایتوب بولمی ایدی. اولگانچی یاکه تورکیاده مشروطیت بولغانچی اوز یولنده دوام ایته‌سینه عهد قیلغان ایدی.

بو یاش تورکلرنگ نشریاتی خصوصا عسکرلر آراسنده کوب تارالدی. ایسکی حکومتنگ حرکتی مونلرنگ سوزلرینه قوت و دلیل بولادر و شولای ایتوب ایسکی اداره اوزی، یاش تورك فکرینك انتشارینه خدمت قیله‌در ایدی. تفیلر، حبسلر چندان‌ده بر اش‌گه یارامی. آچوغنه کیتوره ایدی.

ایگ صوك، کوتلوب طورغان نرسه بولدی. ماکیدونیاده‌گی عثمانلی اردوسی چدی آلمیچه اصلاحات، مشروطیت. قانون اساسی تله‌دی. اردو، یاش تورکلرنگ یعنی «عثمانلی اتحاد و ترقی» جمعیتینگ قولنده و آنك برله سویله‌شوب، آنگ کورساتکان یولنده حرکت ایتدی. ماکیدونیاده بو عسکری حرکت باشلاودن الك آناطولی‌نك بر نیچه یرنده مثلا «ارضروم»، «طربزون» ده دخی شوندی حرکتلر بولغان‌غه هم روم ایلی‌گه اوزدرلاسی آناطولی عسکرلرینگ اوز یولداشلرینه قارشی بارولری شبهه‌لی کورلدی و نهایت بتون ممالك عثمانیه‌ده مشروطیت یاقلی کشیلرنك کوبلگی آکلاشلوب مجلس وکلا مشروطیت اعلانینگ کیره‌کلگینی سویله‌دی. پادشاه حضرتلری اوزی‌ده بو فکر یاقلی چیقدی. مشروطیت اعلان ایتولدی.

بو خبر اوستینه استانبولده بیك زور نمایشلر، دیمونستراتسیالر، سوینچلر. بایراملر یاصالدی، بتون استانبول خلقی بو خبردن سوینگان ایدی. همه‌سی مشروطیت یاقلی بولغانینی کورسه‌ته ایدی. تورکیانگ باشقه یاقلرندن کیلگان خبرلرده اهمیتلی مرکزلرنك هر برنده اعلان مشروطیت زور سوینچ برله قارشی آلندیغن بلدره‌لر ایدی.

دیمك حاضرگی تورکیا ۳۰ یل اولده‌گی شیکللی مشروطیتنی بلمه‌گان. آکلاماغان، کیره‌کلگینی طویماغان تورکه بولمیچه مشروطیت فائده‌سینی بلوچی و آکارغه مستحق، مشروطیت بوینچه اوز اوزینی اداره ایته آلورلق بر تورکیا بولغانینی کورساته ایدی.

مین افندم ۳۰ یل اولنده‌گی اعلان مشروطیتده بولدم، حاضرگی‌سنده‌ده آیرما — یر برله کوك قدر. اول وقتلرده نمایش ایچون بیك مشقت برله بر ایکییوز کشی تاباآلغان ایدك. بو یول ایسه اونلر برله مکلّه‌ب کشیلر نمایش ایچون اوزلـکلرندن اوراملرغه توکیله‌در..

حاضرگی سویهٔ معارفمز. علمده درجه‌مز ایله ۳۰ یل اولکیسنده‌گی آیرماده آز توگل. اول زمان مبعوث بولوب کیلگان کشیلر ایچنده معلوماتلیلری بیك آز ایدی. اما حاضرنده یتارلك بولاچقدر.

شوشی سوزلردن شاید ۱۱ تموز انقلابینـگ نیچوك و نیچون بولغانینی آکلاغانسزدر.

ایندی «اداره‌نك استقبالی امینمی؟» دیگان ایکنچی سؤال‌غه کیلیك. موگا قطعی جواب بیرر ایچون یا پیغمبر یاکاهن بولورغه کیره‌ك. حالبوکه مین مونلرنك برسی‌ده توگل. بو حالده فقط باشقه تاریخلردن، اوخشاشلی واقعه‌لرنی قاراب، آنلرغه قیاس طریقنچه حکم بیرو ممکندر. اگر فرانسه انقلاب تاریخنه قاراساق الك زور انقلابدن بیرلی اوچ دورت قات عکس العمل (ره‌آقسیا) بولغانی همده یوز یلدن آرتق بر زمان اوزغان حالده هنوز فرانسه‌نك تماما اوطوروب یته آلماغانی کورنه‌در. گیرمانیا، آوستریا، روسیه‌ده دخی بر نیچه‌شر قات ره‌آقسیا بولغالادی، بناءً علیه تورکیاده دخی موندن آری قطعیا ره‌آقسیا بولماز دیوب کیسوب آیتو مشکلدر.. آلای‌ده شونی اونوتمیق: تورکیاده ره‌آقسیاغه خدمت ایته‌چك فئودالر. بورژوالر باشقه یرلرده‌گی قدر قوتلی و منتظم توگل. بو بر. ایکنچی مأموریتلرنی یوغالتقان بیوروقراتلر بتونله‌ی اهمیتسزلر. علما ایسه شریعت قاشنده مشروطیت و مشورت کیره‌کلکگی ایله قائل. اما علما آراسنده باشقه رأیلر و باشقه اجتهادلر چیغو احتمالی بتونله‌یوك یوق توگل... واقعا **بر مملکتده سیاسی انقلاب موفقیت ایله تمام بولور ایچون مطلق دینی و اجتماعی انقلاب و اصلاحات‌غه احتیاج بار. مونلرنی یاصی آلاچق قوت ایسه علم و معرفتدر.** برده

موندی تیران انقلابلرنگ واقع بولغانینی ادعا ایته آلمیمز . . . لکن مونلر اولماسه سیاسی انقلابمز توبلی و اساسلی بولمیه‌چغن بله‌مز و **شونكٔ ایچون دینی و اجتماعی اصلاحاتقه طریشه‌مز و دخی‌ده آرتق طریشه‌چقمز.**

هر حالده حاضرده شونی قطعی آیتورگه ممکن : اگرده عکس العمل بولسه‌ده ۳۰ یل اول بولغان قدر تیز بولماز. یعنی مشروطیت و حریت اساسلرینی بتونله‌ی اوكٔ یره آلماز بلکه بر آز اوزگارترگنه. چونکه حلقنكٔ اوز اوزینی و اوز حقینی آکلاوی بایتاق قوتلیدر.

اوچونچی سؤالگزنكٔ جوابی اولگی سوزلرمدن آکلاشلدی. برنچی عکس العمل علیهنده بیراگان اوچ دورت راپورتدن بری آستنده «احمد مدحت» دیب امضا آتولغان ایدی و شول وقتدن بیرلی اویم آلشمادی. ادارهٔ سابقه‌نگ ناچارلقلرینی کورگان صاین فکرم قوتله‌ندی . . . احمد رضا بكٔ کیلگاچ‌ده کورشدكٔ، حاضرده‌ده «نور عثمانیه» ده‌گی جمعیت اداره‌سینه بارغالیم، فکرمنی صوریلر. «ترجمان حقیقت» ده یاش تورکلر حقنده یازغان مقاله‌لرمنی اوقی طورغانسزدر. اون بیش یلدن بیرلی آتقان قلممنی ۱۱ تموزدن صوكٔ تکرار قولمه آلدم، قارتلغیمه قارامیچه مشروطیت و حریتنی خلقغه آکلاتمق ایله، دشمنلرینه قارشی مدافعه قیلوب شغلنه‌م... »

Из фондов Российской национальной библиотеки

مکتوبلری

احمد مدحت افندی طرفندن مختلف تاریخلرده برادرمز فاتح افندی‌گه یازغان بعض بر مکتوبلرینی اوشبو یرده عینا کوچره‌مز.

I

فضیلتلو افندم حضرتلری!

١٤ ربیع الاول ١٣٠٨ تاریخیله مؤرخ اوله‌رق قازاندن یازدیغکز التفاتنامه واصل دست ثناکاری اولدی. حق عاجزانه‌مده بیان بیورلمش محبت و توجه پك زیاده ممنونیت عاجزانه‌می استلزام ایلدی. مساعی قلمیه، بزه بویله دیار بعیده‌ده‌گی دین قارنداشلرمزكده محبتلرینی توجهلرینی قازاندردیغی ایچون مسلکمزه شوقمز بر قاتدها آرتدی. آرزووکز وجهله «ترجمان حقیقت» غزته‌سندن نمونه اوله‌رق بر قاچ نسخه‌سی تقدیم اولندی.

مملکتکزدن بو طرفلره کلن ذواتله آرالقده بر کره ملاقات اولندیغندن اورالرك احوال علمیه و عملیه‌سنه وقوفمز واردر. تاتار قارنداشلرمزك علوم شرعیه اکتساباتی خصوصنده‌گی غیرتلرینه دیه‌جکمز یوق ایسه‌ده علوم دنیاویه خصوصنده هنوز بو زمان لزومی اولدیغی قدر غیرتلی بولنمادقلرینی ایشیده‌رك چوق محزون اولیورز. از جمله ایچکزده السنهٔ اجنبیه هنوز مرغوب دگل ایمش. حالبوکه اجانب نصاری بزم کتب اسلامیه‌مزده اولان شیلری آله‌رق کندی سعی مخصوصلریله‌ده او قدر توسیع ایلمشلردرکه ایشته صنایع و تجارت و سائرچه بو قدر ترقیلری هب او سایه‌ده‌در. بو زمان اویانقلق زمانیدر. اویانمق ایسه عالمك هر طرفنی کورمك و اورالرده نه وار نه یوق اولدیغنی آڭلامق ایله اولور. باقکز فرنکستانده کرك قادین کرك ارکك اوقومق یازمق اوگرنمامش فرد واحد یوقدر. شمدی بزم بورالرده دخی عموم کویلره قدر یکیدن مکتبلر آچه‌رق و یکی اصولده تدریس

Из фондов Российской национальной библиотеки

حروف اولەرق سیکز اون یاشنده چوچقلر لسانمزی اوقودقدن ماعدا یازمغه دخی مقتدر اولیورلر. جغرافیا و تاریخ و حساب و علوم فلکیه و ریاضیه تعمم ایدییور.

یالکز استانبولدن جلب ایلدیککز بر قاچ کتاب کافی اولەمز. سز کندیکز دخی غزتەلر تأسیس وکتابلر ترجمه و تحریر ایتملیسکز. بز بیلورزکه روسیه حکومت فخیمەسی سیاسته مضر اولمیان شیلری منع ایتماز. حتی سز دولت مشار الیهایه تابع اولدیغکز حالده هنوز روسچه اوقومغه یازمغه دخی آلشمامش اولدیغکزدن بوده بر نقیصەدر. لسان اوکرنمکله دینه زیان کلماز. شمدی بزم بوراده فرانسز یاخود انگلیز یا آلمانچه بیلمیان همان نادر کبیدر. حمد اولسون اسلامیتمز قوت بولارق تنزل ایلدیکی یوقدر. روس لسانی‌ده بر اساسلی لساندر. پك چوق کتب نافعه او لسانه ترجمه و یاخود طوغریجه روسلر طرفندن تألیف اولنمشدر. سزده بر اثر ترقی کوریلور ایسه حکومتکز دخی سزدن ممنون اولور. سزه معاونت ایدر.

او طرفده پیر فاضل یوسف غوتوالت واردرکه مستشرقین قونغرەسنده کندیسیله ملاقات ایتمش ایدك. مخصوص سلام ایدرم. غایت محب اهل اسلام بر آدمدر.

کثرۂ مشغولیت دها اوزون یازمغه مانع اولدی. لکن عارفه اشارت کافیدر. جماعت مسلمینه بویوك وعظ و نصیحت ایدر ایسەکز بر خدمت مأجوره اولور. باقی بقای عافیتکز مطلوبدر افندم حضرتلری.

۱۲ تشرین ثانی ۱۳۰۶ سنه. احمد مدحت.

(بو مکتوب ۱۸۸۸ نچی یل اوکتابرنده یازلغان بولادر).

[ا]

فاضل اوغلم!

«یالتا» دن ۲۰ مارت ۱۸۹۸ سنه تاریخله یازدیغکز مکتوبی بیوك بر سوینچ ایله اوقودم. اولا آرامزدەگی حقوقی اونوتمادیغکزه. ثانیا روسیەدەگی اهل اسلامك ترقی‌یه نصل چالشدیغنی تبشیر ایلدیککزه سویندم.

او کون خاطر کزه کلورمی‌که هانیا قرانته اداره‌سنده سزی مکتب ملکیه‌یه قبول ایتدرمك مذاکره و تشبثده ایدك. هانیا سزه دیمش ایدم‌که: «بو بابده غیرت ایدرم اما بعدالتحصیل بوراده قالمکز شرطیله دکل! ینه روسیه‌یه دونوب اوراده‌گی اخوان دینی تعلیم و تربیه‌یه خدمت ایتمکز شرطیله». اوت بونی خاطرکزدن چیقارمامش اولدیغکزه امینم. چونکه ایشته ویردیککز وعدیی اورایه دونوب خدمت تعلیمیه‌یه باشلامشسکز، مولی رفقاکزله برابر موفق بیورسون آمین.

هر سنه روسیه طرفلرندن حج شریف ایچون استانبوله کلن مسلمانلردن بنی زیارت ایدنلره ویردیکم نصیحتلری و ایتدیکم وصیتلری بر قاچ دفعه‌سز دخی حاضر اوله‌رق دیکله‌مش و اوکرنمش ایسه‌کزده بونلری شوراده تحریرا دخی تکراره لزوم کورمکده‌یم.

دنیانک هر طرفنده بولنان هر درلو مسلمانلرنك خلافت محمدیه پوستنده جالس اولان ذات قدسی سماته خیر دعا ایتمسی وظیفهٔ اساسیه‌سی اقتضاسندندرکه بوکا روسیه ده‌گی مسلمانلرك ذاتا مواظب اولدقلری محققدر. آندن صوکره بونلرك حکمدار سیاسیسی حشمتلو چار حضرتلریدرکه ایشته سزنك دخی مکتوبکزده کمال شکرانله اعتراف ایلدیککز وجهله سایهٔ امانده اسایش و آرامش ایله یشادیغکز ایچون آکا دخی محبت واطاعت وصداقت ایده‌رك خیر دعاسنه بورچلیسکز. اوتصویر ایلدیککز ارباب تعصب بوکا اعتراض ایتاملیدرلر زیرا «... ولو کان غلاما حبشیا» تنبیهنه البته واقف اولملری لازم کلور. بر قوم کندی منسوب اولدیغی حکومته نه قدر صادق اولور ایسه او نسبتده حکومت متبوعه‌سینك امنیته مظهر اولور. قومك ترقیسی ایچون دخی حکومت متبوعه‌سینك امنیتی شروط اساسیه‌دندر. روس مسلمانلرینك روس لسانینی تحصیله شمدیه قدر اهمیت ویرمامش اولملری خطای فاحشدر. او ارباب تعصب شمدیه قدر ظن ایدیورلر ایدی‌که روس معارفینی تحصیل ایدنلر تنصر ایدرلر. ایشته عکسینك ثبوتینی سز اعتراف ایدیورسکز. روس ژیمنازلرنده اکمال تحصیل ایله تنویر افکار ایدنلرك شمدی تورات اسلامیه‌یه خدمت ایلمکده بولندقلرینی تبشیر

ایلیورسکز. بونك بویله اوله‌جغی بنجه ذاتا محقق ایدی. بوکا دائر سزه نه قدر سوزلر سویله‌دم، اونوتدکزمی؟ هپمز معارف اجنبیه‌ی تحصیل ایتدك. خرستیانمی اولدق؟ اك طوغریسنی ایستر ایسه‌کز مع التشکر اعتراف ایدرم‌که بن دین اسلامك حقایق و غوامضنی فرنك کتابلرندن اوکرندم. اوغلم تعصب دینلن شی جهالتك بلاهتك اك بدیهی برهانیدر. ارباب تعصبدن کیمسه‌یه بر فائده کلماز. آنلرنك عقلی ایرن بر شی وار ایسه اوده جنت اعلاده اوچار قوشلری بر نظرده کباب ایدوب یمك و کوثر شرابنی ایچمك و حور و غلمان ایله هم بزم اولمق طمعندن عبارتدر. حالبوکه بزم ایچون نتیجهٔ نعمت، اصل «والیه ترجعون» دکلمیدر؟ حق تعالینك نعمتی یالکز اخروی اولمادیغنه کائنات شاهددر. قرآنك بیك یرده «.... فی الدنیا والاخرة» کوررسکز. دقت ایدرکزکه دنیا تقدیم اولنیور. حدیث شریفده «.... علم الابدان ثم علم الادیان» بیوریلور. بونده‌کی تقدیمه دخی بر دقت ایدکز. ارباب تعصب یالکز کندی بختیارلقلری ایچون دوشونور خودکام وخود اندیشلردر. نه ایسه خلق اللهی تعلیم و تربیه‌یه چالشمق ایله اك بیوك مکافاة الهیهٔ دنیویه و اخرویه‌یه کسب استحقاق ایده‌جکسکز.

بزم بورالرده «ژون تورك» نامیله بر طاقم ملاعینك نصل ساعی بالفساد اولدقلرینی بیلورسکز. بونلردن نهیلیست وسائرناملر ایله بر طاقملرینك دخی روسیه‌ده بولندقلرینی ایشتیورز. بو خبیثلر کندی دائرهٔ افسادلرینی توسیع ایچون سزی ده اشتراکه دعوت ایدرلر. زنهار بونلری یانلریکزه اوغراتماکز. یالکز نفسکزه دکل ملتکزه‌ده دخی خیانت ایتمش اولورسکز. چار حضرتلرینك و آنك حکومت حاضره‌سینك دشمنی اولان بو ملعونلری یانکزه یاقلاشدراجق اولور ایسه‌کز چار و حکومتی نزدنده‌کی امنیتکزی ساب ایدرسکز. بوکون استانبولده ارمنی و سائره مفسدلری بزه نصل کورونیورلر ایسه سز دخی اوراده اویله کوریلورسکز. بو سوزیمه پك بیوك اهمیت ویره‌رك آکا کوره حرکت ایتمایسکز.

اوت روسیه‌ده‌کی مسلمانلرك احوالنی متمادیا اوکرنمك پك مراقدر. واقعا نه

Из фондов Российской Национальной библиотеки

سزلردن بر چوق معلومات آلمش ایسه‌م‌ده معلومات مذکوره‌یی نه قدر توسیع ایلر ایسه‌م او قدر مستفید اولورم. بوکا دائر یازه‌جغکز مکتوبلری دفعاتله و کمال لذتله اوقومقدن اوشنمم.

باقی بقای عافیتکز متمنادر. اسماعیل غصپرینسکی بك افندی حضرتلریله مخابره ایدییور ایسه‌کز سلامی وحق عالیلرنده‌گی احترامات فائقه‌مك تبلیغنی رجا ایدرم. او بیوك آدمك دین اسلامه ایتدیکی خدمت دنیاده نامنی خیر ایله تأیید ایده‌جگی کبی آخرتده دخی مکافات لائقه‌سینی تأمین ایلمکده‌در. طاریسی باشکزه اوغلم.

۲۸ مارت ۱۳۱٤ سنه. احمد مدحت.

(بو مکتوب ۱۸۹٦ نچی یل مارتنده یازلغان بولادر).

III

محمد فاتح کریموف افندی‌یه

فضیلتمندم افندم!

استانبولدن کچر ایکن بکا بر رساله براقمش ایدکز، موسیو اسمیرنوفك احوال محمدیه‌یی انتقاد یولنده روسچه یازمش اولدیغی بر رساله‌نك ترجمه‌سی‌که بونده احوال محمدیه‌یه دائر ایراد ایله‌مش اولدیغی لایقسز شیلر حقنده نظر دقتمی جلب ایتمش ایدکز. بن بو ترجمه‌یی کمال دقتله اوقودم. کوردم‌که احوال محمدیه حقنده‌گی مؤاخذاتی غایت سطحی شیدر. او قدر سطحی‌که بونلرك ردی اسلام ایچون هیچ بر کلفتی موجب اوله‌ماز. فقط بو کورکی دیگر جهتدن بنی پك زیاده متألم ایتمشدر. دوشوندیرمشدرکه اسمیرنوفك مؤاخذاتی بو قدر عادی اولدیغی حالده نصل اولوب‌ده روسیه مسلمانلری بوکا مقابله ایتمامشلر؟ میلیونلرچه روس مسلمانلری میاننده بو قدر عادی بر شیئه مقابله ایده‌جك هیچ بر آدم بولنه‌ماسون! روسیه‌ده علما یوقمیدر؟

بو سؤالمه ویره‌جك جوابی دها بورادن کشف ایده بیلورم. دینله‌جك‌که روسیه‌ده مسلمان، عالم واردر اما آنلر بویله بر مدافعه ایچون لازم اولان حریته،

مساعدهٔ قانونیه‌یه نائل دگلدرلرده آنك ایچون یازه‌مازلر. فقط بن بو جواب ایله ملزم اوله‌مام. بو جواب روسیه حکومت فخیمه‌سینڭ عدالت قانونیه‌سینه قارشو بر افترادر. تخطر ایدییورم‌که متوفی ارنست ره‌نانك اسلام حقنده‌گی بعض مؤاخذاتنه پترسبورغ امامی بایازیدوف افندی طرفندن روس لسانی ایله جواب ویرلمش ایدی. حتی بو جواب گلنار خانم یعنی مادام دوله‌به‌دف طرفندن عثمانلجه‌یه ترجمه و استانبولده طبع و نشر اولنمش ایدی. او جوابك روسیه‌ده تألیفنه، طبع و نشرینه ممانعت ایتمیان روسیه حکومت محقه‌سی اسمیرنوفه ایدیله‌جك مقابله‌یی نه‌دن منع ایله‌سون؟ ذاتا اسمیرنوفك بو رساله‌سی اسلامه بر هجومده دگلدر. باش طرفنده یازیلی‌که: دولت کلدیه‌ف نامنده بریسی طرفندن بعثت محمدیه حقنده روسچه بر کتاب یازلمش‌ده اسمیرنوف دخی او کتابه ردیه اولمق اوزره بو رساله‌یی تألیف ایتمشدر. بایازیدوف کبی دولت کلدیه‌فه دخی روسچه رساله‌لری ایچون مساعد اولان روسیه حکومتی بو رساله‌یه یازیله‌جق ردیه‌یی نشره نه‌دن مساعد اولماسون؟ اگر بو رساله‌یی رد ایچون نصرانیتی تحقیره فلانه احتیاج کورلسه بلکه‌ده منع ایدر ایدی. زیرا روسیه دولتی خرستیانلغڭ حامیسی اولدیغندن آنی کیمسه‌یه تحقیر ایتدیرمز. بونده حقلیدر. فقط یازیله‌جق ردیه‌ده نصرانیتی تحقیر ایتمگه احتیاجده یوق. حضرت رسول اکرم حقنده اسمیرنوفڭ سویله‌دیکی سوزلرك یاگلش و حقسز اولدیغنی میدانه قویمقدن عبارت بولنان بر ردیه‌یی منعه. روسیه حکومتینك هر مسئله‌ده کوریلن حقانیت پرورلگی مساعد اوله‌ماز. ذاتا دولت مشار الیها کندی ممالکی داخلنده اسلامیتی‌ده حمایه ایتمیورمی؟ اذان اوقویان بر مؤذنی تحقیر ایده‌جك اولان بر خرستیانی روسیه قانونینڭ مجازات ایده‌چکنی محققاتدن اولمق اوزره بیلورم. روسیه حکومتی میلیونلرچه تبعهٔ مسلمه‌سینی، مسلم و غیر مسلم بالجمله تبعه‌سی حقنده احکامی مساوی بولنان قانون عدالتی ایله حمایه ایدییور. علم و ادب دائره‌سنده ایدیله‌جك بر مناظره‌یی روسیه‌نڭ منع ایده‌چکنی توهم ایتمك اوراده عدالت یوقدر دیمك نوعندن بر افترادر. هر کس بیلور و تصدیق ایدرکه روسیه‌ده عدالت مکملا موجوددر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

بنم آڭلادیغمه کوره روس مسلمانلری بو مثللو مباحثده وهملرینه تابع اولیورلر. مثلا قازانده‌گی «پروپاغاند» جمعیت خرستیانیه‌سینی گویا دولت طرفندن مؤسس بر شی ظن ایتمه‌لری عین توهمدر. یالکز روسیه‌ده دگل، هر دولت ممالکنده بویله جمعیتلر واردر. انگلتره و فرانسه وآمریقا کبی اڭ سربست مملکتلرده بیله! بونلر حمیتلی آدملرڭ خدمت نیت خالصه‌سیله یاپدقلری اشلردرکه بویله بر حمیتڭ اصل بزم اهل اسلامده بولنمه‌سینی کوکلم پك آرزو ایدر. قازانده «پروپاغاند» جمعیتی اسلام علیهنده اون بیش یکرمی پارچه کتاب و رساله نشر ایتمش اولدیغی اسمیرنوفڭ رساله‌سی ذیلینه یازمشسکز. نصل اولیورکه بو قدر هجوملره قارشو اسلام، بر کلمه بیله یازمیور. تکرار ایدرم: روسیه مسلمانلری ایچنده علما یوقمیدر؟

شبهه یوقدرکه روسیه مسلمانلری ایچنده علمادن قطع نظر هیچ اولمازسه حمیتلی مسلمانلر بولنسه ایدی هیچ بر شی یاپمغه مقتدر اوله‌مادقلری حالده بیله هیچ اولمازسه پروپاغاند جمعیتنڭ بو کتابلرینی ترجمه ایدرك استانبوله کوندررلر ایدی‌ده استانبول علماسی بونلرڭ ردیه‌لرینی یازه‌رق روسیه مسلمانلرینه ایصال ایدرلر ایدی. حالبوکه ایلك دفعه اولمق اوزره اسمیرنوفڭ رساله‌سی ترجمه‌سینه واقف اوله بیلدك. دیکرلرندن خبریمز بیله یوق. یوقسه روسیه مسلمانلری ایچنده حمیتلی آدم دخی یوقمیدر؟

عزیزم کریموف! روسیه مسلمانلری ایچنده حمیتلی آدملر یوقدر دیه قطعیا حکمه کوکلم راضی اوله‌ماز. اوراده معارف اسلامیه‌یه خدمتکارلق ایدنلرڭ جمله‌سی حمیتلی آدملر اولدقلری، اثرلریله ثابتدر. فقط بایازیدوف و ناصروف وعالمجان کبی بر قاچ آدمدن باشقه روسیه‌ده علما بولندیغی حقنده بیوك شبهه‌م واردر. اوت قریمده، قازانده، هله مجمع علما شهرتینی اغتصاب ایتمش اولان قازانده باشی صارقلی پك چوق آدملر بولندیغنی هر کس کوریور. اگر «ورثة الانبیاء» عنوان جلیلی ایله مبجل و «کانبیاء بنی اسرائیل» امتیاز عالیسی ایله ممتاز اولمق ایچون باشینه بیش اون آرشون تولبند صارمق کافی ایسه!...

اوت بونلر مدرسه‌لرده سوخته‌لق دخی ایتمشلر وبیلمه‌دیکلری، اوگرنه‌میه‌جکلری

بر لسانڭ ، عربجه‌نڭ صرف و نحوینی ، منطق و معانیسینی ، بدیع و بیانینی اوگر-نمشلردر. عربجه بو قدر ایله عالم اولمق شویله طورسون هیچ اولماز ایسه عربجه بیلور دیه حکم اولنه بیلورلرمی؟ واقعا بونلر عقائد دخی اوقومشلردر. علم کلامدن بیله بعض شیلر اوگرنمشلردر. اگرده بو گون بر معتزله چیقوب کلسه معتزله‌یه قارشو بیك سنه اول کتابلرده یازیلان شیلری تکرار ایده بیلورلر. بر دهری کلسه ینه بیگ سنه‌لك یازلمشلری اوقورلر. لکن بر پروپاغاند جمعیتینڭ تعرضاتنه قارشو نه یاپارلر؟ حالبوکه اوکتب سالفه‌نڭ بیله بر چوق یرلرنده تاریخ و سائره خطالری او قدر چوقدر که بونلرله اسلامی مدافعه ایده‌یم دیر ایکن اسلامه اعتراض دعوت ایدملك احتماللری آپ آشکاردر.

بزم او «علما» دیدیکمز ذواتڭ هیچ خاطرلرندن کچرمی‌که بوندن سیگز یوز سنه، بیك سنه اول دگل آ اوچ یوز سنه اولکی دنیا بیله بو گون یوقدر؟ هر دشمنه آنڭ الندەگی سلاح کبی سلاح ایله حتی آنڭ سلاحینه فائق سلاح ایله مدافعه ایتمگه مأمور بولندیغمزه گوره بو گون دینمزه تعرض ایدنلره قارشو دورت بیش یوز سنه‌لك، سیگز طقوز یوز سنه‌لك سلاحلر ایله مدافعه ممکن اولمیه‌جغنی عجبا او ذوات کرام تخطر ایده بیلورمی؟

حیفا که بیوك بر تألم ایله سویله‌رمکه: بن بونلر ایچون بو قدرجق بر تخطره بیله احتمال ویره‌مم. زیرا بونی تخطر ایتسه‌لر کندیلرینڭ علمی مدافعهٔ اسلامه بو گون کافی اوله‌میه‌جغنی آ کلایه‌رق اسلام ایچون مدافعلر، مجاهدلر یتشدرمگه همت ایدرلر ایدی؛ بو گون علوم ریاضیه و طبیعیه و سائره‌نڭ نتایجندن عبارت اولان سلاحلر ایله مجهز و مسلح مجاهدلر یتشدیررلر ایدی. آنلر بو اسلحهٔ جدیده ایله هجوم ایدنلره ینه عین اسلحه ایله مدافعه ایدرلر ایدی. «بابالرمز اوق ایله قلچ ایله مسلح ایدیلر» دیه بو گونکی مکرر آتشلی اسلحه‌یی قبول ایتمیانلره سز «عسکر» دیه بیلور ایسه‌گز بن‌ده او باشی صارقلی‌لره «عالم» دیه بیلورم. آنلر «ئه‌غویست» یعنی خودکام و خود اندیشدرلر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

عزیزم! آنلر یالکز کندیلرینی نار جحیمدن قورتاروب جنت اعلایه صوقمق، اوراده حور و غلمان ایله ذوق و صفا ایتمك. جنت مأکولاتندن یوب جنت مشروباتندن ایچمك ایچون یالواررلر طوررلر، «مجاهده» دینلن شیئی هیچ بیلمازلر. بیلسه‌لر ایدی اسلامه ایدیله‌جك خدمت مجاهده نك نه اولدیغنی تقدیر ایده‌رك شمدی بولندقلری حالده بولنمازلر ایدی. آنلرك اللرندن بر شی کله بیلور ایسه او دخی ارشادندن عاجز قالدقلری آدملری تکفیر ایدی ویرمکدن عبارتدر. هر کیم امور دینده آنلر کبی دوشونمز ایسه او، آدمی حاشا مسلمانلقدن چیقمش، کافر اولمش دیه تکفیر ایدی ویررلر. عجبا بونلره حق تکفیری کیم ویرمش؟ عجبا بونلرك آڭلایشلری طوغری اولوب ده باشقه‌لرینك آڭلایشلری یاڭلش اولدیغی نه ایله تحقق ایتمش؟

امام غزالی (۱) ایله ابن رشد آراسنده قدم و یاخود حدوث عالمه و بناءً علیه بقا ویاخود زوال عالمه، حشر جسمانی یه فلانه دائر اوزون بر مباحثه جریان ایتمش، «تهافت» آدلی کتابلرنده بونلر دلیللرینی ایراد ایتمشلر. حالبوکه بونلرك هیچ بریسی حاشا کافر اولمیوب ایکیسی ده آبروی اسلامدرلر. اگر بویله بر دعوی بو کونکی علما آراسنده تکون ایتسه نه‌لر اولور ایدی؟ بونی سز پك اعلا آڭلارسکز کذلك علمای شرعیه ایله مشایخ باطنیه نك آڭلایشلری آراسنده او قدر فرق واردرکه درجه‌سینه واقف اولسه‌کز شاشارسکز. ابن عربینك «فصوص الحکم» وقاضی بدرالدینك (۲) «واردات» آدلی کتابی نظر اهمیتکزه شایاندر. بو فرق تفهم هیچ بر طرفك کفرینی حکم ایتدیره‌مادیکی حالده علمده بونلرك کعبنه بیله واره‌مایانلرك تکفیرلری اوقدر مبذولدرکه، گویا «دین» کندی مالکانه‌لری ایمش کبی ایسته‌دیکلرینی اورایه قبول و ایسته‌مادیکلرینی آندن طرد ایتمك صلاحیتی کندیلرنده اولدیغنی زعم ایدرلر. اگر فی الحقیقة «دین» آنلرك مالکانه‌سی ایسه بیورسونلر او

---

(۱) غزالی. ابن رشد. ابن عربی حقنده مستقل رساله‌لر باصلدی، هر بر کتابچیده صاتلورلر.

(۲) ترجمهٔ حالی «شورا» ده یازلدی. ۱۹۱۰نچی یل «بدرالدین سیماوی» ماده‌سینه مراجعت اولنه.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

مالکانه‌یی ایشته سزك «پروپاغاند جمعیتی» و اسمیرنوف کبی ارباب تعرضه قارشو مدافعه ایتسونلر باقالم!..

هیهات! بزم بو طرفلرده بو افندیلرك دوشوندکلری شی خزینهٔ دولتدن ویاخود اوقافدن معین ومخصص اولان معاشلر ایله وسزك او طرفلرده زواللی اهالینك ویردکلری عشرلر ایله، زکاتلر ایله خوشجه کیچنمکدن عبارتدر. مجرد بو منفعتلرینی محافظه ایچون خلق اوزرنده بر تحکم و تهکم محافظه ایتمك ایسترلر. یوقسه بونلرك ماهیت صحیحهٔ علمیه‌لری حقیقة پك ناچیزدر عزیزم. بو عاجزلر بر پروپاغاند جمعیتنه قارشو دگل آینه اهل اسلامدن بعض شبهات اربابنه قارشو بیله دینی مدافعه ایده‌مادیکلری بزم نزدمزده دفعاتله ثابت اولمشدر. بونلرك مدار تغلبلری تکفیردر افندم تکفیر! حالبوکه رسول الله صلی الله علیه وسلم افندمز کفره‌یی بیله تکفیر و تحقیر ایله رد ایتمازلر ایدی. آنلره حقی کوستروب حق قبوله آنلری دعوت بیوررلر ایدی. محققین علمادن عارفین مشایخدن هیچ بریسی ارشاد ایچون کندیلرینه مراجعت ایدنلری رد ایتمازلر ایدی. علملری عرفانلری کافی اولمغله ارشادلرینه همت بیوررلر ایدی. حمد اولسون بو کونکی کونده دخی علمای اسلام و مشایخ اعلام ایچنده بویله‌لری نادر دگلدر. حق تعالی بو جهتدن دخی بو امته نعمتینی دریغ ایتمامشدر.

هله پادشاهمز شوکتلو افندمز حضرتلرینك سایهٔ عنایتلرنده بزده صنف علما دخی معارف دینیه‌لرینی معارف دنیویه ایله‌ده تزیینه تقویه‌یه باشلامشدر. شمسی ملا مرحومی البته طانیمشسکزدرکه بر فرانسز قدر فرانسزجه بیلور بر طبیب ایدی. «پارس»ده اکمال تحصیل ایدن مدرس خواجه کریم افندی و موالیدن دوقتور نشئت بك و باخصوص خواجه تحسین افندی مرحوملر مشاهیر علمادندرلر. الیوم مالیه حقوق مشاوری اسعد ملا افندی حضرتلری (۱) علوم طبیعیه و ریاضیه‌دن ماعدا فرانسز و انگلیز لسانلرینه‌ده مکملا مالکدر. «شریعت اسلامیه» و «تاریخ اسلام» کبی اثرلری مفخر مؤلفیندرلر. دیوان استیناف رئیسی حیدر ملا حضرتلری‌ده

(۱) محمود اسعد افندینی قصد ایته‌در. مرتب.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

مکمل فرانسزچه‌سیله برابر علوم حقوقیه‌نگ کرك شرعیسنده وکرك آوروپائیسنده یدطولی صاحبیدر. جد بجد علما زاده اولان عربانی زاده حفیدی قاضیعسکر جمیل بك افندی حضرتلری فرانسز لسانینه مالك و علوم شرعیه کبی علوم طبیعیه و سائره‌ده دخی بهره‌مند بر عالم حقیقیدر. معارف نظارتی ارکانندن شکری افندی اون ایکی لسانی پك گوزل اوگرنمش بر «پولیغلوت» درکه بر صارق التنده سویله‌نن بو سانلر ایشیدنلره حیرت ویرر. ینه معارف ارکانندن شمس الدین افندی دخی بویله «پولیغلوت» بر عالمدر. نه حاجت؟ مکتب حقوق ایله مکتب طبیهٔ ملکیه‌نگ اکثر شاگردانی صارقلیلردن اولدیغینی البته استانبولده کندی کوزلریگز ایله کوردگز. بونلرنگ کافه‌سی ایچون فرانسز لسانی مجبوری التحصیلدر. طوغریدن طوغری مدارس علمیه‌ده علوم شرعیه تحصیلی ایله مشغول اولان طلبه میانده دخی فرانسزچه‌یی و علوم ریاضیه و طبیعیه و تاریخیه و فلکیه‌یی تحصیل ایله مشتغل یوزلرچه ارباب همت واردر. بونلرك جمله‌سی‌ده سزك روسیه‌ده‌گی صارقلیلره قیاس قبول ایده‌میه‌چك قدر غیرتلی مسلمانلردر. بو مکتوبده عمامه پوش اولدقلری حالده تجددات علمیه‌یه اشتراك ایتمش اولانلرك حال ترقیلرینی تفصیل ایتمك مقصودم اولسه ایدی صحیفه‌لر طولدیرر ایدم. فقط مقصودم سزك اول طرفلرده «علما» نامنی اغتصاب ایتمش اولان بر چوق جهلانگ حالینی میدانه قویمقدر. بیلماز و بیلمادیکنی‌ده بیلماز اولان بو جهل مرکب اربابینك ماهیتلرینی کندیلرینه‌ده آگلاتمق ایچون شو سوزلری یازمقده‌یم. زیرا بونلر کندیلری دین اسلامه هیچ بر خدمت ایده‌میه‌چکلری کبی خدمت ایده بیله‌چك اولانلری دخی منع ایدرلر. مناع للخیر اولانلرك قرآن کریم نظرنده نصل تلقی اولندقلرینی دخی دوشونمازلر. بونلرك اسلامه نفعلرینه دائر همان هیچ بر اثر ابراز ایتمك قابل اولمیوب فقط زیانلرینه دائر پك چوق آثار ابرازی قابلدر (١).

---

(١) موکّا ایسه مشهور «بوبی» مدرسه‌سینك یابلووی و حرمتلو مدرسلرینك حبسخانه لرده یاتولری، شاگردلرنك تاراولرینی‌ده قوشارغه تیوشلی. اوشبو، الله اسمی اوگرتله و دین

از جمله سزده معارفنگ تجددی امرنده اسماعیل غصپرینسکی بك افندی حضرتلری کبی بر مقدم آدمنگ مساعیسینی دوچار مشکلات ایتمه‌ری او آثارك اڭ مهملرندندر. یوقسه تکرار ایدرم‌که اسلامده «علما» عنوانی التنده بولنانلر بالکز بو مناع للخیر ذوات اولمایوب علما عنوانته بحق سزاوار آدملر هر طرفده نادر دگلدرلر. هر طرفده اسلامه تعرض ایدنلر نادر اولمادیغی کبی بو تعرضلره مدافعه ایدنلر هیچ نادر اولمایوب مقابله‌سز قالان هجوملر یالکز روسیه‌ده مسلمانلق علیهنه ایدلن هجوملردر. اوراده مسلمانلر معارف جدیده‌یی تحصیله هنوز باشلامادقلرندن و حساب، هندسه، جغرافیا، تاریخ. هیئت. حکمت. کیمیا کبی علوم جدیده‌یی بیلمادیکلرندن و باخصوص یهود و نصارانگ کتابلرینه. احوال و دقایق دینیه‌لرینه واقف اولمادقلری ایچون مهاجملره قارشو آغز بیله آچه‌مازلر. سائر یرلرده ایسه اهل اسلام آوروپا لسانلرینی تحصیل ایتمشلر و فنون شتایه وقوف پیدا ایله‌مشلردر. گویا اسلامه تعرض غیرتنده بولنان نصارانگ کندیلری نه قدر آچنه‌جق بر حالده بولندقلرینی آڭلادقلرندن آنلرك تعرضلرندن قورقمق شویله طورسون ایتدیکلری تعرضلره یازدقلری مدافعه‌لر ایله آنلرك ماهیتلرینی کندی نظر انصافلرینه قویه‌رق اوتاندیرمقده‌لردر. زیرا ادیانی بر بریله مقایسه ایده‌رك اسلامیتگ بتون حقائق علمیه و حکمیه‌یه موافق اولدیغینی کوروب خرستیانلغگ ایسه هیچ بر حقیقت علمیه و حکمیه ایله توفیق قبول ایتمادیکینه واقف اولنچه و باخصوص آوروپا و آمریقاده کوزی و بینی انوار علوم ایله تنویر ایدنلرك هیچ بریسنی خرستیان قالەمادیغنی و دینسزلگی ترجیحه قدر واردیغینی کورنچه اسلامه تعرض ایدنلرك حالینی «بوندن آرتق عیب اولورمی بو جهانده بر کشی — کندی عیبی چوق ایکن آرار عیب دیکری» بیتینه موافق بولوب کولمکده‌لردر.

هم شریعت علملری اوقولا طورغان علم یورتی صرف «علما» و «ایشان» اسمنده یوروچی آدملرنك سعیلری سببندن یابلووی رسمی کاغدلر ایله ثابتدر. بر وقت کیلور، انشاءالله بوکاغدلر طبع ایتولوب انظار عامه‌گه قویلورلر.

ایشته علما بویله اولور. « اطلبوا العلم ولو بالصین » بیورلمش. چیندن آلنه‌چق علم، عرب لساننینک صرف و نحوندن و یاخود علم حدیث و تفسیردن عبارت اوله بیلورمی؟ چین کبی کفر مملکتنده اوشبو علوم اسلامیه‌نک وجودی تصوره صیغارمی؟ شبهه یوق که اورادن آلنه‌چق علوم آنچق علوم دنیویه‌در. حالبوکه علوم کفریه‌یی بیله علما اوگرنملیدر. تاکه کفردن توقی‌یه وکفره قارشو تدافعه مقتدر اولسونلر. یوقسه «پروپاغاند جمعیتی» نك هجومینه قارشو یالکز استعاذه‌نك نه فائده‌سی اولور؟

اخیرا مصرده مقتدر بر ذات «الفاصل بین الحق والباطل» نامیله بر کتاب یازدی (۱). ینه اسمیرنوف کبی اسلامه تعرض ایدن بر خرستیانه قارشو گوزل بر مدافعه کوستردی. کذلك ایکی سنه اول بغدادلی آلوسی زاده (۲) «الجواب الفسیح لتقولات عبدالمسیح» نامنده قوجه مان بر کتاب یازمش ایدی. عبدالمسیح آدلی بر نصرانینك اسلامیته ایتدیکی تعرضاتی پك گوزل مدافعه ایتمش ایدی. هله هندستانده بو یولده‌گی مدافعه‌لر یوزلرجه تعداد اولنورلر. او قدرکه هندستانه، مسلمانلری تنصره دعوت ایچون کیدن میسیونیرلر میانده بالعکس کندیلری اسلامی قبول ایتمش اولان انگلیز و آمریقانلر نوادردن دگلدرلر. بونلر کندیلرینی صیاد صانورلر ایکن صید ایده‌جکلری آدملره صید اولنمشلردر. ظن ایدر ایسه‌م بو حاللردن سزك روسیه مسلمانلرینك خبرلری بیله یوقدر. حالبوکه بول بول حج شریفه کیدرلر، دگلمی؟ عودتلرنده یالکز حنا و سورمه و زمزم کتورمگی دوشونه‌جکلرینه هم بونلری دوشونوب هم بر آزده مصرده سوقاقلرده صاتیلان او کتب دینیه‌یی آلسه‌لر، کتورسه‌لر اولمازمی؟ «روسیه‌یه ادخال ممکن دگل» می دینله‌جك؟ دین کبی جاندن عزیز اولان بر خدمت اوغورنده بو قدرجق بر شیئك چاره‌سی بولنه‌میه‌جق. اویله‌می؟ وای کیدی حمیت وای! بو کتابلردن بیگ دانه‌سینی روسیه‌یه صوقمق ایچون اوراده

---

(۱) مطبوعدر.

(۲) نعمان خیرالدین. ۱۳۱۷ده وفات ایتدی.

. . . . پیدا ایتمش اولدیغنی دوشونمك کافیدر.

عزیزم کریموف! بن سزه مختصر بر مکتوب یازمق ایچون قلمی اله آلمش اولدیغم حالده باقکز سوزی نره‌لره قدر واردیردم! اما نادم اولمادم. «الحق مر» دیرلر اما حق سوز نه قدر آچی اولور ایسه اولسون او مرارتی طاداتلر ایچون موجب شفا اولور. علاجلرك اڭ شافیسی سولغات دوکینن کبی اڭ آچیسیدر.

مقصودم اسمیرنوفك رساله‌سینه بر مقابله یازماغه باشلادیغمی سزه اعلام ایتمك ایدی. اوت بو مقابله یازلمقده‌در. هم‌ده مندرجاتی شمدی‌یه قدر یازلمش اولان مدافعلری استنساخ و تکرار ایتمکدن عبارت اولمیه‌جقدر. فضل آلهی ثمراتیله تدقیقات جدیده‌مك محصولاتی بورایه کیره‌جکدر. شو قدرکه بو مقابله‌یی استانبولده طبع و نشر ایتمیه‌جکم. بو کبی آثار آرتق عثمانلیلر نظرنده عادیلك درجه‌سنده آلشقینلق پیدا ایله‌دی. مقابلۀ مذکوره سزه خطابا یازلمش بر قاچ مکتوب صورتنده تحصل ایده‌جکدر. بز بورادن بو مکتوبلرك بر قاچ نسخه‌سینی روس مسلمانلرینك اڭ حمیتلیلرینه دخی تبلیغ ایده‌جکز. قویا اومارم‌که سز دخی متصف اولدیغکز حمیت اقتضاسنجه بونلرك حتی شو برنجی مکتوبمك بیله نسخ لازمه‌سینی دوستلرکزه تبلیغ ایدرسکز. والسلام علی من اتبع الهدی. ١٦ تموز ١٨٩٩ سنه. احمد مدحت.

* *

بو مکتوبده اسمی ذکر ایدلگان موسیو اسمیرنوف بو مکتوب یازلغان تاریخلرده «غوری دارالمعلمین» ی‌ده ناظر ایدی، بو کونلرده تورکستان طرفنده بولغان اورتا مکتبلرنك برسنده مدیرلك منصبنده بولسه کیره‌ك. «احوال محمدیه» نی انتقاد ایدلوب یازلغان اثری ایسه ١٨٩٠ نچی یل ١٤ نچی اوکتابرده «الیکساندروفسکی اوستینسکی دوخاونوی اوچیلشچه» ده سویله‌گان بر خطبه‌سینگ مضمونینی بسط ایدلوب یازلغان بر رساله‌دن عبارتدر. بو رساله، برادرمز فاتح افندی طرفندن تورکیچه‌گه ترجمه ایدلوب محمد شاکر افندی رامیيف ایله آوروپا سیاحتندن قایتدقلرنده «استانبول» ده احمد مدحت افندی حضرتلرینگ اوز قولینه بیرلوب جواب یازووی

Из фондов Российской национальной библиотеки

رجا ایدلمشدر. احمد مدحت افندی ، مذکور رساله‌گه قارشو جواب یازارغه باشلادیغن شوشی مکتوبنده بیان قیله هم‌ده مذکورمکتوبینی شوگا مقدمه اورننده روسیه اسلاملرینک معتبرلری آراسینه تارالووینی آرزو ایته‌در. روسیه‌ده باصلووینی امید قیلدیغندن احمد مدحت افندی اوشبو مکتوبده شول وقتده‌غی حکومت‌که مدارا و جمیله یاصارغه مجبور بولمشدر. فقط ایسکی حکومت وقتنده بو مکتوبنی روسیه‌ده باصدرو ممکن بولمادی.

احمد مدحت افندی مذکور رساله‌گه قارشو یازاچق جوابینی یازوب تمام ایتدمی؟ ایتکان بولسه بعض بر کشیلر قولینه کردمی؟ هر حالده شول اثر کیملر قولنده قالدی؟ بو اشلر بزگه معلوم بولمادی.

*

مکتوبلر، اوز طرفندن امضا قیلنمش اصل نسخه‌لردن کوچرلدی ایسه‌ده اوز قولی ایله یازلوب یازلمادقلرینی آچیق بله آلمادق. مقاله‌لرینی حتی اثرلرینی‌ده اوزینک کاتبلرینه املا ایتوب یازدرووی روایت قیلنه‌در. محمد ذاکر افندیدن: «۱۸۸۲ نچی یل ایدی استانبولده «ترجمان حقیقت» اداره‌سینه تکرار باروب احمد مدحت افندی‌گه ملاقات ایتدم. قولنده‌غی کتابینه قاراغان حالده ایده‌نده یوروب املا قیلوینی و کاتبی‌ده شونی یازوب اوطوروینی کوره‌در ایدم» دیب سویله‌گانینی ایشتدم. موگا کوره احمد مدحت افندی اثرلرنده صرف و نحو خطالری بولسه بو اش‌که کاتبلرینک‌ده سبب بولولری احتمالدر.

بو کونگه قدر باصلمیچه طورغان بر مقاله‌سی

احمد مدحت افندی طرفندن یازلوب‌ده بو کونگه قدر باصلمی صاقلانوب طورلغان بر مقاله‌سی بو یرده عینا کوچرله‌در. مقاله، بتون تاباق کاغدنی، بوینچه دورتگه کیسلوب و هر بر کیساکنک بزر یوزلرینه‌گنه قارنداش قلم ایله یازلغان مسوده‌دن عبارتدر. برنچی کیساک ۳۸ یول بولوب، بوزولغان سوزی ۶ عدددر. ایکنچی و اوچونچی کاغدلر هر بری قرق یول بولوب بوزولغان سوزلری ۷ و ۸ در.

دورتنچی کاغد طولوب یتمگان. بتونسی ۳٤ یول و بوزولغان سوزی‌ده ۳ در. موندن صوڭ «احمد مدحت» دیب ایکی سوزنی طوتاشدن و بورغالاب امضاسینی یازغان. کاغد. یولسز و صزقسز بولسه‌ده یوللری منتظم و یازولری توزدر. بر طوتاشدن هم‌ده آشغوب یازلغان بولووینه علامتلر یوق توگل. مقاله‌نک اوز قلمی ایله یازلغان بولووینی ظن قیله‌مز.

تورکستانده بولغان «آلماتا» زلزله‌سنده فلاکت کوروچیلرگه (بو زلزله ۱۸۹۱ نچی یل برنچی یانوارده بولوب قضانک اڭ آوری مسلمانلر وتورکلرگه بولغان ایدی) اعانت قصدی ایله «صراط مستقیم» مجله‌سن (حاضرگی اسمی «سبیل‌الرشاد») فوق‌العاده ایتوب بر نسخه نشر قیلورغه قرار بیریلوب، ناشر، شول عددگه درج قیلور ایچون استانبولنڭ الوغ عالملرندن مقاله‌لر یازدروب آلغان. احمد مدحت افندی مقاله‌سی ایسه شول وقتده «صراط مستقیم»نک فوق‌العاده نسخه‌سینه درج قیلنمق ایچون یازلوب هدیه قیلنمشدر. بر مانع ظاهر بولووی سببلی فوق‌العاده نسخه چیقمی قالغان، احمد مدحت افندینک اوز مساعده‌سی ایله مقاله، اداره‌ده یادکار قیلنوب صاقلانوب طورلغان.

احمد مدحت افندی وفات بولدیغندن صوڭ مجله‌نک صاحبی ح. اشرف ادیب افندی مذکور مقاله‌نی «شورا» اداره‌سینه هدیه ایتدی و «شورا» اداره‌سینڭ مساعده‌سی ایله بزده بو یرده نقل ایته‌مز (عینا):

مدنیت و تعاون

شو ایکی کلمه‌نڭ مفهوم فلسفیلرینی بسط و تمهید ایچون او قدر مرکب صرف اولنمش، او قدر کاغد قارالانمشدرکه مجموعن تصور قابل اولسه‌ده تصور ایده بیلسه‌ڭ ذهنلرمزه حقیقة حیرت ویرر ایدی. بناءً علیه شو بر قاچ سطرایچنده بز بو مفهومی تفهیم ایده بیله‌جکز اعتقادینه دوشر ایسه‌ڭ کولنچ اولورز. سویله‌یه بیله‌جکمز بر قاچ سوزه شو مبدأدن کیریشه‌لم که:

«مدنیت»ڭ مفهوم فلسفیسی بر مدینه‌ده ساکن اولمقدن عبارت بولنمادیغی

امرنده افکار مدققین عادتا متفقدرلر. اویله اولمق لازم کلسه ایدی ایکی همشهری آره‌سنده‌گی مناسبت مطلقا «مدنی» اولمق لازم کلیر ایدی. حال بوکه ایکیسی بر شهرده ساکن اولدقلری حالده ایکی و دها زیاده آدملر کوره بیلرزکه آره‌لرنده‌گی مناسبت الڭ وحشیانه بر صورتده‌در. بوڭا مقابل بزجه «وحشت» تعبیر اولنان بر عالم غیرمدنیده ایکی ویا دها زیاده آدملر کوره بیلرزکه مناسبتلری تمامیله «مدنی»در.

بو حالده مدنیتی مدینه‌دن زیاده تعاونده آرایه‌جغز. ارباب تتبع و تدقیق اویله آرامشلر، اویله بولمشلردر. بو حکمتڭ آب آشکاره تظاهرینی کورمك ایچون انسان اوغلنه تعیین اولنان مبدأ معیشتی خیالمز اوڭنه کیترمه‌لی‌یز. دیورلرکه «او مبدأ وحشت مطلقه‌در». بو حکم بنجه مسلم دگل ایسه‌ده بوراده اعتراض علی الحکمده بر فائده اوله‌مایه‌جغی ایچون اعتراضلرمی سرد ایتمه‌یه‌جکم. بو حکمڭ مسلمیتنی قبول ایده‌جکم. بو حکمی ویرنلرڭ ایضاحلرینه کوره بو مبدأ او زماندرکه انسان اوغلنڭ مسکنی اوله‌رق بر «مدینه» بولمق دگل، انسان اوغلنده هنوز فکر جنسیت بیله یوق ایدی. انسان بو اقشام نره‌ده یاتوب کیجه‌یی کیچره‌چکنی بیلمز ایدی. افرادی آره‌سنده هیچ بر اجتماع یوق ایدی. زیرا فکر اجتماعڭ ظاهرده ایلك تجلیسی «ازدواج» اولمق لازم کلدیکی حالده انسان اوغلنده هنوز فکر ازدواج بیله یوق ایدی. بعض ملتلرده قانون ازدواجڭ هنوز موضوع اولمادیغی زمان تاریخ «تعیین» دگل ایسه هیچ اولماز ایسه «تخیل» ایده‌رڭ چین، هند، مصر، یونان کبی الڭ قدیم ملل متمدنه نزدنده قانون ازدواجڭ واضعلری اولارق بعض اسملری درمیان ایدییور. ایلك مجتمعلر اولمق لازم کلن ارکك ایله دیشی بیله بو مبدأ معیشتده مجتمع اولمایوب آره‌لرنده‌گی مناسبت بهایم سائره مناسبتلری کبی اولدیغی تخیل و تصور اولنیور.

ازدواجدن باشلایه‌رق عائله، عشیرت، ملت درجه‌لرینه قدر تکاملاتنی کوردیکمز مدنیتڭ یالڭز برسائقه ایله بو تکاملاتی حاصل ایتمش اولدیغنی تصور ایده بیلیورز. او سائقه ایسه «تعاون»دن بشقه بر شی دگلدر و اولاماز. بو مشاهده‌مز او قدر

قوتلیدر، او قدر قطعیدرکه «مدنیت» ایله «تعاون»ڭ مترادف اولدقلرینی حکمده بیله تردد ایده‌مه‌یز.

مبادیٔ مدنیتی ملل سائره مبادیسندن دها درستجه کوره بیلدیکمز یونان تاریخی بزه کوستره بیلورکه تعاون انسانلرڭ بری برسینه یاردم ایتمه‌سندن باشلامایور. آندن اول بر زماندن، بر حالدن باشلایور. «ترك تعرض» دن باشلایور. تجاوز و تعرضڭ ترکی متعرض علیهی تدافع و تحافظ مجبوریتندن قورتاره‌جغی ایچون آز معاونتمیدر؟ او، ایکی اقوام مستقله‌نڭ «آمفیقسیون» اتفاقنده اساس اتفاقی بری برینه تعرض ایتمامك تعهدی اوزرینه تأسیس ایتمه‌لری بو نقطهٔ نظردن غایت حکیمانه کوریلور. اوت ایکیدن خارج متعرضلره‌ده ال برلکیله مدافعه تعهدی ایسه آرتق تعاونڭ اڭ مکمل صورتی عد اولنور.

بو نقطه: حکمتدن باقیلنجه «ملت» دیه بر «هیئت متعاونه»دن اولدیغی کندی کندیسنه تظاهر ایدر. او هیئتی تشکیل ایدن عضولرڭ هر بری دیگرلرینڭ محتاج اولدقلری خدمتلری درعهده ایتمه‌سی قوانین اساسیهٔ مدنیه‌نڭ «اقتصاد» دینلن اڭ مهم بر بابن تشکیل ایدرکه، بونڭ احکامی نه قدر بسط و تمهید ایدیلر ایسه مقاصد انسانیه و مدنیه‌یه او قدر بیوك خدمت ایدلمش اولور. آنجق بو مقاله‌ده بنجه بو مقصد دخی خارجدر. بر هیئت متعاونه عضولرینڭ (افراد ملتده) حوایج یکدیگری تعهد ایتمش اوله‌رق (تقسیم مساعیلری) عجز بشرڭ او قدر مبرم بر احتیاجی حکمنه تابعدرکه نه بونی بشریت ایچون بر «فضیلت مدنیه» صایق ده ایسته‌مه‌یورم. قوندره‌چی اکمکجی‌یه آیاق قابی اعمال ایدییور ایسه اکمکجینڭ ده کندیسنه اکمك پشیرمه‌سنه مقابل اعمال ایدیور. دیمك‌که قوندره‌چی ده، اکمکجی ده کندی احتیاجلری ایچون چالیشمش اولیورلر. بوراده اقتصاد ایله تعاون وار ایسه‌ده مدنیه فضیلت بونڭ نره‌سنده؟

مناسبات بین الملل اوزرینه اجالهٔ افکار ایدن متعمقلر. ملتلری برر «شخص معنوی» فرض ایدییورلر. تمامیله اصابت ایدییورلر. ملیت صورتنده بشریت او قدر

Из фондов Российской Национальной библиотеки

تشخص ایدییورکه بو شخص معنوینك ـ عادتا شخص واحد کبی ـ آمالی ، امراضی هر درلو امراض روحیه‌سی ده اولیور. ملل قدیمنك کافه‌سن کوریوروزکه کندی لسانلرنچه کندیلرینه «انسانلر» معناسنه دلالت ایدن کلمه‌لر ایله اسم ویریورلر ایدی. بو اقدمین بزه طوغری براز تقرب ایدوب‌ده «ملل قدیمه» نامی آلتنده تعینه باشلادقلری زمان ایسه کافه‌سنک اصل انسان کندیلری اولوب کندیلرندن بشقه‌لری بو انسانلقده داخل اولمادقلری اعتقادینی پیدا ایتمشلردر. کندیلرندن ماعدا خلقی «باربار» و «عجم» و «اجنبی» کبی کلمه‌لر ایله یاد ایتمشلردر. حالا دخی ملل متمدنه نزدنده بو «اجنبی» لك حکم سورمکده و مباحث حقوقیه‌یه قدر بو حکایه‌لر کوسترلمکده‌در.

ایشته بو نقطه اوزرنده فکر تتبعی تعمیق ایتمك لازمدر.

«انسان» دینلن صنف مشرف اقسامی آراسنده بو آیریلق ، غیریلق ، بو یابانجیلق او صنف ایچون خلقی وجبلی اولمق لزومنه نائل اولدیغمز فضیلته موافق دوشرمی؟ قومیت، لسان، عقیده فرقلق او نوع مشرفی بر طاقم اقسامه منقسم کوسترمك و بو اقسامك بعضیلری بعضیلرینه یابانجی وبناء علیه دشمن ، واو حالده بالطبع متعرض فرض اولنمق فضیلت مدنیۀ انسانیه‌یه جسباندر دیه تصور اولنه بیلرمی ؟ تصور اولنه بیلمه‌لیمیدر؟ «صوسیالیزم» و «حریت اندیشه» و «آنارشیزم» دیه اورته‌ده بر طاقم مسائل واردرکه آنلرله اشتغال ایدنلرك غلاتی حد ذاتلرنده هیچ بر تهلکه‌سی اولمایان وبالعکس کمالات بشریه‌یه ایده بله‌جك خدمتلری منکر اوله‌مایان بو مسئله‌لری مسائل مدهشه و مهلکه صورتنه قویمشلردر. آنلردن قطع نظر اولنورده بو مسئله‌لرك مؤسس علیهاسی اولان مسئلۀ اساسیه‌یی پیشگاه تدقیقه چکدیکمز زمان کندی کندیسنه تظاهر ایدرکه بو کبی شیلرك کافه‌سی بتون انسانلرك اك مبجل اولان انسانیتک مشترك خاصیتی اولدقلری حالده مجرد قومیتلرنچه، لسانلرنچه، عقیده‌لرنچه وسائره‌لرنچه و سائره‌لرنچه شوندن طولایی اقسام متخالفه ومتضاده‌یه منقسم اولمشلرده بو تخالف وتضادلرینی بعض وسائل اوزرینه مجادله و محاربه‌یه قدر واردیرمقده بولنمشلردر. ایشته بونلرك نوعیت مبجله‌لرینك اك بیوك شانی اولان بر توحده ارجاع غیرت انسانیه‌ـ

Из фондов Российской национальной библиотеки

سیله‌درکه مبدألری بر حکمت حقیقیه‌دن عبارت اولدیغی حالده غلاتنك افراط و تفریطلریله مسائل مدهشه و مهلکه درجه‌لرینه قدر وار دیرلمش اولان شیلر میدان آلمشلردر.

موندن یدی سکز بیگ سنه‌لك تکاملاتی هر بری بر قدر مستقل صورتده پراکنده اولان انسانك عائله، عشیره، قوم و قبیله، ملت، دین و سائره کبیناملر ایله جمعیتلره ادخال و بو جمعیتلری بیوك بیوك اقسامگ هر برینك موجودیتنی میلیونلره ابلاغ ایله‌مشدر. لکن اجتماعگ بو درجه‌سی انسانیت و مدنیتگ بو کونکی صورتی ایچون کافی کورله‌یور. مدنیت اقسام بشردن هر برینی بویله میلیونلرله مقدار اولنه بیله‌جك مقادیره واردیردیغی زمانلر بر آیده قطع اولنه بیلن مسافه‌لر الیوم بو کون قطع اولنه بیلورلر. بر آیده مکتوب ایصال اولنه بیلن یرلره شمدی بر دقیقه‌ده مکتوب... خیر! یالکز مکتوب دگل، سس بیله ایصال ایدیله بیلیور. او زمانلر دکرلرك یالکز یوزی سیر و سفر بشر ایچون بر یول اولدیغی حالد شمدی آلتی‌ده یول اوله بیلیور. او زمانلر یالکز یر یوزی طرق و معابری تشکیل ایده بلدکلری حالده شمدی هوا دخی انسانلره یول ویره بیلیور. او زمانلر اقسام انسانیه بری برینگ دیلسزی اولدیغی حالده شمدی ملتلر بری برینك لسانلرینی سویله‌یولر، کتابلرینی اوقیورلر، فکرلرینگ، کوکللرینگ اڭ اینجه دوشونجه‌لرینه، طویغولرینه قدر واقف اوله بیلیورلر. حتی «اسپه‌رانتو» کبی بر لسان عمومی احتیاجی بیله کندیسنی تمامیله میدانه قوییور. ایشته انسانلق ایستر ایسته‌مز، دها طوغریسی بالطبع توحد ایله‌میه طورر ایکان آرتق یك دیکرینه «سن بنم سویله‌دیکم کبی سویله‌مه‌یورسگ» یاخود «سن بنم ایناندیقم کبی ایناغمیورسك» دیه بو تخالفی کیتدکچه آرتدیره‌رق تخاصم درجه‌سنه واردیرمق روا کورلیورمی؟

احتمال‌که روا کورنلر چوقدر. پك چوقدر. «احتمال‌که» دگل، محققدرکه پك چوقدر. فقط بیهوده غیرت! انسانیت لایق اولدیغی توحده طوغری یولده دوام ایدیور. بر انقره قحطی اولیور. عالم مدنیت امداده قوشیور. بر «مورچیا» طوفانی اولیور، کذا. بر سچیلیا زلزله‌سی اولیور، کذا. شمدی‌ده بر آسیای وسطی زلزله‌سی قارشیسنده بولنیورزکه بالطبع قیدسز اولنه‌مایز. زیرا اورالره مصاب

اولانلر اولا «انسان» درلرکه یالکز بو صفت شریفه‌لریله بتون نوع بشرڭ شفقتنه مستحقدرلر. ثانیا «مسلمان» درلرکه بو دائرهٔ نجات باهره ایچنده بولنانلرڭ شفقتلرینه دها زیاده مستحقدرلر. ثالثا «تورك» درلرکه بو صفت جلیله ایله دخی بتون تورکلرڭ شفقتلری کندیلرینه بر دین عزیز حکمینه کیرر. اقسام بشرده هر قسم کندیلرینه دوشن وظیفه‌یی نه صورتله ایفا ایده‌چکلردر؟ اونی بشقه‌چه دوشونورز و کورورز. شمدیکی حالده عثمانلیلر، کنه بزه دوشن وظیفه‌ده قصور ایتمز ایسه‌ڭ پك اصابت ایتمش اولورز.

احمد مدحت.

احمد مدحت افندی مقاله‌سی شوشی یرده تمام بولدی. موندن صوڭ دورتنچی کاغدنڭ آچیق قالغان یرندن باشلاب «سبیل الرشاد» مجله‌سینڭ صاحب ومدیری ح. اشرف ادیب افندی قلمی ایله اوشبو عبارتلر یازلمشدر (عینا):

«اشبو مقاله، آسیای وسطی زلزله‌سی، فلاکتی زماننده نشری تصور ایدیلن نسخهٔ فوق العاده ایچون استاذ محترم مرحوم احمد مدحت افندی حضرتلری طرفندن رساله‌مزه هدیه ایدیلمشیدی. بعض موانع حیلولتندن نسخهٔ فوق العاده انتشار ایده‌مدیکی جهتله، صراط مستقیم ــ سبیل الرشاد. استاذ محترمڭ کندی ال یازیسیله اولان بو مقاله‌یی او زماندن بیری بر خاطرهٔ قیمتدار اولمق اوزره محافظه ایدیوردی. محترم مسلکداشمز فاتح کریموف افندی حضرتلرینڭ آرزوی عالیلری اوزرینه بو قیمتلی هدیه‌یی سبیل الرشاد. «شورا» رفیق محترمنڭ سینهٔ حقایق پناهنه تقدیم ایتمکله افتخار ایدر.

۱۱ ربیع الاخر ۱۳۳۱ سنه دار الخلافة العلیه.
سبیل الرشاد جریدهٔ اسلامیه‌سی صاحب ومدیری
ح. اشرف.

فکرلرنده بعض بر نمونه‌لر

احمد مدحت افندی بیك آور سوزلرنی بیك ینگل قیلوب آ کلاته آلووی قیلندن غریب فکرلرینی‌ده عادتی سوزلر توسینه کرتوب تاوشسز غاوغاسزغنه اوتکاروب یارمکده‌در. شونگ ایچون مونگ خصوصی فکرلری، بیش عصردن بیرلی دوام قیلوب طوروچی عمومی فکرلر قیلندن اوقولا. خصوصی فکر بولووی‌ده کوب سیزلمیدر. موندن باشقه. بر کشینگ خصوصی فکرلرینی صایلاب آلور ایچون آنك اثرلرینی اوقورغه و دقت ایله تیکشروب چیقارغه تیوشلی. بو کون. احمد مدحت افندی اثرلرندن کتبخانه‌مزده آنجق اوچ بیش نسخه بولنوب مونلرنی تیکشرگه‌ده فرصتمز یوق. شونگ ایچون تیکشررگه حاجت بولمی طورغان بعض بر محاکمه‌لرینی بو یرده عینا کوچرو ایله‌گنه قناعت قیله‌مز. «محاکمه» ایسه آدمنگ خصوصی فکرینی‌گنه توگل. بلکه عقل ایله علمنی، ادب و اخلاقینی‌ده کورساتمکده‌در.

۱) دنیا یاراتلووی حقنده. احمد مدحت افندی، دنیا یاراتلووی حقنده اوشبو محاکمه‌نی یازادر: پیغمبرلر، خلقلرغه شریعت تبلیغ قیلو طوغروسنده آنلرنگ فهملری، عقللری ادراك قیلورلق روشده تبلیغ ایتو ایله بیورلدیلر. اوشبو سببدن فنلرگه تعلقلی مسئله‌لرنی تبلیغ ایتو لازم بولدیغنده پیغمبرلر شول نرسه‌لرنی فن یولی ایله توگل، بلکه بتونله‌ی ایکنچی بر یول ایله تبلیغ ایتارلر ایدی. اول وقتلرنگ خلقلری فنلرنی طوغریدن طوغری قبول ایتارلك درجه‌لرده توگل، بلکه الله تعالی حقنده بولغان بیك آچیق ماده‌لرنی‌ده ینگل گنه آ کلامیلر، آ کلاسه‌لر قبول ایتمیلر و شول سببلی مشار الیهم حضرتلرینه اذیت بیره‌لر ایدی. شونك ایچون بعض بر فنی مسئله‌لرده پیغمبرلرنگ خبرلری بر تورلی بولوب‌ده شول فننك متخصصلری طرفندن بیرلگان خبرلرنك ایکنچی تورلی بولووندن ایکی آراده مخالفت بارلغی ویاکه فن

Из фондов Российской национальной библиотеки

طریق ، دین طریقینه باشقه ایدیکنی آ کلامق درست توگلدر. اول زمانلرده توگل حتی بزنك شوشی زمانمزده‌ده یرنك کره شکلنده بولووینی آ کلاماغان کشیلر کوروله‌در. ایندی آنلرغه فن طریقندن سوز آ کلاتو نیچوك ممکن بولور؟ سماوی کتابلرده «یوم» (کون) دیگان سوز بار. یوم ایسه مشهورگه کوره زماننك یکرمی اوچ ساعت ایللی یدی دقیقه و بر قدر ثانیه‌لردن عبارت بولغان بر کیساگندن عبارتدر. اوشبو مشهور معنانی صاقلار ایچون دین کتابلری ایله فن کتابلری آراسنده حتی بر طرف ایکنچی طرفنی اکفار قیلورلق درجه‌ده اختلاف بولوغه رضالق کورساتو یاخشی اشمیدر؟ بعض وقتلرده بیك آچیق بر نرسه‌نی ظاهری معناسندن تأویل قیلوب بر قدر چیتگه چیقارغه مجبوریت کوروله‌در. ایندی شول اکفارغه باروب یتارلك زور بولغان بو اختلافنی بترر ایچون سماوی کتابلرده بولغان «یوم» سوزینی مشهور معناسندن دوندروب غیر مشهور معناسینه حمل قیلورغه (تأویل ایتارگه) هیچ یارامازمی؟ یاراسه، «الله تعالی دنیانی آلتی کونده (یومده) یاراتدی» دیگان خبرنی: «الله تعالی دنیانی آلتی دورده یاراتدی» دیب معنا بیرلورده فن اهللری دعوی ایتکان معنا چیقار. آراده‌غی اختلاف بتار، اکفار فلان بولماز (١). (کائنات. ج ١).

٢) طوفان حقنده. احمد مدحت افندینگ «طوفان» حقنده محاکمه‌سی اوشبودر:

هیمالایا طاغلرینگ شرق طرفنده‌غی چینلیلر اوزلرینگ تاریخلری و روایات متواتره‌لری آراسنده طوفانغه دائر هیچ بر قید و اشارت طابا آلماغانلقلرندن طوفانتی

(١) احمد مدحت افندینك بو مسئله حقنده، آدملرنی مامق یبینه باغلاب اوسدراو قیبلنندن صاقلق ایله حرکت قیلووی تعصب اهللرینی آچولاندرماز و قازلرنی شاولاتماز ایچوندر. یوقسه قویاش یوق وقتده «الله الذی خلق السماوات والارض فی ستة ایام» ده‌گی «یوم» سوزینی مشهور معناغه حمل قیلو ممکن بولمادیغندن «فی ستة اوقات» کبی نرسه‌لر ایله تفسیر ایتارگه مجبوریت بار. «یوم» سوزندن «وقت» نی اراده قیلو قرآن کریم استعمالنده بار اش. «ومن یولهم یومئذ دبره».

انکار ایته‌لر ایمش. بو بیك ضعیف اعتراضغه قارشی موندن بایتاقغنه قوتلی بولسان: همالایا سلسله‌سنک بیری طرفلرنده تا آمریقاغه قدر بتون ملتلرنک روایت متوارثه‌لری ایچنده طوفان خاطره‌سی بولغانلقدن آلارنک طوفاننی اقرار ایتولرینی جواب ایتوب ذکر ایتو کافی بولسه‌ده. مونک بله‌ن گنه کفایه‌لنماینچه بو اعتراضلرنی توبندن کیسوب طاشلی طورغان براهین فنیه و تجربیه ذکر ایته‌چکمز. فنی دلیللر بزگه، اوستنده یاشادیغمز شوشی کرهٔ ارضنک بر وقت، دهشتلی بر صدمه و ضربه‌غه دوچار بولغانن کورساته، طوفان‌ده شول صدمه‌نک کرهٔ ارض اوزرنده حاصل ایتکان تورلی اوزگارشلرنک برسی بولوب قالا. پاسقال و نیوتون شیکللی حکمادن باشلاب اون طوقزنچی عصرنک اولنده‌گی طبیعیون و ریاضیون آراسنده حقیقتا اڭ زورلرندن صانالغان فرانسوز دولومیو، جنوه‌لی ده‌لوق، باخصوص بولارنک کشفیاتینی تحقیق و تصدیق ایتوچی کوویه جنابلری موندن بیش و یاخود آلتی مک سنه قدر اول کرهٔ ارضنک شدتلی بر صدمه‌غه معروض قالغانلغنی و بو صدمه‌نک اولچه دیکز بولغان یرلرنی. قره و طاولرنی یایلا حالینه، اولچه قره حالنده بولغان یرلرنی بیك تیران دکزلر صورتنه ایلندیرلك درجه‌ده زور اوزگارشگه سبب بولغانلغینی بیان ایته‌لر. بو دعوالرینی اثبات ایچون توبنده‌گی دلیلنی کیتوره‌لر:

الیوم ٤٨ کیلومیترو قالینلغنده تخمین ایتلگان قشر ارض یعنی یرنک قابوغی و قاتقان قسمی کیره‌ك داخلده‌گی تبخر و تکاثفنک دوامندن و کیره‌ك خارجده‌گی یرنک یارلو و چاتناوندن اری طورغان مواد داخلیه‌نک سطح ارضده جایلوب طبقه طبقه یعنی قات قات بولوب انجماد ایتووندن حاصل اولمشدر. بناءً علیه بو طبقه‌لردن هر برینک افقی بر وصعیتده بولولری بیك طبیعی بر حالدر و طبقات سفلیه شولای افقی وضعیتده‌درلر. حال بویله ایکن سطح ارضغه یاقین بولغان طبقه‌لرنک بو افقی وضعیتنی یوغالتوب بر آز مائل حتی بعضاً عمودی بر وضعیت آلمش اولولری هر حالده بر زمان ارضنک بر صدمه‌غه معروض قالغانلغنه اڭ زور و قطعی بر دلیلدر. بو صدمه‌نک ارضمز اوزرینه هجوم ایتکان بر قویرقلی یولدوز طرفندن ایقاع ایتلگانلکنده

Из фондов Российской Национальной библиотеки

ده شبهه یوقدر. نیته‌که زمانمزده‌ده وقت وقت بعض اهل هیئت بر قویروقلی یولدوزنك ارضغه یاقینلاشدیغنی و کیلوب بەریلوویده محتمل اولغانلغینی حساب ایتوب خبر بیره‌لر. کرۀ ارض اوزرنده تبدلات و تغیرات ایقاع ایتو ایچون بر قویروقلی یولدوزنگ کره‌مزگه قدر کیلوب بەریلوویده شرط توگل. بلکه تبدل و تغیر بلەن‌گنه قوطلوب کره‌مزنگ باقی قالووی ایچون بەرلماوی شرط. چونکه: اگر بەریلسه بو کچکنه سیاره‌مزنگ پارچه‌لنوب طوزان شیکللی طارالوب کیتووی محقق. بو قدرلیسینه حاجت یوق، بر قویروقلی یولدوزنگ جاذبه حدودینگ ایچینه قدر کرووی ارض اوزرنده بیك زور تبدللرگه سبب بولا آلور. محور و محرکی اوزرنده ارض، تورلی تیز حرکت ایته طورغان بر جسم نیندی‌گنه بر مانع‌گه تصادف ایتوب حرکتینی ضایع ایتسه و یاخود آزایتسه اول زمان اول جسمده حاصل اوله‌چق هرج و مرج هم تورلی حساب و تخمیننگ فوقنده قالور. موندی بر صدمه‌نگ تأثیرینی خیالغه صیدرا بلور ایچون بر پراخودنگ بر زور طاشقه و یاخود ایکنچی بر پراخودقه بەریلگانده‌گی حالینی تصور ایتارگه کیره‌ك. ایمدی بر قویروقلی یولدوز بزم جاذبه‌نك حدودی داخلنه کروب حرکت یومیه و یاخود سنویه‌مزنی بر آز تنقیص ایتسه سرعت بلەن بارا طورغان بر شمندوفرنك حرکتینی بردن برگه کیمتکان وقتده واغون ایچنده‌گیلرنگ حس ایته‌چکلری تأثیر شیکللی زور بر تأثیر حس ایتدیره‌چکی حکمت طبیعیه‌چه مثبت و مسلم بولغان حقیقتلر جمله‌سندندر. بناءً علیه ارضمز شوشندی بر حرکتنی کیمتورگه مجبور ایتولدیکی زمان دخی دیگزده‌گی صولرنگ قره‌لر اوزرینه هجوم ایتوب بر طوفان حاصل ایتووی هیچ حکمنده قالور. ارضنك بو صدمه‌دن متأثر بولووی سطحینه یاقین بولغان طبقه‌لرینك وضعیتلرینی آلماشدیرولرینه، بعض طاغلرنی باطیروب اورنلرینه تیران دیگزلر حاصل ایتوگه‌ده کافیدر. قطب جنوبی و شمالی آراسنده‌غی جریان مقناطیسیدن استدلال اولوندیغنه قاراغانده بو صدمه‌نك تأثیری بلەن ارضنك محورینك‌ده بر آز تبدیل وضعیت ایتکانلگی آ‌ڭلاشیله. مونه شوشی فنی و تجربی دلیللر سیارۀ ارضنك بر وقت بر صدمۀ خارجیه بلەن متأثر بولغانلغینی اثبات ایته.

و لهذا دنیانڭ بر قسمنی صولر استیلا ایتوب انسانلرنی غرق ایتووی بو تأثیرنڭ اڭ کچکنه بر نتیجه‌سی اولمقلغنده شبهه ایتارگه هیچ‌ده اورن قالمادی.

وقوعی فناً ثابت بولغان بو طوفانڭ خصوصی یعنی کرهٔ ارضنڭ بعض نقطه‌لر- نده‌غنه واقع اولدیغی‌ده کینه فنا ثابتدر. شویله‌که: یر یوزنده‌گی اڭ بیوك طاغلرنی‌ده بتونلای غرق ایتارلك صو، کرهٔ ارضده و کرهٔ نسیمیه (هوائیه) ده یوقدر. واقعا بو اڭ زور طاغلرنی غرق ایتارلك صونڭ تیرانلکی یدی مڭ میترو قدر بولورغه کیره‌ك. حالبوکه زورلغی فنا تعیین ایتلگان قشر ارض بلهن طبقهٔ نسیمیه‌ده بو قدر قالین بر صو قشری تشکیل ایتارگه یتارلك مقدارده صو بولنمق هیچ‌ده ممکن توگل. زیرا: طبقات الارض فنی، قرق سکز مڭ مترو دیب تخمین ایتلگان قشر ارضنڭ هر طبقه‌سی اجسام صلبه (قاطی جسملر) دن متشکل ایکانلکنی، یالکز اڭ یوغارغی طبقه‌لرنده‌غنه بیك آز بر مقدارده صو بولغانلغینی بیان ایته. بو صولرنڭ‌ده یغمور طریقیله یر ایچنه کرگانلکلرینی سویلی. تکونات نسیمیه فنی دخی. قشر نسیمنڭ اون آلتی مڭ میترو قالینلغنده اولدیغنی تخمین ایته. بو اون آلتی مڭ میترو ایچنده هیچ‌ده هوا بولنمایچه همه‌سی‌ده صو بخارندن عبارت دیب فرض ایتلسه‌ده تکاثف ایتکاچ یدی مڭ مترو قالینلغنده بر صو قشری حاصل ایته آلوی هیچ‌ده ممکن توگل. بالخاصه طبقهٔ نسیمیه‌نڭ یوغارغی یاقلرنده‌غی قالینلق توبان طرفنده‌غیلرینه هیچ ده قیاس ایتارلك توگل ــ بیك آز. بناءً علیه کرهٔ ارضمزنڭ حاضرگی شکل و صورتینی یدی مڭ مترو قالینلغنده بر صو قشرینڭ قاپلاوی فنی تخمینلردن هیچ برسنه طوغری کیلمه‌گانلکدن کرهٔ ارض اوزرنده واقع بولغان طوفانڭ عمومی اولماینچه خصوصی و محلی بولغانلغینه حکم ایتو گیئولوغیا و مه‌تائیرولوغیا فنلرینڭ مقتضاسندندر.

طوفان حقنده‌غی توراتڭ حکایه‌سی: «حضرت نوح اوز عائله‌سینی و اوچ اوغلینڭ عائله‌لرینی و هر جنس حیواندن کیره‌ك قدریسنی آلوب سفینه‌گه منگاچ یردن و کوکدن صولر بوشالماغه باشلادی و یر یوزینی بتونله‌ی صو قاپلادی. اول درجه‌ده استیلا ایتدی‌که اڭ بیوك طاغلرنڭ اوستنده دخی اونبش آرشون قدر کوتاریلدی

Из фондов Российской национальной библиотеки

و بتون دنیا صو آستنده قالدی. یوز ایللی کون قدر متصل صو تاشوب طوردی، بتون انسانلر و حیوانلر هلاك بولوب بتدیلر. یالگز سفینه‌ده گیلرگنه قالدیلر. آندنصوڭ طاغنده یوز ایللی کون ایچنده صولر کیمیدی. نهایت نوح علیه السلامنڭ کیمه‌سی آرارات (جودی) طاغینڭ اوستینه اوطوردی. صولر تماما طارتیلوب بیتوب یر یوزی بتونله‌ی قوریغاچ نوح و اولادی وبرابرنده‌گی حیوانلر سفینه‌دن قره‌غه چیقدیلر».

توراتنڭ بو حکایه‌سندن طوفاننڭ عمومی بولغانلغی آڭلاشیلغانلقدن منکرلر ایچون الڭ قوتلی بر اعتراض شوشی طوفان مسئله‌سی بولدی. یوقاریده ذکر ایتدیکمز فنی دلیللرگه مستند بولغانلقدن بو اعتراض او قدر قوتلیدرکه یهود ونصارا بو اعتراضغه معقول بر جواب بیروب مقابله ایتودن عاجز قالدیلر.

بتون یهود ونصارانی مبهوت و متحیر ایتکان بو اعتراضنڭ حکمت اسلامیه مقابلنده هیچ بر قوتی یوقدر. چونکه طوفاننڭ بتون کرهٔ ارض ایچون عام بولوی قرآن کریمده اصلا مصرح توگلدر. بعض بر مفسرلر یوغاریده‌گی تورات حکایه‌سندن اقتباس ایتوب و بعض مؤرخلرده آلارغه ایاروب طوفاننڭ عمومی بولووینی تفسیرلرینه و تاریخلرینه یازمشلر ایسه‌ده بو سوز آنلرنڭ شخصلرینه منحصردر؛ محرف توراتدن منقول اولووندن باشقه هیچ بر قیمت نقلیه و عقلیه‌سی یوقدر. مفسرلرمزدن بعضیلری طوفاننڭ بتون کرهٔ ارض ایچون عام اولمایٖنچه عصیان ایتوچی نوح قومنه و آنلرنڭ طورغان یرلرینه مخصوص بولغانلغینی یازالر. هم‌ده قرآن کریمده طوفان حقنده ذکر ایتلگان اون ایکی قدرلی بیاندنده شولای بولغانلغی واضحا آڭلاشیلوب طورا (١).

٣) نوح پیغمبر لسانی. بو طوغروده احمد مدحت افندینڭ محاکمه‌سی اوشبودر: حضرت نوح نڭ عبرانی لسان ایله سویله‌دیکینه فرضیه‌لردن باشقه تحقیق

(١) دارالفنون درسلرنده احمد مدحت افندینڭ اوزندن ایشتوب عالمجان افندی الادریسی «شورا» ده درج ایتدرگان مقاله‌در. ١٩١٢ نچی یل «شورا» ده «طوفان مسئله‌سی حقنده» اسملی مقاله‌گه مراجعت قیلنه. بو طوغروده احمد مدحت افندی «اسلام و علوم» اسملی اثرنده‌ده بر قدر بحث ایته‌در.

Из фондов Российской национальной библиотеки

بر دلیل یوقدر. حالبوکه فرضیه ایله سوز سویله‌مك یاراسه آنك تورکچه سویله‌شکان بولووینی فرض قیلو هر بر فرضیه‌لرنگ یاقینیدر. چونکه «تورك» اسمی یافثنگ اوزینه یاکه اوغلینه و یاخود تورونینه بیرلگان ایدی. هر حالده بو آدم نوح پیغمبرنگ اوزینه بیك یاقیندر. تورك سوزی ایسه البته شول اسمگه مناسبتلی و شول اسمدن آلنمشدر. بو فرضیه‌نی مین معلم ماقس مولرگه‌ده سویله‌دم. اول هم بو فرضیه‌نگ معقول ایدیکنی تصدیق قیلدی. (اسلام و علوم ج ٢).

٤) **قرآن**. قرآن کریم حقنده سویله‌گان بر فکری اوشبودر: قرآن کریم، نزول ایتکان وقتده‌غی انسانلرغه‌غنه توگل بلکه زمان بتکانگه قدر کیله‌چك انسانلر ایچون عامدر. شونگ ایچون هر زمان اهلنده بولغان قابلیت و اقتدارلرغه مناسب صورتده قرآن کریمنك حقیقتلری بلنوب و آچلوب طورر. اوشبو سببدن علم ترقی ایتکان زمانده‌غی خلق ایچون معناسی بیك معلوم بولغان بر آیت، اولگی بر زمان خلقی ایچون حتی متشابه درجه‌سنده طوروی‌ده ممکن. مثلا: «اولم یروا الی الارض انا ننقصها من اطرافها» آیت کریمه‌سی حقنده‌غی تفسیرلرنك هیچ بری عقل قناعت ایتارلك درجه‌ده توگلدر. «وقیل» «وقیل» دیب یازغان نرسه‌لرینگ هر بری ضعیف سوزلر بولوب اصل معناسی متشابه حکمنده قالمشدر. بو کون علم اهللری طرفندن قطبلرنگ صو آستینه قالا بارولری اثبات ایدلدیکندن آیتنگ درست تفسیری‌ده اوشبو بولورغه تیوشلی. (اسلام و علوم ج ٢).

٥) **عشق**. عشق حقنده سویله‌گان بر فکری اوشبودر: عشق، انسانلرنی «ئه‌غوئیست» (خودکام. خودبین) قیلور. عاشق، خودکام بولوب دنیاده اوز نفسندن باشقه‌نی قایغرتماز. آنك نظرنده دنیا و ما فیها اوزینگ جانانندن عبارت و کندیسی‌ده جانانینه مفتون بولدیغندن هر بر دنیا سویوچیلردن آرتق دنیا سویوچی بولور. کورگز، عاشقنك بری:

کیچه‌لر عزم ایتدیکم اول یاره سایه‌م خوفیدر
بر طریق ایله قبول ایتماز محبت، شرکتی

دیب جانانینی اوز کوله‌گه‌سندن‌ده کونچیله‌ر. موندن‌ده آرتق خودکاملق بولورمی؟ عشق، شوندی بر خسته‌لکدرکه آنگا مبتلا بولغان آدمده هیچ بر وظیفه قالماز. عاشق. اوزینه اوچراغان کشی‌گه یا بختیارلغینی و یاکه بختسزلگینی سویله‌رده طورر. اوزندن باشقه هیچ بر نرسه سویله‌مك و طڭلامقدن لذت تاپماز. بو سوزلرمدن «عشق» نی تمام تزییف قیلووم آڭلاشلماسون. آنك یاخشی جهتلری‌ده بار. انسانلرنی متحسس و متشوق ایتووی «عشق» نڭ فائده‌لی اثرلرندندر. (مخابرات و محاورات).

٦) تکامل قاعده‌سی و قرآن. بو طوغروده احمد مدحت افندی طرفندن سویله‌نگان بر فکر اوشبودر: طبیعیات‌غه اساس ایتولگان «تکامل» قاعده‌سینه کوره مخلوقلرنك بعضیلری ایکنچی بر بعضیلرینڭ یاراتلووینه سبب و بو یاراتلولرده تدریجی صورتده بولورغه تیوشلی. اوشبونڭ ایچون قرآن کریمده بولغان: «اذا اراد شیئا ان یقول له لکن فیکون» آیت، ظاهرنچه توگل بلکه سرعت ایجاددن کنایه بولور. مقصود. اشیانڭ «کن» امری ایله بولمیچه بلکه تکوین. الله تعالانك اراده‌سی ایله بولدیغنی بیاندر. موندن مراد بتون کائناتنك بر آنده حادث بولدیغنی توگل بلکه شیلردن بر شینی آن واحدده ایجاد قیلونی ایسته‌سه، حق تعالی شونی درحال ایجاد قیلورغه مقتدر ایدیکنی اخباردر. (اسلام و علوم. ج ۲).

۷) حوا و آدم علیه السلام. بو طوغروده‌غی فکری اوشبودر: حضرت حوانڭ حضرت آدم قابرغاسندن یاراتلوی حتی شول سبیدن حضرت آدمنك بر قابرغه‌سی کیم بولووی بنو اسرائیل طرفندن حکایت ایتولوب اهل اسلام آراسینه‌ده کردی. لکن بو سوزنی تأیید ایته‌چك صورتده قرآن کریمده بر آیت تابمادق.

انسانلرنگ هر ایکی طرفده‌غی قابرغه‌لری صان جهتندن بر تیگز بولوب آرتق کیمی یوقدر (۱). (اسلام و علوم. ج ۲).

۸) آوروپانك دینسزلگی. بو طوغروده بز محاکمه‌سی اوشبودر: اصلی یهودیلکدن عبارت بولغان نصرانیلك، یهودیلك دنیاسنده مقبول بولمادیغی حالده افلاطون آلهی مسلکینه کرگان حکیملر قولینه توشدیکندن صوڭ بر طرفدن حق بولغان انجیل کبی سماوی (بو کونگی انجیللر توگل) بر کتابنگ ارشادی و ایکنچی طرفدن ده افلاطونیلرنك خدمتلری ایله؛ ایسکی پت پرستلك اوزرینه کامل درجه‌ده ترجیح ایدلورلك بر «دین» روشینه کرگان ایدی. لکن روحانیلر اوزلرینگ شخصی منفعتلرینی تأمین ایچون نادان خلقلر طرفندن خوش کورلورلك هر نرسه‌نی اوشبو دین‌گه قوشا قوشا پت پرستلکده نی قدر اصلسز و باطل نرسه‌لر بولسه هر برینی طولدردیلر. الوغ معبدلر بنا قیلوب ایچلرینه شه‌ملر یاندرمق، مجسم و مسطح صورتلر قویمق و بیك کوب دینی بایراملر احداث ایتمك، یالگز حضرت عیسانی‌غنه توگل بلکه «کلیسه عزیزی» اسمی ایله بر قدر آدملرنی الاهلق مرتبه‌لرینه کوتارمك کبی شیلرنی‌ده دینی عادت حکمینه کرتدیلر. دنیا ایله هیچ بر علاقه‌سی بولمازسلغی لازم کیلگان نصرانیتنی دنیاوی بر سلطنت صفتینه قویدیلر. اوشبو نرسه‌لر، خرستیانلقنی اوزینگ اصلی حالندن شول قدر چیقاردی‌که حتی لوتردن مقدم‌ده بیك کوب آدملر مونگ خلافینه طوردیلر و صحیح بولغان نصرانیت توگل ایدیکنی دعوی ایتدیلر. خرستیان دینینی اصلاح ایتو خدمتینی لوترده تمام قیله آلمادی. چونکه پروتستانلقنگ اوزنده دخی ده مختلف مسلکلر ظاهر بولدی و هر بر مسلك صاحبلری اوز فکرلرینی آلغه سوردیلر. نصرانیتنی اصلاح قیلور ایچون دیب میدانغه چیقغان آدملر «دین» اسمینه لائق بولاچق نرسه‌لرنی میدانغه قویا آلمادیلر، انسان بالاسینك الاهلغینه قناعت

---

(۱) بو مسئله حقنده «شورا» ده اوزون بر بحث بار. مراجعت ایتوله‌در. ج ٥ ص ٧٣٠-٧٣١.

Из фондов Российской национальной библиотеки

ایتو ماده‌سی همیشه‌ده اولگی حالنچه قالدی. اوشبو سیبدن حقیقتنی اوز فکرلری ایله تابارغه طریشوچی بر فرقه حکیملر ظاهر بولوب دیانتنی، عبادت والوهیتنی بتونله‌ی انکار قیلورغه کرشدیلر. ایندی مونلر «دین» اسمنده بولغان نرسه‌نك هیچ برینی قبول ایتمازلر. چونکه «دین» بولدیسه آدم بالاسینڭ الاهلغینی تصدیق قیلو قیبلندن عقل‌غه، حقیقت‌غه خلاف نرسه‌لر بولادر دیب بله‌لر. حالبوکه بو حکیملر اوز فکرلری و اوز اجتهادلری ایله کندی حکمتلرینه اساس قیلوب بیك کوب اسلام حکمتلرینی قبول ایتمشلردر. شونك ایچون بو کونده آوروپانڭ دینسزلگینی مطلق دینلرنی انکار قیلولرینه حمل قیلورغه وجه یوق. چونکه الوهیت ودیانتدن قورقوب هر طرف‌غه قاچوچی بو حکیملر، سلطان کائنات بولغان الله تعالی حضرتلرینه قاچقان بولالر و اوشبو قاچولری ایله طوغروسی اسلام دینینه قاچمش بولورلر. چونکه مونلرنك دینسز لکلری اوز دینلرینه قارشولقدن عبارت بولوب مونڭ اسلام دینینه شمولی یوقدر. شونڭ ایچون بزلر، کونلرنڭ برنده بو حکیملرنڭ محض حقیقت بولغان اسلام دینینه کیلوب طوتاشولرینی الله تعالی حضرتندن امید ایتمکده‌مز. (شو پنهوئرك حکمت جدیده‌سینی رد).

٩) ازدواج. بو طوغروده سویله‌گان بر سوزی اوشبودر: ازدواج هم دقیق هم مهم بر مسئله. ایر ایچون‌ده خاتون ایچون‌ده، بای فامیلیه‌لر ایچون‌ده، فقیرلر ایچون‌ده! مونك اهمیتی آقچه و مصرف ایچون گنه توگل. عنت ایچون گنه‌ده توگل بلکه کوڭل جهتندن مهم. اگرده ازدواج بر قدر وقتلرغنه برگه طورودن عبارت بولسه ایدی هیچ‌ده اهمیتی بولماز ایدی. آدم بالاسی نی قدر یاراتماسه‌ده، کوڭلی خوشلانماسه‌ده اوزی یاراتماغان یرده بر آز طورو مشقتینی التزام قیله آلادر. لکن ازدواج، عمر بارنچه برگه معیشت ایتودن عبارت بولدیغندن هر ایکی طرفنڭ بر برندن کوڭللری خوشلانوب خوشلانماو مسئله‌سی اهمیت کسب ایته‌در. (تعفف. ص ٩٩).

١٠) رسم وصورت. بو مسئله حقنده احمد مدحت افندی اوشبو سوزلرنی سویلیدر: اسلام قاشنده رسم (یاصاو و آنی استعمال قیلو، اویده طوتو) ممنوعدر. لکن بو ممنوعلکننگ درجه‌سینی بلورگه تیوشلی. اسلام حکملرنده بولغان امرلر تورلی درجه‌لرگه آیرلو کبی نهیلرده مختلف درجه‌لرگه آیرلالر. حراملق درجه‌سنده ممنوع بولو ایله مکروهلق درجه‌سنده‌گی ممنوع آراسنده فرق الوغ. رسملر مکروه وشونلرغه‌قارشو نماز اوقومق ده‌مکروه. لکن بو مکروهلق، نمازنی بوزارلق درجه‌ده توگل. مونک درجه‌سی نماز ایچنده‌گی «کوب عمل» مرتبه‌سینه‌یتمی بلکه «آز عمل» مرتبه‌سنده گنه‌در. علمای کرام رسم و صورت حقنده ایسکیدن بیرلی اختلاف قیلشوب کیلدیلر. عالملرنک بر صنفی جانلی نرسه‌لرنک رسملرینی ممنوع صانادقلری حالده آندن باشقه‌لرنک رسملرنده ضرر کورمازلر. رسم ممنوع بولونک اصل علّه‌سی و حکمتی اهل اسلامنک صنملرغه عبادت قیلو یوللرینی بیکله‌ر ایچوندر. موندی مسئله‌لرگه عوام فکری یتشمادیکندن آنلر یاخشی آکلاسونلر ایچون: «صورت بولغان اویگه فرشته کرماز» دیب ظاهری بر حکمت بیان قیلورغه موافق کورلمشدر. اسلام شریعتی، اوزندن مقدمگی شریعتلرنی خصوصا پت پرستلکنی نسخ قیلور ایچون یبارلگان ایدی. بو طوغروده سوز سویله‌ونک گنه کفایت ایتماوینی یهودیلک ایله خرستیانلقده اجرا ایتولگان تجربه‌لر کورساتدی. یهودیلر، دینلری پت پرستلکدن عبارت بولغان مصرلیلر آراسنده معیشت ایتولری سببلی ابراهیم پیغمبر یولی بولغان صاف دیننی اونوتدیلر و مذهب طوغروسنده تمام مصر خلقلری روشینه کردیلر. مصرلیلردن آیرلولری یالکز قومیت جهتندن گنه بولوب قالدی. اگرده مصرلیلر مونلرنی اسیر صفتنده طوتوب ده قارا خدمتلرندن فائده‌لنو جهتینی اعتبارغه آلماغان بولسه‌لر ایدی، قومیت جهتندن‌ده فرقلری قالمایه‌چق ایدی. پیغمبرلک ایله مشرف بولدیغندن صوڭ حضرت موسی. یهودیلرنی مصردن آلوب چیقدی وشریعت اساسلرینی اوگره‌نور ایچون‌ده بر قدر وقتلر یهودیلردن آیرلوب «طور» طاوینه کیتکان ایدی. ایشته شول وقت یهودیلر اوزلرینه پت یاصاب تابنورغه کرشدیلر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

هارون پیغمبر مونلرغه یاخشی سوز برله اوگت قیلدی. بو اشنگ یاراماغانلغینی خالص کوگلندن سویله‌دی. لکن یهودیلر همیشه اوز اشلرنده بولدیلر. حضرت موسی طور طاوندن قایتدیغندن صوڭ بو عملری ایچون یهودیلرنی قاتیغ شلته‌له‌دی وجزالر بیردی ایسه‌ده مونگ ایله گنه یهودیلردن پت پرستلك محبتی تمام بتوب یتمادی. یهودیلر بر حق پیغمبرنگ دعوتی برله الله غه عبادت قیلورغه و دین حکملرینی یورتورگه باشلاسه‌لرده شول پیغمبرنڭ وفاتی ایله ینه‌دن پت پرستلك گه قایتورلر ایدی. یهودیلکده‌گی تجربه اوشبودر. حضرت عیساغه منسوب بولغان نصرانیت، پت پرستلکدن بتونله‌ی یراق بولغان بر مذهب ایدی، لکن اتباعلری، یونانلولر و روملر کبی پت پرستلك گه الفت ایتکان خلقلرغه آرالاشولری سببلی توحید عقیده‌سینه کوره تشریکنی ترجیح ایتدیلر و عبادت خانه‌لرینی صنملر ایله طولدردیلر. گرچه بر وقتلرده نصرانیلردن الوغ بر فرقه: «نصرانیلرنڭ عبادت خانه‌لرنده صنملر، صورتلر بولمازغه تیوشلی» دیب کلیسه‌لرده‌گی رسملرنی بترگه کرشدیلر ایسه‌ده عوام غلبه تابوی سببندن مذکور مرادلرینه یته آلمادیلر. اڭ آخرده پروتستانلر ظاهر بولوب مونلر صورت و صنملر حقنده بولغان افراطلرنی بترگه، کلیسه‌لرده‌گی رسم و هیکللرنی چیقاررغه موفق بولدیلر ایسه‌ده خرستیانلرنڭ کوبره‌ك قسمی همیشه اولگی فکرلرنده قالدیلر. مونسی نصرانیتده‌گی تجربه ایدی.

فخر کائنات افندمز مبعوث بولدیغندن صوڭ صنملرغه، صورتلرگه عبادت قیلودن منع ایتارگه کرشدی، بو طوغروده هر کیم قناعتله‌نورلك دلیللر کیتوردی، صنملرنگ ضرر بیررگه، فائده کیتوررگه قدرتلری بولماغان تاش کیساکلری ایکانلگینی مشرکلرنگ و صنملرنڭ یوزلرینه قارشو سویله‌دی. اڭ صوڭ فرصت کیلو ایله عربلرنگ «لات»، «عزی» هم «منات» نی وما به الافتخارلری بولغان «هبل» و باشقه‌لرنی بتونله‌ی بوزدروب، واتدروب بتردی. مسلمانلر اوشبو اشلردن عبرت آلوب عربلرنڭ ایسکی دینلری بولغان صابئیلکدن نیندی گنه اثر بولسه‌ده هر برینی محو قیلدیلر. هجرتدن ایکنچی عصرلرده صنملرغه عبادت قیلو توگل حتی

اسلاملرك شونلرغه آزغنه حرمت ایتو احتمالی ده قالماغان ایدی . شولای بولسه‌ده اسلام عالملری یراق بر احتمالدن احتیاط ایچون مسلمانلرنك اویلرنده صورت طوتونك مکروهلغی ایله حکم قیلدیلر. اگرده اوشبو عصر عالملری مسلمانلرنك صنملرغه عبادت قیلو احتمالینی یاقین بر احتمال کورگان بولسه‌لر ایدی اول وقتده آنلرنك اجتهادلری اویلرده صورت طوتو حرام بولو طرفینه میل ایتکان بولور و نیندی گنه یرده بر رسم کورلسه آنی محو قیلو لازم ایکانلگی ایله حکم ایتارگه مجبور بولورلر ایدی . لکن بو درجه‌ده تشدید قیلورغه لزوم کورلمادی . جانسز نرسه‌لرنك رسملری مباح وجانلیلرنك رسملری مکروه صانالمق اوشنداق مجسم صورتلر زیانلی ومسطحلری (تیگز وکوله‌گه‌سزلری) زیانسز کورلمك کبی اختلافلر بو مسئله حقنده تهلکه و خوف قالمادیغینه دلیلدر. اسلام دیننه کوره قطعی صورتده حرام بولغان نرسه معبودلك تخیل ایتلوب ده شوکا عرض عبودیت قیلنه‌چق صورتلر و شول صورتلرنی استعمال ایتمکدر. اوشبو نقطه‌دن صورتلرنك مجسملری ایله مسطحلری و جانلیلری ایله جانسزلری آراسنده فرق یوقدر. زیرا پت پرستلرنك مسطح ومجسم، جانلی وجانسز (مثلا: قویاش، طاو. بلغه صورتلرنده) پتلری بار ایدی. اسلاملر آراسنده معبود حقیقیدن باشقه‌لرغه عبادت قیلنمق احتمالی قالمادیغندن صورتنی منع ایتمك طوغروسنده مجتهدلرنك فکرلری مکروهلق طرفینه میل ایتدی . حتی آقچه‌لرده بولغان صورتلرنی مباح صانادیلر. اولگی عصر مسلمانلری اوزلری ده حتی انسانلر صورتلری توشروب آقچه صوقدیلر. بو آقچه‌لرنك بعضیلری بو کونده‌ده سلامت بولوب موزه خانه‌لرده صاقلانادر. مسلمان حکومتلرینك بیك کوبلری حتی بتون حکومتلرنك بایراقلرنده قویاش رسملری. قویاش اچنده قز چهره‌سینه اوخشاغان صورتلر، آرسلان رسملری بولور ایدی (۱). اوشبونلرغه کوره ایمدی بو عصرلرده

(۱) وکان فی قصر فی مدینة الزهراء برکة تجری الیها المیاه من شاذروان من افواه طیور وزرافات واسود . وکان فی مدینة الزهراء حوض وفیه نقوش وتماثیل وصور علی صورة الانسان ولیس له قیمة. وکان فی البرکة العظیمة صورة اسد عظیمة بدیع الصنعة شدید الروعة

Из фондов Российской национальной библиотеки

مسطح صورتلر توگل حتی مجسم صورتلرنڭ اویلرده بولولرندن خوف ووسوسه‌گه اورن یوق . (تعفف . ص ۲۵۷–۲۷۰) .

۱۱) تاریخ ادیان. بو مسئله‌گه دائر احمد مدحت افندی اوشبو معلوماتنی بیره‌در : علملرنڭ بعضیلری ایکنچی بعضیلری ایچون آچقچ اورنده بولدیغندن آچقچ اورنده بولغانلرینی بلمی طوروب مقصود بولغان علملرگه کرشمك محروملکدن باشقه نرسه کورلماز . تاریخ ادیان اوقورغه آرزو قلوچی شاگردلر الڭ الك مرتبه‌ده حکمتلری ایله برلکده اوز دینلرینی بلورگه تیوشلیلردر . موندن ایسه دینلر حقنده بی طرفلق لزومینه خلل کیلماز . موندن باشقه ، جغرافیا ایله تاریخ علملرینی بلورگه‌ده لزوم بار . «تاریخ ادیان» فنی اسلاملرده توگل حتی آوروپاده‌ده مدون بر فن توگلدر . مونڭ بحثلری هنوز لازم درجه‌ده ترتیب ایتولمادی . اسلام عالملری ایسکی دینلر ایله بیك آز شغللندیلر . شونڭ ایچون اسلام مملکتلرنده بو طوغروده منبع یوق کبیدر . «ملل و نحل» مثالنده بعض بر تألیفلر بولسه‌ده مونلر کفایت ایتارلك درجه‌ده بولمادقلری اوستینه . تاریخی دلیللرگه استناد ایتولگان انتقادلرغه مقاومت قیلورلق درجه‌لرده توگللر . تاریخ ادیان حقنده آوروپا لسانلرنده مأخذلر بیك کوب . آلمانلر ایله انگلیزلر طرفندن‌غنه یازلغان نرسه‌لرنی اوقوب بترورگه بزنڭ عمرمز وفا قیلماز . لکن مونلرنڭ هر بری سماوی دینلرگه دشمنلق طرزنده یازلمشلردر . تاریخ ادیان درسلرندن چیقاچق نتیجه‌لرده تهلکه‌لر بارلغی معلوم . فقط بو تهلکه‌لر مسلمانلق ایچون توگل بلکه یهودیلك و خرستیانلق ایچوندر . تاریخ ادیان طرفندن یهودیلرگه قارشی قیلنغان تخطئه‌لرنڭ کوبسی ، مسلمانلر طرفندن‌ده «اسرائیلیات» دیب جرح ایتولمکده‌در . اساسی علوم طبیعیه‌گه عائد بولغان خطالردن اسلام سلامتدر . علوم طبیعیه

لم یشاهد ابهی منه فیما صور الملوك فی غابر الدهر مطلی بذهب ابریز وعیناه جوهرتان لهما وبیص شدید یجوز هذا الماء الی عجز هذا الاسد فیمجه فی تلك البرکة من فیه . نفح الطیب . ج ۱ . وکانت فی سکة بخارا تصاویر وهی من ضرب الاسلام . معجم البلدان . ج ۲ ص ۸۳ .

طرفندن دینلرگه بولغان هجوملرنڭ هیچ بری اسلام دینینه متوجه توگل. ما فوق طبیعت طرفندن هجوم بولسه مونی دفع قیلمق یوللری‌ده حاضردر. خلاصه: تاریخ ادیان طرفندن میدان‌غه قویولاچق حقیقتلر طرفندن اسلام دینی ایچون — معلم حاضرلکلی و مقتدر بولمق شرطی ایله — هیچ بر خوف یوق. تاریخ ادیان، دینلرنڭ ضررینه توگل بلکه دینلرنی برر برر اوگره‌نوب‌ده آرالرنده میزان و قیاس یورتور ایچون تأسیس قیلنمشدر. اوشبو فن واسطه‌سی ایله یهودیلك و نصرانیلقنی عالیلکنڭ نهایه‌سنده کوررگه آرزو ایتوچیلر، عالیلك یرنده تدنی و تکامل اورننده قصورلق کوروب استغراب قیلمقده‌لردر. ایشته آوروپالولر طرفندن ترتیب ایتولگان تاریخ ادیانده، سماوی دینلرگه دشمنلق کورلووینگ سببی اوشبودر. (تاریخ ادیان).

۱۲) تأریخ بشر. بشر تاریخی حقنده احمد مدحت افندی اوشبو مضمونده بر فکر بیان قیله‌در: تورات، آدم علیه السلامنڭ هبوطینه سیکز مڭ یل ایله تقدیر ایتکان بولسه‌ده تاریخ عمومی قاشنده مونڭ هیچ بر حکمی یوقدر. بزنڭ هم اوشبو تورات خبرینه اعتمادمز یوق. حتی تورات طرفندن حضرت آدمنڭ انسانلرنڭ ابتداسی بولو ایله بیرگان خبری‌ده بز اهل اسلام ایچون قناعت ایتدره آلماز. مفسرلر آراسنده آدم علیه السلامنڭ «جان» اسمنده بر قومگه مبعوث بولووینی سویله‌وچیلر بار. برهمنلر، «مانو» اسمی بیردیکلری حضرت آدمنڭ یدنچی مانو (یدنچی آدم) ایکانلگینی سویله‌مکده‌لردر. اوشبو خبرلرنی بتونله‌ی اعتبارسز قالدرمازغه تیوشلی. حضرت آدم دیانت و فیض الاهی مبدأی بولووندن بشریتنڭ مبدأی بولووی لازم کیلماز. حضرت آدم ایله حوا و آنلرنڭ اوغللری هابیل ایله قابیل مدنیت دائره‌سینه کرگان انسانلردر. موڭا قدر ایسه انسانلر بیك کوب دورلر اوزدرغان بولولری ممکن. حتی زبلرینی توگل. اوزلرینی بلمه‌گان انسانلر بولغانلغی تصور قیلنه‌در. «جان» اسمنده بولغان قوملرنڭ شول وحشی انسانلر بولولری ممکن. قرآن کریم، حضرت آدمنی «خلف» جوهرندن مأخوذ بولغان «خلیفه» دیب تعبیر ایتدیکندن آنڭ

مقابلی بولغان «سلف» ی بلکه «اسلاف» ی بولمق لازم کیلور. بو «سلف» نی «جان» ایله تفسیر قیلوچیلر بار (١). تصوف اهللری حضرت آدمنك بیشنچی آدم ایکانلگینه اشارت قیلورلر. اوشبو نظریه‌لرگه کوره بو مسئله حقنده اسلام دینی ایله فن آراسنده نزاع قالماز. (تاریخ ادیان. اسلام و علوم. ج ٢).

١٣) قرآن کریم ترجمه‌سی. قرآن کریم ترجمه‌سی حقنده احمد مدحت افندی اوشبو روشده فکر بیان قیله‌در: مسلمانلر قاشنده قرآن کریمنی ترجمه قیلمق مسئله‌سی اهمیتلی بر مسئله‌در. بو طوغروده بو کونگه قدر بر قرار بیرلمادی. قرآن کریمنك معجزلگی فصاحت و بلاغتی جهتندن بولغانی ایچون عینا ترجمه‌سی قابل توگل. ایکنچیدن، ترجمه قیلنه‌چق تلده بیك کوب سوزلرنك مقابلی یوق. شونك ایچون موندی سوزلرنی ترجمه قیلغانده تحریف قیلنو احتمالی بار. شولای بولسه‌ده اهلیتلری بولغان کشیلر ایچون قرآن کریمنی تفسیر و تأویل ایتو حقنده رخصت باردر. فارسلر بر یول قرآن آستینه بر یول فارسیچه یازو اصولینی اختراع قیلدیلر. لکن متن عربینی قالدروب صاف ترجمه‌گنه قیلو و بو ترجمه‌نی‌ده کتاب الله حکمنده یورتو درستلگینه فتوی بیروچی آدم مسلمانلر ایچنده بولغانی ایشتولمیدر. مین اوزم ترجمه طرفنده توگل بلکه بو کونگی نظریات علمیه و حکمیه اوزرینه بنا ایتولگان مختصر و مفید بر تفسیر طرفداریمن (بشائر صدق نبوت محمدیه. ص ٩٧-١٠٠ و «شورا». ج ٥ ص ٣٦٠. استرخان امامرندن عبدالرحمن نیازی افندیگه یازغان مکتوبی).

١٤) تعدد زوجات. اسلام دیننك تعدد زوجاتگه مساعده‌لی بولووینه طعن قیلوچیلرغه قارشی جواب ایتوب احمد مدحت افندینك سویله‌گان سوزلری

(١) بو سوزلر درست بولسه حضرت آدم بالالری بر برلری ایله توگل بلکه اولگی آدملرنك بالالری ایله نکاح قیلغان بولولرینه یول آچیلادر.

اوشبودر: اسلامده دورت خاتونتی بر وقتده جیارغه مساعده بولسه بو اش تکثیر طریقنچه توگل بلکه تقلیل طریقنچه‌در. یعنی عربلر قاشنده برگنه خاتون آلمق عادت بولدیغی حالده اسلام دینی کیلوب‌ده مونی دورت‌گه قدر کوبایتدی توگل. بلکه چیکسز کوب خاتون آلوغه مساعده‌لی بولغان حالنی چیکله‌دی حتی دورت‌گه‌گنه توشروب قالدردی. اگرده طعن قیلوچیلر سوزینه موافق اسلام دینی حیوانلق شهوتینه بنا قیلنغان بولسه ایدی، اولگی چیکسزلکنی چیکله‌ماز بلکه همیشه اولگی حالنده طوتقان بولور ایدی. اسلامده بولغان تعدد زوجاتغه اعتراض قیلوچیلر، اوز آرالرنده تعدد زوجات بولماغان بر انسانلر جمعیتی کورساته آلاچقلرمیدر؟.. سماوی دینلرگه تابع بولماغان قوملرنك وحشیلرندن باشلاب اك مدنیتلیلرینه قدر تعدد زوجات درست ایدی. سماوی دین‌گه تابع بولغان یهودیلر قاشنده‌ده کوب خاتون آلو مشروع ایدی. یهود شریعتی بوزارغه توگل بلکه اکمال قیلور ایچون وشریعتینگ بر حرفی‌ده قیامت‌گه قدر بوزولمایه‌چغنی سویله‌وی روایت ایتولگان حضرت عیساده تعدد زوجاتدن منع ایتکانلکی قوللرده بولغان «انجیل» ده یوقدر. اولگی عصرلرده بولغان خرستیانلرده‌ده تعدد زوجات بار ایدی. صوگره بعض مجتهدلر یالگز پاپاسلرنك‌غنه بر خاتون ایله قناعت قیلولرینی تیوشلی کورر‌گه باشلادیلر. برگنه خاتون‌غه خاصلانو نظامی خرستیانلق‌غه چیتدن کرگان بر قاعده‌در. روماولر، برگنه خاتون آلو حقنده قانون توزوگانلر ایدی. صوگره کلیسا آدملری شول قاعده‌نی خرستیانلق‌غه کرتدیلر. لکن بو اش طبیعت‌گه موافق بولماودن بولسه کیره‌ك لازم درجه‌ده عمل‌گه قویولا آلمادی. روماولر برگنه خاتون نکاحله‌نونی قاعده ایتسه‌لرده غیر مشروع صورتده استفراشلردن منع قیلمیلر ایدی. ایشته مونلرنگ اوشبو قاعده و عادتلرینگ هر ایکیسی برلکده خرستیانلق دنیاسینه‌ده کردی. اوزینگ سویه‌رکه‌سی خاطری ایچون «روما» شهرینی اوت ایله یاندروچی بت پرست ایمپراطورلر کورلووی قیلندن مجرد بر سویه‌رکه‌سینك کیفی ایچون صوغش چیقاروب‌ده آوروپانی قان دریاسی قیلغان خرستیان قراللرده کورلدی. بنو بشرنی طبیعی اشلردن منع ایتو ممکن بولمادیغندن خاتون آلمق ممنوع بولغان آدملرده بو

Из фондов Российской Национальной библиотеки

«ممنوع» لك نظامینی یرینه کیتوره آلسه‌لرده نظامسز روشده خاتونلر ایله قاتشودن سلامت بولا آلمادیلر. بر ملتنك اوغلری شوشی حالده بولسه کچوکلرینی تیکشروب طوررغه کوب حاجت یوق. آوروپالولر: «مسلمانلر دنیاده خاتونلردن طویماولری سببندن آخرتده حورلردن‌غنه طویاچقلر» مضمونده سوزلر سویله‌ب «حور» لر مسئله‌سی ایله‌ده طعنلر قیلورلر. اوشبو سببدن «محمد اوجماخی» دیب آوروپالولرنك باللرینی تصویر ایتمشلردر. آوروپاده بو قدر محقق عالملر و مدقق حکیملر بولا طوروب شوشی مسئله‌لرنی یاخشی توشنماولری عجب قیلورغه لایقدر. معلومدرکه دنیاده‌گی ازدواجدن اصل مقصود، ذوق و صفا توگل بلکه بنو بشر نوعینی محافظه قیلمق، نسل و نسب کوبایتمکدر. آخرت عالمنده ایسه نوعنی حفظ قیلو حکمتی بتونله‌ی یوق. اگرده آنده حورلر بولسه آنلرده‌غی مقصود دنیا خاتونلرندن بولغان مقصودلردن باشقه نرسه بولور. جنات نعمتلری حقنده ابن عباس حضرتلرندن: «آنلرنك اسملری‌گنه دنیاده بولغان نعمتلرنك اسملرینه اوخشار» مضمونده بر سوز منقولدر (۱). اوشبو سوز یاخشی فهم ایتولسه آخرت و جنتده بولاچق نرسه‌لر آدم بالالری توهم ایتکان صورتلردن باشقه و عالی روشده بولاچنی لازم کیلور.

۱۵) تستر و حجاب. تستر و حجاب حقنده مسلمانلرغه اعتراض قیلوچیلرغه احمد مدحت افندی اوشبو مضمونده جواب بیره‌در: کیره‌ك اسلام دینی و کیره‌ك

(۱) قال ابن عباس: «لا یشبه شیء مما فی الجنة ما فی الدنیا الا الاسماء». (تفسیر جامع البیان. ج ۱ ص ۱۳۵.) و هذا سند فی غایة الصحة وهو اول حدیث فی قطعة وکیع المشهور. (الفصل فی الملل والاهواء والنحل. ج ۲ ص ۱۰۸). (فلسفة القاضی ابن رشد. ص ۱۰۱). مطاعم الجنة ومناکحها وسائر احوالها انما تشارك نظائرها الدنیویة فی بعض الصفات والاعتبارات و تسمی باسمائها علی سبیل الاستعارة والتمثیل ولاتشارکها فی تمام حقیقتها حتی تستلزم جمیع ما یلزمها و تفید عین فائدتها. (انوار التنزیل. ج ۱ ص ۲۳). ابن عربینك «الفتوحات» (ج ۳ ص ۳۶۹) ده سویله‌گان سوزلرینه حقیقت توسی بیرمازگه تیوشلی. شعرانی‌ده «الیواقیت» (ج ۲ ص ۱۹۱) ده سویله‌گان سوزلرینی نارمالنی وقتنده سویله‌گان دیب بولمی.

باشقه بولسون بر دین و مذهب گه یاکه بر قوم و ملتکه بر نرسه اسناد ایدلنه‌چك وقتده، شول اسناد قیلنه‌چق نرسه‌نك معلوم ملت و دیننگ خصوصیاتندن بولوب بولماوینی یاخشی توشنورگه تیوشلی. اوشبو اشنی توشونمی طوروب فکر بیان قیلوچیلر سوزلرینك تصویب قیلنه‌چغی یرده استهزاعه دوچار بولورلر. تستر وحجاب، مسلمان خاتونلرغه خاص بولمی بلکه باشقه‌لرده‌ده باردر. مثلا تورکیاده ارمن، روم ویهودی خاتونلری‌ده کوبدن توگل بر زمانلرده‌غنه حجابلی ایدیلر. دیار بکر وبغداد اطرافنده‌غی خرستیان خاتونلری مسلمان خاتونلری قیلندن حجاب ایله یورمکده‌لردر. اگرده تستر وحجاب اسلام دینینه خاص بولسه ایدی اوشبو یرلرده بولغان خرستیان ویهودی خاتونلری حجاب ایله یورمازلر ایدی. حجابنی شرق خلقینه خاص بلو یاکلشدر. چونکه آمریقا و آوروپاده‌غی راهبه‌لرده مستوره‌لردر؛ آنلر هم، باشلرینه یاولقلر صالوب ساچلرینی یاشروب یورتورلر. اسلامده بولغان تسترده کوکره‌ك ایله موین، بالتر ایله ساچ کبی اورنلرنی پرده‌لمکدن عبارتدر. اما عورتنی ستر قیلمق مدنیتلی ملتلرنك هر برنده قانون حکمنی آلمشدر. حتی وحشیلرده تیری ویاپراق کیساکلری ایله عورتلرینی پرده‌له‌ب یوررلر. حضرت مریم‌نك رسمی، هر بر کلیساده بار. مونك رسمی هم باش اورتولی وعادتا مستوره روشنده یاصالور. شوشی حالنی اعتبارغه آلورغه تیوشلی. خاتونلرنك تسترلری اوی ایچنده هم اوی طشنده بولو اعتباری ایله ایکی‌گه آیرلادر. اوی طشینه چیقغانده اسلام خاتونلری‌غنه توگل بلکه موگا باشقه قوملرنك خاتونلری‌ده اشتراك ایتمکده‌لردر. اگرده خاتونلرنك ایرلر ایله قاتشولری تسترگه منافی صانالسه مسلمانلرنك کوبره‌کلرنده مونی تستر یوقدر. مثلا: بوشناقلر، آرناودلر، چرکسلر، کردلر، عربلر و بعض بر تورکلر الحاصل بر قدر بدویلکده یاشاوچی مسلمانلرنك قزلری، ایرلرگه قاتشوب یوررلر، خاتونلری‌ده یالکز موینلرینی پرده‌له‌و ویاکه باشلرینه یاولق صالو ایله اکتفا قیلورلر. مونلر، ایرلر ایله قاتشوب یورودن ممنوع توگللردر. اوشبو روشده معامله‌دن عادت موجبنچه ممنوع بولمادقلری کبی شریعت جهتندن‌ده ممنوع توگللردر. شریعت، خاتونلرغه سودا قیلو

حقینی بیره‌در. خاتونلرنك یوزلری نامحرم توگل. ساچلرینی، موینلرینی پرده‌له‌و شرطی ایله بازارغه بارولر و هر تورلی معامله‌لر قیلورلر. بر خاتوننگ فائده‌سینه یاکه ضررینه شهادت بیروچی ایرنك شول خاتوننی تانوی شرط. بو ایسه اولدن آنی کوروب بلوگه توقف ایته‌در. شوشی ماده‌لرنك هر برندن تستر و ستره‌سزلکننگ مسلمانلرغه‌غنه خاص و باشقه‌لرده یوق بر اش بولوی لازم توگلدر. آوروپا خاتونلرینك تمام ایرلر روشنده کون کیچرولری دین نظرنده‌ده، قانون نظرنده‌ده مذموم بر اشدر. حتی آوروپانگ اخلاق عالملری‌ده بو حاللرنی مکروه کوره‌لر. خاتونلرنك اوی ایچلرنده و اوی طشلرنده بولغان تسترلری هر قومنك اجتماعی حاللری ایله متناسبدر. مثلا: بدویلرنك آز مستور بولدقلری حالده آنلرغه کوره بر آز مدنی بولغان قریه خاتونلری بر آز آرتق، آنلرغه کوره‌ده مدنی بولغان شهر خاتونلری آرتغراق مستور بولورلر. کبار عائله‌لر، توبان خلقلرغه کوره دخی زیاده مستور بولورلر. آوللرده کتو کوتوب یوروچی قز برله پایتخت شهرنده طوروچی کناگینه‌نك تسترلری بر درجه‌ده بولماز. کناگینه‌نك بولمه‌سینه هر کیم کره آلماز. اورامغه چیقدیغنده‌ده یوزندن باشقه یرلری مستور بولور حتی یوزی‌ده پرده‌لی بولور. یوزگه قویلغان پرده اگرده قویاشدن صاقلانو ایچون بولسه ایدی، شول خدمتنی ایته آلماز درجه‌ده سیراك بولماز ایدی. شونك ایچون بو پرده‌نك تستر اورننده استعمال قیلنوونده شبهه یوق. فقط اطرافنی کورودن، هوا آلودن مانع بولماسون ایچون شول روشده سیراك اشله‌نو طبیعی بولمشدر. شونك ایچون تستر وحجاب مسئله‌لرنده اسلام دینینه اعتراض قیلوچیلرننگ اعتراضلری حقسزدر. زیرا تستر و حجاب حقنده اسلام ایله باشقه‌لرننگ خاتونلری آراسنده فرق آزدر. آوروپالی بر خاتون اگرده اورامغه چیقدیغنده باشینی، ساچینی پرده‌لسه، تنینك روشینی یاشررلك روشده جیلان یاکه پالتو کیسه تمام اسلام قوشقان روشده مستوره بولادر. اوشبو قیافتده بولغان مسلمان خاتونیننگ بازارلرده معامله قیلوندن مانع یوقدر (۱). (استبشار).

(۱) احمد مدحت افندینك حجاب وتستر حقنده بولغان بو سوزلری بو تاریخدن ۲۰-۲۱

١٦) سیاحت. سیر و سیاحت حقنده احمد مدحت افندی اوشبو مثالده بر سوز سویلیدر: بز (عثمانلی تورکلری) باشقه‌لرغه کوره سیاحت‌که بیك آز اهمیت بیروچی بر خلقمز. آوروپا سیاحلری دنیانڭ هر طرفینی یوروب مکمل سیاحت نامه‌لر نشر قیلدقلری حالده بزنڭ آرامزده حتی اوز مملکتمزده یوروچیلرده بیك آزدر. آوروپانڭ عقللرنی حیران ایته طورغان مدنیتینی کوروب عبرت آلو واوزمزدن توبان خلقلر آراسنده یوروب فکرلرینی آچو، بزنڭ وظیفه‌مز ایدی. بزنڭ آرامزده آوروپاغه سیاحت ایتوچیلر بولسه‌ده آنلر یالگز کیف و صفا اورنلرینی‌غنه کوروب یوردیکلرندن. آنلر بزنڭ بحث ایته طورغان «سیاحت» مزدن خارجدرلر. بز، سوداگرلك طوغروسنده‌ده بیك توبان بر حالده قالدق. سوداگرلکده‌گی تدنیمز سیاحت‌که هوسمز یوقلغندنمی یاکه سیاحت‌که هوسمز یوقلغی سوداگرلکده توبانلکمزدنمی؟ فاس، الجزائر، قفقاس، ایران، عربستان کبی اسلام مملکتلری ایله مناسبتمز فوق‌العاده بولا طوروب بزلر شوشی قطعه‌لرده‌ده سیاحت ایته آلمیمز. مونڭ سببی فقیرلکمزده توگل. بر شربی یاندرو سیلی ایکی ساعتده تمام یانوب بته‌چك اویلرمز، داچه‌لرمز ایچون حتی‌که مجرد کیف و صفا ایچون توگلگان آقچه‌لرمز حسابسزدر. سیاحت زحمت توگل، بلکه هیچ نرسه‌ده تابولمی طورغان بر لذتدر. (استانبولدن اسیای وسطی‌یه سیاحت اسملی اثرنڭ مقدمه‌سی).

١٧) تورك قومی. تورك قومی حقنده احمد مدحت افندی اوشبو روشده بر فقره یازادر: تورك قومی بیك ایسکی و بیك عالی بر قومدر. دولت عباسیه میدانغه چیقغان وقتلرده مونلر عسکرلك خدمتی قیلور ایچون اسلام مملکتینه کیلدیلر و اسلام دولتینی اوشبو تورکلر صاقلاب، حمایت ایتوب طوردیلر. تورکلر اسلامدن

یللر مقدم سویله‌ب نشر قیلنمشدر. آندن صوڭ بو مسئله ایله بیك کوب آدملر شغللندیلر، عربچه وتورکچه لسانلرده کوب اثرلر نشر قیلدیلر. اڭ صوڭغه قالوب سویله‌وچیلری دوقتور صدقی افندی بولسه کیره‌ك. حجاب حقنده بولغان مونڭ مقاله‌لری «المنار»ده نشر ایتولدیلر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اول ده الوغ ملتلردن ایدی. حاضرگی تورکستانده «سیتیا» اسمی ایله معروف بولغان قوملر «تورکلر» ایدی. هر بر ملتلر الوغ اسکندر حضورنده مغلوب بولدقلری حالده تورکلر مغلوب بولمادیلر. موندن اوچ دورت مڭ یللر مقدم، آناطولی ایله مصرنی فتح قیلوب بر چوق یللر اداره قیلوب طوروچیلرده تورکلر ایدی. تورکلردن صاقلانو ایچون قافقازده سد بنا قیلندیغی کبی «چین» مملکتنده‌ده سد بنا ایتولگان ایدی. الڭ الك «تورك» اسمنی آلوچی ذات نوح (علیه السلام) نڭ طورونی بولدیغندن، بز تورکلرنڭ یراق بابامز نوح پیغمبردر. چین مدنیتینی تأسیس قیلوچیلرده تورکلر ایدی. میلادی ایله ۹۹۹ نچی یللرده تورکلر اسلام دینینی قبول قیلورغه باشلادیلر. اسلامدن مقدم، تورکلرده اوزلرینه «تورکمن» (مین تورکمن) دیمك عادتی بار ایدی. اوشبو «من» آداتی هند و جرمن تللرینه‌ده کروب «آلمان»، «جرمن» (مین، شوندی آدم معناسنده) استعمال قیلنمقده‌در. (احمد متین وشیرزاد).

۱۸) خاتونلر. خاتونلر حقوقی حقنده یازغان بر جمله‌سی اوشبودر: اگرده آوروپالولرنڭ شرق خلقی حقنده هیچ بر معلوماتی بولماسه ایدی ممنون بولور ایدك. فقط بویله توگل، بلکه هر اشنڭ کیریسی ایله معلوماتی بار. آوروپالولر شرق خاتونلری حقنده شول قدر کیری معلومات آلمشلردرکه بو کونگی مستشرقلر اسلام دینی حقنده درست نرسه‌لر بلورگه موفق بولدقلری حالده عمومنڭ ذهنلرینی اولگی خطا فکرلردن قورتولدرو هنوز مونلرغه نصیب بولمادی. مسلمان خاتونلری خصوصنده‌غی یالغان اعتقادلر محکم اورنلاشدیغندن مستشرقلر طرفندن نشر ایتولگان طوغری سوزلرنی یالغان دیب و اولگی یالغان خبرلرنی طوغری دیب بله‌لر. لکن بر کون کیلور، حقیقت معلوم بولور. آوروپاده وحدت زوجه ومسلمانلرده تعدد زوجه اصولی بار. آوروپالولر اوزلرنده بولغان اصولنی مدح ایتدیکلری حالده مسلمانلرده بولغان اصولنی تقبیح ایتمکده‌لردر. اشلرنڭ ظاهرینی کورو و حقیقتلرینی تیکشرماو برله مبتلا آدملر احتمال‌که بو طوغروده آوروپالولرنی تصویب قیلورلر. فقط اوشبو

اصوللرنڭ ظاهرلری بر تورلی بولسه باطنلری بتونله‌ی ایکنچی روشده‌در. مسلمانلرنڭ تعدد زوجه‌لری بر خاتون‌غه قناعت ایتمك و آوروپالولرنڭ وحدت زوجه‌لری‌ده کوب خاتون ایله معیشت قیلورغه مجبور بولمق دیمکدر. مسلمانلرده‌غی «طلاق»، آوروپاده‌غی طلاقسزلق اصولینه نسبت ایله مناکحه‌ده دوام دیمك بولوب آوروپاده‌غی طلاقسزلق ایسه مناکحه‌ده دوامسزلق دیمکدر. مسلمان خاتوننڭ حقلری آوروپا عالملری ظنلرینڭ خلافنچه تمام حفظ ایتولمش بولدیغی حالده آوروپا خاتونلرینڭ حقلری مسلمان خاتونینه نسبت ایله لاشی دیرگه لایقدر. چونکه مسلمانلرنڭ یوزده توقسان بیشی، بلکه آندن‌ده آرتغی بر ایر و بر خاتون بولدقلری حالده عمر سورر، ایکی خاتون ایله طوروچی ایرلر نادر و آندن آرتق ایله طوروچی فامیلیه‌لر اندردر. بر آدمنڭ ولو دورت خاتونی بولسون مونلرنڭ هربری مشروع خاتون صانالور. آوروپاده یوز مڭلر ایله یاش خاتونلرنڭ خاتونلی و خاتونسز بولغان یوز مڭلردن عبارت ایرلر ایله معامله قیلولری صانسز خاتونلر ایله جفتله‌شو دیمکدر. مسلمانلرده بر خاتون مشروع سبب ایله ایرندن طلاق ایتولسه باشقه برینه نکاح قیلنوب بارمق ممکن و مشروع بولدیغندن اوشبو «طلاق»نڭ معناسی «نکاح»ده دوام دیمکدر. اما آوروپاده، طلاق ایتولگان خاتوننڭ ایکنچی ایرگه نکاح قیلنووی ممکن و مشروع بولمادیغندن مناکحه‌ده دوامسزلقدر. بیك کوب خاتونلر، طلاق ایتولمادیکلری حالده آیرلشوب یاشاولری الڭ بوزوق «طلاق»لردندر. ایرگه باروچی آوروپالی خاتوننڭ حتی اوز اسمینی یورتو حقی قالمادیغی، ایری نیندی یرگه چاقرسه شونده باررغه مجبور بولدیغی حالده مسلمان خاتون ایچون مونذی مجبوریتلر هیچ یوقدر. حتی مسلمان خاتون شرع شریف طرفندن تعیین ایتولگان وظیفه‌لر استثنا قیلندیغندن صوڭ تمام مستقل وحر بر آدمدر. اوشبو سببلر ایچون مسلمانلرنڭ خاتونلری آوروپالولرنڭ خاتونلرندن آرتق حقلرغه مالکدرلر. آوروپالولرنڭ عائله حیاتلری انسانلرنڭ سعادتلری ورفاه حاللری ایچون کفایت ایتارلك درجه‌ده توگل. (احمد متین وشیرزاد).

Из фондов Российской Национальной библиотеки

١٩) قزلرغه چیت تللر اوقوتو. بو حقده احمد مدحت افندی اوشبو سوزلرنی یازادر: قزلرمزغه چیت تللر اوقوتو کیره‌کلیمی توگلمی؟ بو مسئله هنوز حل ایتولمادی (مونی ١٣١١ نچی یل باصلغان اثرنده سویلیدر). بو اشنگ لازم ایکانلگینه تسلیم ایتوچیلر، تسلیم ایتماوچیلرگه کوره آزراقدر. ایرلرمز ایچون فرانسز، انگلیز، آلمان و روس لسانلرندن برینی بلو تیوشلی ایکانلگی ایندی آکلاشلدی. حتی بو تللر مکتبلرمزنگ پروغراملرینه‌ده کردیلر. حالبوکه اوتوز یللر مقدم بوده بیك نزاعلی بر مسئله ایدی. آگلی و دور اندیش صنفمز، بالالرینه فرانسزچه‌ده بلدرو تیوش ایکانلگی حقنده آتالر وولیلرگه کوب نصیحتلر قیلدیلر، شونگ سببندن بیك کوب آتالر وولیلر اوز مرادلرینگ خلافنچه اوله‌رق بالالرینه فرانسزچه اوقورغه مساعده قیلدیلر. انسانلرنی تربیه ایتوچی و عقل‌غه کوندروچی نرسه «زمان»در. «زمان»، اشلرنی بیك آقرون اشلی، اما ثبات و متانت ایله اشلی. باشقه‌لر قیلندن دنیاده یاشاومز آنچق آوروپا لسانلری ایله آشنالغمز سببندن‌گنه میسر بولاچغن «زمان» بزگه اثبات ایتدی. قزلرمزنگ‌ده چیت تللر بلوگه محتاج ایکانلکرینی‌ده اوزاق طورماز «زمان» اثبات قیلور. لکن موگا قارشـو طوروچیلر فکرلرینی اوزگارتورلر دیب امیدمز یوق. شولای بولسه‌ده بر صنف خلقمز، قزلرینه چیت تللر اوقوتورغه مجبور بولورلر و اوقوتورلر. (فاطمه علیه خانم).

٢٠) بشرنگ یاراتلوونده آیروملق بارمی؟ بو مسئله حقنده احمد مدحت افندی اوشبو سوزنی سویلیدر: قیافت عاململری میلیونلر ایله انسانلر آراسنده تمام بر برینه اوخشاغان ایکی انسان تابلمی دیرلر. انسانلرنگ یوزلرنده نی قدر آیروملق بولسه، قوللرنده‌ده شول درجه‌ده آیروملق بولور. تمام بر برینه اوخشاغان ایکی یوز بولماسه، تمام بر برینه اوخشاغان ایکی قول ده یوقدر. الله تعالی‌نک عظمت و جلالینه حیران قالورغه تیوشلیدرکه میلیونلر، میلیاردلر ایله قوللر باصارده بر برینه تمام اوخشامازلق روشده اوستالق اثری کورساتور. انسانلرنگ قوللری، آیاقلری،

قولاق و بورنلری، کوزلری بر برینه تمام اوخشاماز ایسه میلری، یورەك واوپکەلری تمام اوخشارمی؟ ظاهری اعضالردن استدلال قیلوب بو سؤالگه نفی ایله جواب بیرو لازم کیلور. حقیقت حالده، ایچکی اعضالرنڭده بر برینه تمام اوخشامادقلرینی تشریح عالملری سویلەرلر. منافع روح فنی نقطەسندن‌ده انسانلر آراسنده مساوات یوقدر. بر محبوبه ایچون بتون دنیانی فدا قیلورغه حاضر طورغان انسان بولدیغی حالده «محبت»نڭ «ح»سندن‌ده خبری بولماغان و بتون دنیانڭ جمالینی، جاذبەسینی بر کشیگه جیوب آلدینه کیتورسەلرده کوڭلی توزان قدر یومشامازلق انسان‌ده بولور. انسان بار «لب» دیب أیتوب بتورگاننی کوتمی «لبلب» دیولەچکنی بلور. انسان بارکه «لبلب»نی بورنینه کیتوروب قوبسەلرده همیشه بی خبر طورر. انسان کورلورکه قولندەغی قلچی ایله بر بولك عسکرنی تارمار قیلور، انسان کورلورکه اوزلری بر بولك بولدقلری حالده بر آدمگه قارشو طورودن عاجز بولوب قاچارلر. اوشبو آیروملقلر جسمانی جهتدن توگل، بلکه روحانی بر قوت سببندن بولغانی ایچون انسانلر، احوال روحیه دەده مساوی توگللردر. (الهامات و تغلیطات).

٢١) بالالرنی تربیه قیلو. احمد مدحت افندی اوز بالالرینی تربیه قیلوی حقندەغی حاللرنی اوشبو روشده حکایت ایتەدر(١): «بالالرنڭ اولگی مکتبلری آنالرنڭ شفقتلی قوچاقلریدر» دیلر، موندن مقصود ایسه صبیلرنڭ اولگی اوچ یاشلری اوتکاندن صوڭغی وقتلر بولسه کیرەك. چونکه بالالرغه اصل تعلیم و تربیه بیرلەچك وقت، شوندن صوڭغی وقتدر. بیشکده، قوچاقده وقتلرنده بالالر محتاج بولا طورغان شفقتلر، طبیعی شفقت بولوب فقیر ایله بای، عالم ایله جاهل بولغان آنالر اوشبو شفقتنی بالالرندن هیچ قزغانمازلر. اوشبو شفقتدن محروم بولغان آنالرغه «آنا» دیمك جائز توگلدر.

(١) اوشبو بحثنڭ اورنی بو یر توگل بلکه ٢٢ نچی بیتدەگی: «احمد مدحت تعریفینه کوره احمد مدحت افندی» دیب باشلانغان باب ایدی. لکن بز مونی شول کاغدلر باصلغان صوڭغنه کوردك. کوڭلمزگه بیك مرغوب کوراگان سببلی، اثرمزنی شوندی بر بحثدن محروم ایتەسمز کیلمگاندن، آز مناسبتنی رعایت قیلوب شوشی یرگه الحاق ایتدك.

Из фондов Российской национальной библиотеки

بالالرنڭ اولگی مکتبلری بولغان شفقت . بو شفقت گه باشقه بر نرسه بولورغه تیوشلی. اوچ یاش گه قدر بولغان وقتلرندەغی بالالرینه آنالر بیك آز نرسەگنه اوگرەته آلورلر. اما اوچ یاشدن صوگغی وظیفەلر موڭا بتونلای باشقه بولاچقدر. شوشی اوزلرینه لازم بولغان وظیفەلرنی یرینه کیتوررلك آنالر، بزنڭ مملکتمزده بیك آزدر. بزنڭ اوزمزنڭ اون بالامز و آنلرنڭ ده ایکی آنالری بار. بالالرینڭ اوچار یاشلرینه یتکانلرینه قدر، اوز وظیفەلرینی یرینه یتکرو حقنده بو آنالر. ایرلرینڭ (احمد مدحت افندی اوزی بولادر) یاردمینه محتاج بولمادقلری حالده اوچار یاشلرندن صوگغی وقتلرینه کوره بو آنالرنڭ شفقت قوچاقلری مکتبلك وظیفەسینی ایفا قیلورلق درجەده بولمادی. مونڭ ایچون آنالرینی عیبلەمیم، عیبلەرگه حقمده یوق. هر ایکیسندن یردن کوك گه قدر راضی وممنونمن. هر ایکیسی‌ده اوی خاتونلریدر. کوچلری یتکان وقتلرنده بالالرنی بیك یاخشی تربیه ایتەلر. ایکیسندن دنیاغه کیلگان اونبر بالامدن باری بری گنه وفات ایتدی. قالغان اون دانه اوز بالالرم ایله اوچ تورونم و آنلردن باشقه اوزمزگه متعلق بر قاچ بالالر هر بری قضاسز اولەرق یتشدیلر. جملەسی سلامتلر و هر اعضالری درست و کیمچیلکسز بالالردر (بو سوزلرنی، خاتونلرینڭ بالا تربیەلەو طوغروسنده بیك اعتبارلی و دقتلی بولولرینی بلدرر ایچون سویلیدر). ایشته آنالرینڭ یاخشی خدمتلری سببندن اولگی اوچ یاشلرینه قدر یاخشی تربیه ایتلوب کیلگان بالالرمه، آنالرینڭ شفقت قوچاقلری اورنینه مین اوزم شفقت قوچاغمنی آچدم (موندن صوگغی تربیەلرگه، آنالرینڭ کوچلری یتارلك بولمادی، دیمکنی قصد قیلەدر). آنلرنڭ تعلیم و تربیه خدمتلرینی اوز اوستومه آلدم. بو کونده، خاتونلق و آتالق دورلرینه کرگان برنچی صنف بالالرمنی تربیه قیلووممه کوره صوگغی صنف بالالرمنی تربیه قیلووم بتونلای باشقه روشده‌در. تجربەم آرتووی سببندن تعلیم و تربیه نظاملرینی بلووم‌ده آرتدی. حاضرنده صوگغی صنف بالالرم طوقزار یاشلرنده بولغان ایکی اوغل بولوب آنلردن یوقارغی صنف اون ایله اون ایکی یاشلر آراسنده بولغان ایکی قزم وبر توروغمدن عبارتدر. شوشی بالالرمه حکیم اسپنسر تارلماسون ـ صرف ونحو قاعدەلری ایله

Из фондов Российской национальной библиотеки

برلکده تورکیچه‌نی تمام اوگره‌ته آلدم. عربی وفارسی لغتلرینی‌ده یاخشی‌غنه اوگره‌ندیلر. بیك کوب عربی وفارسی عبارتلرگه معنالر بیره بله‌لر. دینی عقیده‌لرنی بیك یاخشی بلدیلر. اسلام دیننده بولغان حکمتلردن خبردار بولولری سببلی اوزلرینك دینلرینی بیك عالی کوره‌لر وبیك سویه‌لر. بر آز حساب، جزئی گنه هندسه‌ده کوردیلر. تورکیا دولتینگ جغرافیاسینی تفصیل ایله وعمومی جغرافیانی مختصر صورتده اوگره‌ندیلر، تاریخدن‌ده خبردار بولدیلر. رسول اکرم حضرتلرینگ سیر شریفلری الڭ محبت قویغان نرسه‌لریدر (بالالرنك اسلام دینینی سویولری، سیر شریفگه محبت باغلاولری ایچون بلکه احمد مدحت آوزی ایله سویله‌و وتعلیم بیروکیره‌ك بولا طورغاندر). رومچه سویله‌شدیکلری سبیندن، فرانسزچه‌لرینه اوکغایسزلق قیلماسون ایچون رومچه اوقوتوب یازدرمادم، اما تیز کوندن بو درسلرنی‌ده باشلایاچقمن. اولدن بلگان تللری بولغان ایچون مونك یازوینی‌ده اوقورلق و یازارلق درجه‌ده بلسونلر. فرانسزچه‌لرینی بلدرو طوغروسنده لازم درجه‌ده موفق بولدم. ایکی یل یاروم قدر مدتلر اوقوتووم سبیندن فرانسزچه‌نی درست سویلیلر، سویله‌گاننی آڭلیلر، قسقه جمله‌لرنی فرانسزچه‌دن تورکیچه‌گه و بیگره‌ك ینگل نرسه‌لرنی تورکیچه‌دن فرانسزچه‌غه ترجمه قیله آلالر. موزیقه‌نی یاخشی‌غنه اوینیلر. تورکلرنك ایسکی کویلرندن کوبلرینی اوگره‌تدم. بو سوزلرمدن مقصودم ماقتانو توگل بلکه آتا بولغان قارنداشلرمزگه مثال کورساتودر. بالالرمنك تعلیم و تربیه‌لری هنوز تمام توگل، ینه‌دن بر قاچ یللر طرشمق لازم بولاچغنده شبهه یوق (١). شونك ایله برابر اوز یاشلرینه نسبت ایله مینم بالالرمنك معلوماتلری، آوروپا پانسیونلرنده تربیه ایتوله طورغان بالالردن اوستوندر. احتمال‌که: «بالالرگنی بو روشده تربیه و تعلیم قیلورغه نیچوك ایتوب وقت تاباسون؟» دیوچیلر بولور. آدم بالاسی اگرده اعتبارلی و دقتلی. اجتهاد و اقتصادلی بولسه وقت بیك برکاتلی نرسه‌در. بیك کوب اش اشله‌رلك وقت تابارغه ممکن. بیك یالقوتا طورغان رسمی خدمتلرم بار، مونك اوستینه‌ده کوب اوقورغه و کوب یازارغه مجبورلکم‌ده بار. شونك

(١) احمد مدحت افندی بو سوزلرنی ١٣١١نچی یلده باصلغان بر کتابنده یازمشدر.

Из фондов Российской Национальной библиотеки

اوستینه‌ده بالالرمنی تربیه قیلورغه، اوقوتورغه‌ده وقت تابدم و همیشه تابام. وقتلرمنگ الڭ طادلیلری، راحتلری بالالرم برله اوتکارگان زمانم ایکانلگینی الله تعالی حضرتینه شکرلر، حمدلر ایله ذکر قیلورغه مجبورمن. هر کون کیچ اوی‌گه قایتوب کرووم ایله آش حاضر بولو آراسنده بر ساعت بوش وقت بار. شوشی وقتنی نیندی نرسه ایله کیچریم؟ ایسنه‌مك ایله‌می یاکه اوی ایچنده‌گی اشلرگه قاتشوب آنی مونی شلته قیلوبمی. برسی ایله‌ده توگل، بلکه بالالرم ایله شغللنوب کیچره‌م. بالالرمدن، مین کیتکاندن صوڭ نیلر اشله‌گانلکلرینی صوراشام. فرانسزچه لغتلرنی یادلرینه آلوب آلمادقلرینی تیکشره‌م. شوشی وقتده بتون سویله‌شوومز فرانسزچه بولادر. آشدن صوڭ دخی ایکی ساعت قدر بوش وقت بار. بو وقتمنی‌ده بالالرم ایچون باغشلیم. اوقولاچق نرسه‌لرمنی یاتور آلدنده اوقورغه‌ده اولگوردم. ایرته طورغانم صوگنده پاراخود یوری باشلاغانغه قدر ایکی ساعت قدر وقت بار. بو زمانم‌ده بالالر ایچون خاصلانمشدر. یازاسی نرسه‌م بولسه آنی پاراخودده یازام. اویدن چیقوب خدمتمه بارغانغه قدر بیش چاریك و قایتقانده دخی شوشی قدر وقت بار. اوشبو ایکی یاروم ساعت عمر، اجتهادلی محررلر ایچون اوقورغه و یازارغه یتارلکدر. هر حالده تاولکده دورت ساعت قدر وقتمنی بالالرم ایچون صرف ایته‌م. آنلرنڭ اویقوغه یاتو، طورو، اویناو و استراحت قیله‌چق ساعتلری هر بری تعیین قیلنغان، درس پروغراملری‌ده مضبوط. اوزمنڭ بر یاقینم آنلرنی فرانسزچه سویله‌شدره، طوتالری موزیقه‌لرینی اوگره‌ته‌لر، تورکی تلی سویله‌تو ایچون‌ده آیروم بر خاتون بار. شوشی اوچ یاردمچی مینم بیك کوب خدمتلرمنی ییڭگللشدره‌لر. شغللری کوب بولغان آدملرنگ بریسی بلکه مین بولورمن. شولای بولا طوروب‌ده بو قدر بالالرنی تربیه قیلورغه یتشوب طوردیغم حالده بزنگ قدر شغللری بولماغان آتالرنگ اوز بالالرینی تربیه قیلورغه وقت تابماو-لرنده‌غی عذرلری مقبول عذر بولماز. کیچلرینی قهوه خانه‌لر، صرا خانه‌لر هم ریستارانلرغه وقف ایتکان آتالر، بالالرینی تربیه قیلورغه وقت تابا آلماولری طوغروسنده بلکه عذرلر کورساتوب شغللنورلر. لکن بو آتالر اوز بالالری یانلرنده و آنلرنی تربیه

Из фондов Российской национальной библиотеки

قیلوب عمر اوزدرولرنگ لذتینی تجربه ایتوب کورسه‌لر ایدی، عمرلرینی له‌چتیت
صاتوب اوتکاروگه و ایسروك بولوب یوروگه اصلا و قطعیا یاقین کیلمازلر ایدی.
ایسروکلك، سفاهتلك، آشاب ایچوب یورو سببلی عمر تلف ایتو توگل حتی قهوه
خانه‌لرده عمر اوتکاروگه کوره‌ده بالالر یاتنده‌و آنلرنی تربیه ایتوب عمر اوتکارونی
قیاس قبول ایتماز درجه‌ده صفالی و لذتلیدر. یاش بالالرنك عقللری نیندی نرسه‌لرگه
یتشوینی، آنلرنگ اوتکن ذهنلری و استعدادلری نی قدر یرلرینی احاطه قیلولری،
تیکشروچیلر ایچون، اوزلرنگ حتی انسانلرنگ باشلانولرینی. حیات میدانلرینه
کرولرینی آ گلارغه یول آچادر. بز اوزمزنگ بیشکده‌گی وقتلرمزنی توگل حتی
یاکا سویله‌شه باشلاغان وقتلرمزنی‌ده ایسمزگه کیتوره آلیمز. خاطرمز، نی قدر یاش
وقتلرمزغه کروب کیتسه‌ده بیش یاشمزدن‌ده اولگی وقتلرمزغه باره آلمیدر. آنلرنك‌ده
کوبسی اوزمزدن بیگره‌ك، اطرافمز و محیطمزغه عائد بولادر. شونگ ایچون اوزمزنك
بیك یاش وقتلرمزنی بلو. آنچق بالالرمزنگ حاللرینی اوگره‌نو سبیندن‌گنه ممکن
بولور. دنیاده أت سویوچی و آنك برله شغللنوچی آدملر بار. صومکه‌لرینی یاکه
تاپاقلرینی أتلرندن کوتارتوب یورو ایله افتخار قیله‌لر. باشقه‌لرغه زیانلی بولماغان اشلرگه
اعتراض قیلورغه حق بولمادیغی ایچون أتلر و آتلر ایله کیف وصفا قوروب یوروچیلرگه
بر سوز أیتوب بولمی. أتلر و آتلرنی اوگره‌توب‌ده یاکه اولدن اوگره‌نگان اتلر
و آتلر ایله لذتله‌نو حقلی بولسه بالالرنی اوگره‌توب لذتله‌نو بیگره‌کده حقلی بر نرسه‌در.
اوزلری اوطورتوب و تربیه‌لب اوسدرگان آغاچلرینگ یمش بیره باشلاوینی کورگان
وقتده شادلانمغان کشی بولماسه، اوزی تربیه قیلوب و اوزی اوگره‌توب اوسدرگان
بالاسینگ عرفان یمشلری بیره باشلاوینی کورمك، نی قدر شادلق ایکانلگی اوز
اوزندن معلوم بولور. زیراك و انصافلی شاگردلرینی نی قدر سویولری اوزلری معلم
بولماغان و مونی تجربه ایتوب کورمگان کشیلرگه بلکه معلوم توگلدر. معلملر، اخلاقلی،
انصافلی و زیراك شاگردینی آتا آنالرینه کوره‌ده آرتق سویه‌لر. مونك سببی نیندی
نرسه‌در؟ شاگردنگ ذهنی طوغریلانووینه اوزینگ خدمتی قاتشووی ایچون. ایندی

Из фондов Российской Национальной библиотеки

بر آتا، اوزینگ بالالرینه معلم‌ده بولسه بالالرینی یاراتووی دخی‌ده آرتق بولاچقدر. آتالق لذتنی و محبتی ایله معلملك لذتی و محبتی برگه جیولغان آتانك مسعودلگینی تعریف ایتوب کورساتو ممکن بولماز. (آنا، بابا).

انتقادلر، طعنلر

احمد مدحت افندی تورکیا مملکتنده ادبی و علمی جهتدن اڭ کوب خدمت ایتوچی، اجتماعی مسئله‌لرده اڭ کوب یازوچی آدم ایدی. موندی آدملرنگ انتقاد وطعنلرغه‌غنه توگل موندن زورراق نرسه‌لرگه اوچراونده‌ده غرابت بولماز. بر مصنف سوزینه کوره لسان الدین بن الخطیب نی اوزینگ شاگردلری اولدرتکان ایدی. حالبوکه لسان الدین نگ عیبی ایسه سوزگه اوستالق، فصاحت و بلاغتگه زماننده پادشاهلق ایتودن، زیراك و داهی، ادراك و احاطه‌لی بولودن باشقه نرسه توگل ایدی. اوشبو سببدن احمد مدحت افندی اڭ کوب انتقاد ایتولگان بلکه اڭ آچی طعنلرغه اوچراغان آدملردندر. تورکیانگ الوغ وکچوك، عالم وجاهل آدملری، خصوصا الوغ آدملرنی سوگو سببلی شهرت کسب ایتو آرزوسنده بولغان ییل قوارلری بالاتفاق مونی سوکدیلر. شفاهی صورتده‌ده، یازو ایله‌ده، اشارت هم صراحت اوزرنده‌ده اذیت بیردیلر.

احمد مدحت افندی عادتی انسانلردن بولغانلغی همده عمری بارنچه اجتماعی اشلر ایله شغللنگانلگی ایچون خطالری، سهو و زلتلری، قصدی وغیر قصدی یاکلشلقلری، آیاق تایولری، قلم دولاولری کوب بولورغه ممکن. شونگ ایله برابر آنگ صواب اشلری، فائده‌لی خدمتلری‌ده بولسه کیره‌ك. بو روشده بولغان آدملرنگ برگنه طرفینه کوز توشروب‌ده ایکنچی طرفدن کوز یومو، تجاهل قیلو اوزی‌ده بیك یاخشی اشلردن بولمازغه تیوشلی. حسناتلرندن کوز یوموب‌ده سیئاتلرینی گنه صاناوچی آدملرگه قارشی احمد مدحت افندینگ:

اقلی اللوم عاذل و العتابن

فقولی ان اصبت لقد اصابن

دیرگه حق بولسه کیره‌ك . حقیقت حالده احمد مدحت افندینك زور عیبی اوزلرینك سعادتلری ایچون طرشوچیلرنك هر بر اشلری جنایت حساب ایتوله طورغان بر ملت ایچنده ظاهر بولووی ایدی . شونك ایچون اوزینك معاصرلرندن باشلاب ، اوزندن استفاده قیلوچی شاگردلرینه قدر بولغان جماعت آراسنده اوشبو «جنایت» نك جزاسینی بیروچیلر بولدی . الك انصافلی وادبگه رعایت ایتولوب یازلغان انتقادلردن برینی نمونه ایتوب بویرده کوچره‌مز :

بالا وقتمزده قرق آنبار، طغارچق ، ترجمان حقیقت نی اوقوب مونلرنك صاحبینی . دولقنلری قاینات طوروچنی بر عرفان دگزی حساب قیلور و شونك ایچون ده اسمینی حرمت و تبریك ایله ذکر ایتار ایدك . بزنك قاشمزده بو ذات بر فیاض معرفت ایدی . صوك وقتلرده ادبی و سیاسی ، علمی و اجتماعی فکرلر آلغه کیتدی ، خلقلر سانلرگه کوره یوقاری باسقچلرغه باصدیلر وشول وقتده احمد مدحت افندی ایله برابر آنك امثالینك ده علمی احاطه‌لری ، فکر جهتندن بولغان قدرتلری ، ادبی و سیاسی وقوفلری کفایتسز ایدیکی . غرب خلقینی یاخشی تانیماو و آنلر حقنده درست فکر یوروته آلماو اوستینه آنلر درجه‌سنده سعی قیلورغه موفق بولا آلمادقلری ده کورنورگه باشلادی . عصرنك کمالاتندن کوب آرتده ایدیکلری ده معلوم بولدی .

هر وقتنك بالالری آتالرندن یوقاری بولمق لازم کیلدیکندن احمد مدحت افندی و امثالینك اوشبو قصورلقلری معذور کورلور، لکن قصورلقنی انکار قیلماو شرطی برله . یوقسه خلقلر اغفال قیلنمش ، تفیض و ترقیدن منع ایتولمش بولورلر.

احمد مدحت افندی آوروپا فضلاسینی لازم درجه‌ده تقدیر ایتمادیکی حالده آنلردن کوب استفاده ایتدی اما استفاده‌سی سطحی ایدی . آوروپا عالملرینك اثرلرینی ترجمه قیلدیغی حالده اوزلرینی تانیمامش ایدی . تانیمش بولسه ایدی زولا حقنده یاکلش نرسه‌لر یازماز ایدی . صوك مؤلفلردن هیچ برینك اثرینی ده جدی روشده اوقومادی.

Из фондов Российской национальной библиотеки

«کائنات» و «مفصل» نی یازدیغی کبی قولینه توشکان فرانسزچه بر تاریخنی ترجمه قیلور اما اڭ عالی درجه‌ده بولغان نمسه وانگلیز مؤرخلرینڭ اثرلرینی تدقیق ایتماز حتی «قارلایل» نی‌ده لازم درجه‌ده تتبع قیلماز ایدی. شولای بولسه‌ده «مؤرخ» بولوب عمر کیچردی، دارالفنونده تاریخ درسی اوقوتدی، تاریخدن بیك کوب اثرلر یازدی. بو حاللرده احمد مدحت افندی اوزیگنه توگل امثاللری‌ده شولایدر.

احمد مدحت افندینڭ عبارتلری صرف و نحو خطالرندن سلامت توگل. مونڭ ایله بیك کوب عالملر مبتلا بولسه‌لرده احمد مدحت افندی خطالری معروف درجه‌دن آرتق بولوب حتی معنالر ینگل آڭلاشلمازلقدر (۱).

*

احمد مدحت افندینڭ اڭ قاتیغ انتقادلر بلکه طعن و تشنیعلرگه اوچراغان، مخاصلرینڭ ده اوپکاله‌ولرینه سبب بولغان یری «ابن الوقت» بولوویدر. عالملر، ادیبلر ایچون موندی اشنڭ مناسب بولماوی بیك معلوم. ثباتلی و متانتلی آدملر «ابن الوقت» بولماز ایچون جانلرینی بیرگانلکلری تاریخ ایله ثابتدر. احمد مدحت افندی کبی معتبر و مقتدر آدملرنڭ «ابن الوقت» بولولری سببلی فردلر، شخصلر ضرر کورمگان بولسه‌ده عموم ملتنڭ ضرر کوروونده شبهه یوق. موندی عالیجناب و فیلسوف آدمنڭ «ابن الوقت» بولووی هیچ مناسب اش توگل ایدی. بو ذات مقاومت ایته آلمازلق و وقت اوڭغاینه یوررگه مجبور قیلورلق درجه‌ده نیندی سببلر و نیندی کوچ و سرلر بولغانلغینی بلمیمز و بو حالگه حیران قالوب:

سندندر الهی نه بو مکر و بو فتنه
بو مکر و بو فتنه نه سندندر الهی!..

بیتینی اوقیمز. لکن احمد مدحت افندی موندی اشگه زمان و احوال، محیط و اقران

---

(۱) علوم عربیه عالملری حتی مجتهدلرینڭ کوبسی لحن سویله‌و ایله متهم بولغانلر ایدی. صوڭره تورکیا محررلری‌ده تورکی تلی بلماو، صرف وتحو خطالرندن قورتولا آلماو ایله انتقاد قیلنورغه باشلادیلر.

سبیندن مجبور بولغان بولسه کیره‌ك .

آدم بالاسی اوزی تله‌گانچه حرکت ایته آلمازلق ، کوگلینه توشکان الهاملرینی یوزمی و اشدن چیقارمی طوروب یازمازلق بر مملکتده یاشاسه آنك هر اشی حرکت مرتعش قیلندن اختیارسز بولور. زور بر عائله‌نی تربیه قیلورغه مجبورلکنگ ده متانتسز بولوغه سببلگی معلومدر. علم‌گه بحق خدمت قیلور ایچون عائله و تعلقاتدن مجرد بولو، «قایده بارسام‌ده بر قویاش ، نینده یرده وفات ایتسه‌م‌ده بر اولم» دیرلك درجه‌ده دنیاغه باغلانماغان حالده یاشاو لازمدر. شولای بولماغانده آدم بالاسی ، اوز اوستنده بولغان واجبلرنی بر برندن ترجیح ایتوده و وظیفه‌لرینه اهمیت بیروده ترددلر ایچنده قالووی. عائله و اولاد خاطری ایچون بیك کوب عالی خدمتلردن محروم طورووی ممکن. «خلق ایله اختلاطگز شول روشده بولسون‌که: وفات ایتسه‌گز سزنگ ایچون آغلاسونلر، ایسان طورسه‌گز سزنی سویسونلر» (خالطوا الناس مخالطة ان متم بکوا علیکم وان عشتم حنوا الیکم) سوزینه مصداق بولونی کیم آرزو ایتماز؟ لکن همای قوشینگ کوله‌گه‌سی قبیلندن بولغان آرزولر هر کیم ایچون میسر بولمیدر.

احمد مدحت افندی حکمدار و سرای‌غه منسوب آدملردن بولسه‌ده محبوب صفتی ایله توگل بلکه قلمندن صاقلانو ایچون منسوب ایتلوب طوتولدیغی و بیك کوب مقاله‌لرینی «یولدز» امرینه مجبور بولوب یازدیغی مرویدر. بو روایتنك درستلگی نی قدر بولوی بزگه معلوم توگل، لکن شونی بز استانبول مطبوعاتنده اوقودق. «اهل الدار ادری بما فیها و رجال مکة اعرف بشعابها». موگا کوره خلقلر احمدمدحت افندینی «ابن الوقت» بولوی ایله انتقاد قیلغان وقتلرنده احمد مدحت افندینگ‌ده سرای آدملری اوستندن :

اضاعونی وای فتی اضاعوا
لیوم کریهة و سداد ثغر (۱)

(۱) مضمونی : «قاره کونلرده ، سرحدلرنی صاقلاوده یکیتلگی کامل کوره‌چك آدمنی ضایع ایتدیلر» دیمکدر. حضرت عثمان تورونی بولغان عرجی شعریدر.

بیتی ایله شکایت قیلورغه حقی بار. چونکه احمد مدحت افندینگ قلمی سرای وحکمدارنی مدافعه قیلودن بیگره‌ك اسلام ملتنی مدافعه قیلورغه ودلیل بولوب یاشلرنی سعی و اجتهاد، علم و معرفت یوللرینه سوق ایدرگه تیوشلی بر قلم ایدی.

احمد مدحت افندینگ موزیقه ایله شغللنوینی، دین علمنده متخصص بولمادیغی حالده دینی مسئله‌لرده سوز سویله‌وینی، خصوصا قرآن کریمگه تفسیر یازوینی، دارالفنونلرنگ ایچلرینی کورمادیکی حالده «دارالفنون» ده درس بیرولرینی انتقاد قیلوچیلرده بولدی. انتقادلرغه قارشو جواب بیرونی التزام قیلمادق ایسه‌ده سوز مناسبتی ایله بعض وجهلر بیان ایتوب کیتودن ضرر بولماز. «قبول قیلورلق بولسه اعتبارغه آلورلر، بولماسه اوز یرنده قالور» دیب مونلرغه قارشی‌ده توبانده‌گی سوزلرنی یازامز:

موزیقه وکوی مسئله‌لرینگ حکملری شریعت قاشنده معلوم. عوارضندن مجرد قیلوب طوتولغانده موزیقه وکویلرنگ اوزلری ممنوع نرسه‌لر توگل. موزیقه وکویلرگه کوگل قویوچی محدثلر، فقیهلر، صوفی ومفسرلرنی صاناو لازم بولسه کوب اسم تابارغه ممکن. بو کون تورکیاده اوزلرینه «دین عالملری» اسمی بیره طورغان طائفه‌نگ احترامنده بولغان ابن الهمام (محمد بن عبدالواحد السیواسی) نی موزیقه هنرنده ماهر ایدی دیلر. «ماهر» بولور ایچون، عمر بوینده بر ایکی مرتبه‌گنه استعمال قیلو کفایت ایتماسه کیره‌ك (١). کویلر، موزیقه‌لر ایله شغللنولرنگ حکملری مقصود و نتیجه‌لرگه کوره‌در. بعض کشیلر ایچون منهی بولولری ممکن کورلسه بعضیلری ایچون محبوب وتیوشلی کورلورگه ممکن. «من لم یحرکه الربیع وازهاره والعود واوتاره فهو فاسد المزاج لیس له علاج» مشهور بر سوزدر.

(١) فخرالدین الرازی ایله تفتازانی‌نك برسینه «امام» و ایکنچیسنه‌ده «علامه» لقبی بیروچیلرگه قارشی: «اسمان فی غیر موضعهما وعنوانان بغیر موقعهما» دیوچی بزنك مرجانیمز اوشبو آدم حقنده: «الاجتهاد بابن الهمام الیق و هو به انسب و احق فانه فی المعرفة باحادیث الرسول والاحاطة بها والاطلاع علی مراتبها غواص بحره وفی المهارة فی الاصول والعربیة وسعة ادراکه واتقانه ملاك امره وانه فی تحقیق المعقول والمنقول لایساهم ومقامه فی التحریر (تحریر اسملی کتابینه اشارت قیله‌در) والتلخیص والتدقیق لا یزاحم» دیه‌در.

هر مسئله، اوز فنینک متخصصلری طرفندن حل قیلنووی لازم بولغانلقدن دینی مسئله‌لرنک‌ده دین علمنده متخصص آدملر طرفندن حل ایتلوی لازم بولوونده شبهه یوق. لکن دین علمنده متخصص بولو، نیندی نرسه‌لردن عبارت؟ «فاتح» مدرس لرندن اجازت آلو، بخارا مدرسه‌لرنده کتاب دیباجه‌لری، خصوصا توفیق و حمد بحثلری اوقوب ختم کتب قیلو و یاکه مکه و مدینه شیخلرندن «ثبت»لر و اسنادلر کیترو کبی نرسه‌لردمی، یوقسه دینی قاعده‌لرگه بنا ایتوب دینی مسئله‌لرنی حل قیلورغه مقتدر بولو و شوشی اقتدارنی عملگه قویوب کورساتودنمی؟ البته صوڭغی معنادن عبارت بولسه کیره‌ك. شولای بولسه، اوزینک اقتدارینی عملیاتی ایله کورساتکان کشی حقنده «متخصص» توگل دیب آیتووی بیك یوللی بولماز.

موندن باشقه، متخصص توگل آدملرنک بحثکه قاتشولرینه کوب وقتده، اصل سوز سویله‌رگه تیوشلی بولغان متخصصلرنك تیك طورولری سبب بولادر. امتنك احتیاجینی کوره طوروب اهلیتلی آدملرنک صالقون قان ایله سیرچی بولوب طورولرینی کوردیکلرنده اهلیتلری کامل بولماغان آدملر، شول حقده تفتیش و تتبع یاصارغه اوزلرنده مجبوریت کوره‌لر و تفتیشلرینك نتیجه‌لرینی‌ده عرض ایته‌لر. مثلا فوطوغراف ایله صورت چیقارتو وچیقارو وشول صورتلرنی اویلرده آصراو حقنده مصرده بولغان دین عالملرندن فتوی صورالوینه ایندی یکرمی یللر بولوب کیله‌در. مسئله اونوتولماسون ایچون مونی مطبوعات واسطه‌سی ایله دین عالملرینک خاطرلرینه توشروب طوردیلر بلکه همیشه‌ده تکرارلاب طوره طورغانلر‌در. لکن شوشی استفتاعه قارشو مصر عالملری، جامع الازهر مدرسلری طرفندن قطعی و آچیق جواب بیرلگانلگی هنوز ایشتولمی.

بزنك روسیه مسلمانلرینک بانقه ایله معامله قیلولرینه ایللی آلتمش یللر باز. شوشی مسئله‌نک شریعت نظرنده‌غی حکمینی بله‌سی کیلوچیلر یوق توگل. حتی جواب بیرو قولای بولسون ایچون بانقه معامله‌سینک روشلرینی سویله‌ب و بعض بر نظاملرینی ترجمه قیلوب‌ده کورساتدیلر و: «ایندی مسئله شوشی روشده بولادر، شوندی معامله‌نی شریعت درست کوره‌می، یوقمی؟ بانقه اشلری، حرام بولغان رباغه

کره‌می، کره‌یمی؟ الله رضالغی ایچون شریعتنگ حکمینی بزگه بیان قیلنگز! . .»
دیب دین علمنده متخصص بولغان علمای کرام‌غه مطبوعات آرقلی عرض ایتدیلر
و همیشه‌ده تکرارلاب طورالر. لکن دین علمنده متخصص بولغان علمای کرام، نی
ایچوندر همیشه قوزغالمی، جواب بیرمیلر، اما جواب ایشتوگه عادت طشنده احتیاج
بار. شونگا کوره: «آخرسی متخصصلر موندی مسئله برله شغللنونی اوزلری ایچون
توبانلك صانی طورغانلردر» دیب خلقلر (گرچه متخصص بولماسه‌لرده) اوزلری
تیکشرگه کرشه‌لر، خطامی صوابمی اوزلری آنگلاغان نرسه‌لرینی سویلیلر.

شونگ ایچون موندی مسئله‌لرده اوزلری متخصص بولمادقلری حالده سوز
سویله‌وچیلر، نی قدر عیبلی بولسه‌لر، امتنگ احتیاجی بولا طوروب سوز سویله‌می
تیك طوروچی متخصصلرده شول درجه‌ده عیبلی بولسه‌لر کیره‌ك.

تعدد زوجات و حجاب کبی مسئله‌لر حقنده سوز چیقغان وقتلرده دین علمنده
متخصص بولغان ذهنی افندی عرب تلینك صرف نحولری، بیان بدیعلری. عرب
شعرلری و شاعرلری ایله مشغول بولسه. باشقه بر متخصصلرده شول خدمتنی
اوستلرینه آلماسه‌لر یاکه آلوب‌ده آخرینه باروب چیقماسه‌لر بالضرور احمد مدحت
کبی آدملر مداخله قیلورلر. لکن احمد مدحت افندی طرفندن بحث ایتولگان دینی
مسئله‌لر (بزنك اوز تفتیشمزگه کوره) اعتقادی وعملی نرسه‌لر توگل بلکه اجتماعی
جهتلری غالب بولغان مسئله‌لردر. موندی مسئله‌لرنی حل قیلو هم اجتماعی هم دینی
علملرده متخصص بولغان کشیلرگه عائد وظیفه‌لردندر. اوشبو ایکی کمالاتنی جامع
آدملر بولماسه یاکه بولوب‌ده آراغه کیلوب کرماسه‌لر اول وقتده بو وظیفه، طبیعی
بر طرفی یومشاق بولسه‌ده ایکنچی طرفنده متخصص بولغانلر ذمه‌سینه توشار. هر
حالده فاحش خطالرینی میدان‌غه قویمازدن مقدم احمد مدحت افندینگ تفسیر یازولرینی،
دینی مسئله‌لرده سوز سویله‌وینی انتقاد قیلمق، یلغه‌غه یتمازدن الك، چیتوکنی صالو
قیلندن وقتدن ایرته‌رك بر اشدر. بو طوغروده بزنگ خصوصی فکرمز اوشبو
روشده‌در.

دارالفنونلرده معلم بولور ایچون دارالفنونده تحصیل ایتمك شرط ایتولسه، دنیاده الڭ برنچی آچلغان دارالفنون معلمسز قالغان بولور ایدی. دارالفنون شاگرد- لرندن محبت قویدزه آلو وآنلرنی قناعت ایتدرو، دارالفنونلر و آقادیمیالردن آلنغان شهادت نامه‌لردن اوستون بر شهادت نامه‌در. اوزینڭ علمی واقتداری حقنده دارالفنون کرسیسنه چیقوب امتحان بیرو، هر بر امتحانلرغه کوره‌ده دهشتلی، حقلی هم طوغری بولسه کیره‌ك.

دارالفنون کورمادیکلری حالده دارالفنونلرده معلملك ایتوچیلرنی دیسته‌لەب صانارغه ممکن. بزنڭ حسین فیضخانیمز (١) شونلرنڭ بریسی بولوب پیتربورغ دارالفنوننده «تورك ادبیاتی» حقنده درس بیره‌در ایدی. مشهور مستشرق و دارالفنون پرافیسوری بولغان کاظم بیك نڭ ده دارالفنونلرده اوقوماغانلغی معلوم.

منتقدلر طرفندن (اوزم هم شونده داخل) ذکر ایتولگان قصورلرنڭ دخی‌ده اون مثلی قدر قصورلی و آز فائده‌لی احمد مدحتلر بولسه ایدی البته ضرر ایتماز ایدی. الله تعالی احمد مدحتکه رحمت ایتسون. خطا و قصورلری بولسه عفو بیورسون!.. مونڭ حقنده بولغان بزنڭ وظیفه‌مز اوشبو روشده دعا قیلودن عبارتدر. قولمزدن شوندن آرتق اش کیلمی. منتقدلرنڭ‌ده کونلرنڭ برنده:

عتبت علی عمرو فلما ترکته
وجربت اقواما بکیت علی عمرو (٢)

بیتی ایله تمثل ایته‌چکلرنده و بر درجه‌ده آرتدروب یارولرینه ندامت قیله‌چقلرنده شبهه‌مز یوق. هر حالده آدملرنڭ کوڭللرینی رضا قیلو و بتون دنیاغه یاراو ممکن اشلردن توگل.

Изфондов Российской национальной библиотеки

(١) ترجمهٔ حالی «آثار»ده یازلدی. ج ٢ ص ٤٣٢.

(٢) مضمونی: «بعض خلقلرینی یاراتماوم سببلی عمر (عه‌مر) نی تاشلاغان ایدم. باشقه کشیلرگه قاتشوب حاللرینی صناغانم صوڭنده — عمر بیك یاخشی بولغان ایکان، قدرینی بلمگانمن — دیب عمردن آیرلوومه اوکنه باشلادم».

وما احد من السن الناس سالما
و لو انه ذاك النبی المطهر
فان كان مقداما يقولون اهوج
وان كان مفضالا يقولون مبذر
وان كان سكيتا يقولون ابكم
و ان كان منطيقا يقولون مهذر
وان كان صواما و بالليل قائما
يقولون زوار يرائی و يمكر
فلا تكترث بالناس فی المدح والثنا
ولا تخش غيرالله والله اكبر

لکن بر آدمنك انتقاد قیلنووی کچوکلگینه توگل، بلکه بیوکلگینه دلیل بولور. حقیقی دینلی بولور ایچون یتمش دوست طرفندن دینسزلك ایله متهم بولمق شرطدر. اوشبونلر ایچون بولسه کیره‌ك خطیب بغدادی طرفندن یازلغان «تاریخ» کتابنده اوز اسمینك ذکر قیلنمادیغنی بلگاندن صوڭ ابن البناء (حسن بن احمد): «یالغانچیلر آراسنده‌غنه بولسه‌ده مینم اسممنی‌ده ذکر قیلغان بولسه‌چی!» دییوی مرویدر.

* *

احمد مدحت افندینك مخلصلرندن و خدمتلرینی تقدیر قیلوچیلردن‌ده بو یرده اوشبو بر ایکی اسمنی ذکر قیلونی موافق کوردك:

١) محمود اسعد افندی. احمد مدحت افندینی جمیل ایله ذکر قیلووینی، وفاتی ایچون تأسف ایتووینی و اوزینك فکرده‌شی ایکانلگینی بو ذاتنك اوزندن تکرار ایشتدك.

٢) فاطمه علیه خانم. مونك: «احمد مدحت افندی بر وقتلر دینسز قالغان ایدی (١) لکن صوگره غایت مخلص و صادق دیندار بولدی، دنیا یمرلگانده‌ده بوزولمازلق درجه‌ده نق بر اعتقاد حاصل ایتدی. مین آنك بتون احوال روحیه‌سینی بله‌من» دیب سویله‌وی روایت ایتوله‌در (٢). برادرمز حلیم ثابت افندینك: «فاطمه

(١) بو اش، البته عقلی انقلابغه اوچراغان وقتنده بولغان بولورغه تیوشلی. متفکرلرده موندی حال بولادر. شوشندی حالگه اوچراغانلغینی امام غزالی حکایت ایتسه ده نیچوندر کوب آدملر یاشره‌لر.

(٢) شورا. ج ٦ ص ١٤٦.

Из фондов Российской национальной библиотеки

علیه خانم، مدحت افندیدن عالمرهك صانالا. چونكه آنك علوم عربیهده‌گی مهارتی احمد مدحت افندیدن آرتق» دیگان سوزندن مقصودی اوشبو فاطمه علیه خانمدر (١).

٣) نـكار خانم. بو ذات: «احمد مدحت افندی ایله آز كورشه‌در ایدك، لكن الك یاقین كورگان كشیلرمدن ایدی. وفاتندن صوك باروب عائله‌سینه تعزیه ایتدك و متأثر بولوب كون بوینچه یغلادق. آنك بتون وجودی علم و فضلدن عبارت ایدی. آندن قایتووم ایله اوزمنك تأثراتمنی شعر ایله سویله‌دم» دیب تأسف قیلمشدر (٢).

احمد مدحت و روسیه مسلمانلری

توركیا عالملرینك اثرلری روسیه اسلاملری آراسنده معلوم توگل عصرلردن بیرلی استعمال ایتوله‌در. بخارادن قایتقان مدرسلرنك قولنده پاچپورت اورنده یورگان و شاگردلر قاشنده عمل دفتری برابرنده طوتولغان. خیالی (٣) نك شرح عقائدگه بولغان حاشیه‌سی. توركیا بلكه نفس استانبول عالملرینك بری طرفندن یازلمشدر. توركیچه بولغان آلتی بارمق، لغت اختری (٤)، انوارالعاشقین. بیرگلی. تفسیر تبیان. محمدیه. مرآة الكائنات، معرفت نامه كبی توركیا عالملرینك اثرلری حتی آوللرمزغه قدر معلومدر. بو توركیچه اثرلرنك بیك كوبلری قازان شهرنده كوب دفعه‌لر باصلدی و بیك كوب نسخه‌لری تارالدی. حتی مملكتمزده توركیا ادیبلرینك اثرلرندن بیك ایسكی زمانلرده قلم ایله یازلغانلری‌ده كورله‌در. ایسكی وقتده بیك كوب یازو یازوچیلرمزدن عبدالسلام مفتی، عبدالرحیم الاوتزایمه‌نی حتی سعید خلفین و ابراهیم خلفین كبی

---

(١) استانبول مكتوبلری. ص ٣٣٥.

(٢) شورا. ج ٦ ص ١٦٧.

(٣) احمد بن موسی الخیالی. ٨٦٠ تاریخندن صوك وفات ایتدی.

(٤) مصطفی بن شمس‌الدین اسملی كسه‌در. ٩٦٨ تاریخنده وفات بولدی.

Изфондов Российской национальной библиотеки

آدملرنك اسلوب تحریرلری یوقاریده اسملری ذکر ایتولگان تورکیچه اثرلرگه تقلید ایتلوب یازلمشدر.

فقط مذکور کتابلر اوزلری، نی قدر مشهور بولسه‌لرده کوب کشیلر قاشنده مؤلفلری هیچ معلوم توگل یاکه بیك آز معلوم. هر حالده اورتالقده معروف بولغان نرسه، اثرلرگنه بولوب مؤثرلری معروف توگلدر. بیك کوب ایسکی مدرسه‌لرده اخلاق درسی قیلنوب اوقولغان «طریقهٔ محمدیه» کتابینك‌ده تورکیا عالملری طرفندن ترتیب ایتولگان اثر ایدیکنی بلوچی آدملرمز کوب بولماسه کیره‌ك. روسیه اسلاملری آراسنده، «طریقهٔ محمدیه» شارحی بولغان محمد الخادمی اوغلندن اوقوب قایتقان اماملر بار ایدی. شولای بولا طوروب‌ده تورکیانك اوشبو عالملرینك اسملری لازم درجه‌ده شهرت کسب ایته آلمادی.

تورکیاده بولغان. صوڭ عالملردن روسیه اسلاملری آراسنده زور شهرت تابوچیلری احمد مدحت افندی ایله شمس الدین سامی بك بولسه کیره‌ك. مونلرنك اوچونچیسی بارلغی بزگه معلوم توگل. ابوالضیا توفیق، معلم ناجی کبیلرنك شهرتلری ایکنچی و اوچونچی درجه‌لرده بولورغه تیوشلی. شمس الدین سامی بك‌نك «قاموس تورکی» و «قاموس الاعلام» اسملی اثرلری مثالسز نرسه‌لردر. مطالعه و تدقیق ایله مشغول آدملر ایچون بو کتابلر صو ایله هوا برابرنده لازملردر. «شیطان یادکاری» و باشقه شونڭ کبی رومانلری استثنا ایتولسه شمس الدین سامی‌نك اثرلری جدی و فنی نرسه‌لردر. لکن بزنك خلقنڭ کوبسی حکایت اوقورغه و مشقتسز آڭلارغه ممکن بولغان نرسه‌لر ایله شغللنورگه یاراتدیغندن هم‌ده برمناسبت یاکه تاریخی نقطه‌دن‌گنه بولماسه شمس الدین سامی، دینی بحثلرگه کوب کرمادیکندن، شهرتی‌ده احمد مدحت افندی شهرتندن توبانره‌ك بولور. احمد مدحت افندی اثرلرنده هر صنف ایچون لقمه و غذا بولدیغندن هم‌ده بتون ادبیاتلری دین بحثلرندن چیت‌گه چیقا آلماغان روسیه مسلمانلری ایچون الوغ بر علم میدانی کورلدی وشول سببدن آڭا اقبال ایتدیلر.

دورتار بیشار قات یاکلش ترجمه ایتولوب وبیك کوب مسلکلر، تمام کیریسنچه

کورساتلوب یازلغان عربچه اثرلرنی اوقوبده: «حکما شولای أیته، آنلرغه قارشی بز بولای أیته‌مز، معتزله‌لر شولای سویلیلر، آنلرنی بز، فلان روشده جرح قیله‌مز» دیب ماقتانوب و اوز حاللرندن اوزلری ممنون بولوب یورگان شاگردلرنڭ بر آز فکرگه قالولرینه «مدافعه»لرنڭ تأثیری کورلدی. «مدافعه»لرنی کوردیکندن صوڭ مرجانی حضرتلرینڭ‌ده تحسین قیلدیغنی قازانلی محمد جان افندی کریمی‌دن ایشتدم. اوشنداق انوارالعاشقین، معرفت نامه و محمدیه‌لرده‌گی آور عبارتلر، اوزون جمله‌لر، چغشسز و آڭلارغه ممکن توگل قصه‌لر اورنینه احمد مدحت افندینڭ قسقه جمله‌لردن و آچیق بیانلردن عبارت بولغان رساله‌لرینی اوقولرده کوڭللی بولدی. احمد مدحت افندینڭ روسیه مسلمانلری آراسنده شهرتینه سبب بولغان نرسه‌لرنڭ بعضیلری اوشبونلردر.

احمد مدحت افندی تورکیاده‌گی تورکلرگه اوقو محبتی صالورغه موفق بولووی قبیلندن روسیه‌ده‌گی تورکلرگه‌ده اوقو محبتی صالووی انکار قیلنماز.

احمد مدحت افندی اثرلرینڭ روسیه مسلمانلری آراسینه باشلاب کرگان تاریخندن خبرمز یوق. هر حالده آرامزغه الڭ مقدم کره باشلاغان اثری «ترجمان حقیقت» غزته‌سی بولسه کیرەك. محمد شاکر افندی رامییف طرفندن استانبولده بولغان برادری محمد ذاکر افندی اسمینه ١٨٨١ نچی یل ١٦ نچی مارتده یازلغان مکتوبده اوشبو جمله بار: «ترجمان حقیقت. بزلرگه کوبدن کیله باشلادی. اوقوب فوق الحد راحتلنه‌مز. اولگی خطمده آنگ کیلگانینی یازارغه اونوتقانمن. نصیب بولسه آنی همان ده یبارتکز!».

شوشی تاریخدن مقدم روسیه‌ده برر مسلمان اسمینه «ترجمان حقیقت» کیله‌در ایدیمی؟ بزگه معلوم توگل. نعمت الله حاجی اسمینه کیلگان بولماسه باشقه بر کشی اسمینه استانبولدن نه «ترجمان حقیقت» و نه‌ده باشقه بر غزته کیلگان بولور دیب گمان قیلمیمز. گمانلرنڭ درستلری ده بولور خطالری‌ده. ظن و تخمین ایله سوز سویله‌وده عیب یوق.

Из фондов Российской национальной библиотеки

احمد مدحت افندینک اثرلری عالملردن باشلاب شاگردلر حتی آوللرده بولغان خاتون قزلر آراسینه قدر تارالوب اوقولدی. اوشبو سببدن استانبولغه باروچی یاکه حج سفرلرنده یوروچی روسیه مسلمانلری ممکن بولدیغنده احمد مدحت افندینی زیارت قیلورلر، علمندن استفاده ایتارلر ایدی. موندن طوروب‌ده بعض بر علمی مسئله‌لر حقنده فکرینی صوراوچیلر بولووی معلوم. روسیه‌دن باروب‌ده زیارت ایتوچیلرگه بعض بروقت روسیه مسلمانلری آراسنده‌غی عالملرنی تنویه ومدح قیلدیغی مرویدر. محمد شاکر افندینک: «احمد مدحت افندی بزگه «چواچك» شهرینك بر امامینی مدح ایتدی. تاریخی معلوماتی کوبلگینی تحسین قیلوب سویله‌دی» دیب حکایت ایتدیکنی تکرار ایشتدم. موندن مراد ایسه امام قربان علی خالد اوغلی بولادر. (١٩١٢نچی یل ١نچی مارتده وفات بولدی. مختصر ترجمهٔ حالی اوشبو یلغی «شورا»نك ٦ نچی عددنده مذکوردر). قربان علی حاجی، «تواریخ خمسه» اسملی کتابنده احمد مدحت افندی حقنده اوشبو فقره‌نی یازمشدر (ص ٥٧٥):

«خالص تورکدن احبابمزنك بری ادبادن احمد مدحت افندی‌درکه: امور صحیه‌نك رئیس ثانیسیدر. تل و قلم ایله استانبول بلکه جمیع اهل اسلامنك خادمی دیرگه لائق بر ذات فائق بولوب بونکله کوب کره مجالسه و مصاحبه و خیلی استفاده ایتدك. بو ادیب حضورنده: «الروم لا یدخله المعصوم» حدیث شریفنده‌گی معصومدن مراد انبیا بولوب، انبیالر روم مملکتینه کیلمادیلر دیمشلر وحالانکه حضرت یوشع مونده ایمش، بز زیارت ایتدك دیدم. احمد مدحت افندی: حضرت یوشع رومده توگل، بلکه آناطولی ساحلنده‌در، بوغازنك اول طرفینه روم دیمازلر، اما بو طرفینه پیغمبر کیلدیکی نا معلوم، دیب جواب بیردی. مونلردن غیری ده یاقشلی قصه‌لر، حکایتلر بیان قیلدی و هر باردیغمزده بر ایکی معنا حل اولنور ایدی» (١).

روسیه‌دن، تحصیل ایچون استانبولغه بارغان روسیه مسلمانلرینك شاگردلرینه

---

(١) قربان علی حاجینك شوشندی سؤال و جوابلردن عبارت بولغان بر مجلسدن ممنون بولوب یازووی ایچون تأسف ایتدك. چونکه سؤال ایله جوابنك هر ایکیسی ده اصلسزدر.

Из фондов Российской национальной библиотеки

احمد مدحت افندی هر وقت: «تحصیل قیلگز. لکن بو مملکتده قالماگز، بلکه اوز مملکتگزگه قایتوب اوز خلقگزنی اوقوتوگز. آنلر آراسنده علمی خدمتلر قیلگز!» دیب نصیحت ایتووی مرویدر.

بالالر ایچون درس قیلوب اوقورغه بدوام، فضائل الشهور و آلما کتابلرندن باشقه اثرلر کورلمادیکی بر وقتده (تقریبا موندن ۲۵ یل مقدم) مونك بر چوق اثرلرینی ترجمه ایتکان ایدم. باصار ایچون دیب کتابچیلرغه بیاردیکمزدن صوڭ یوغالوب بتدیلر. «تربیه‌لی بالا» اسمنده‌گی اثرمز. مونك «تربیه‌لی چوچق» اسمنده بولغان رساله‌سندن اقتباس ایتولوب یازلمشدر. باشقه بعض بر حکایتلری ایکنچی بر آدملر طرفندن ترجمه ایتولوب باصلدقلرینی ایشتدك.

ممکن قدر مونك اثرلرینی تابوب اوقو وکشیلرگه بیروب اوقوتدرو، علمندن و ادبندن استفاده قیلو طوغروسنده آیروم اعتنا ایتوچیلر آراسنده یزنه‌مز غلمان آخوند حضرتلری ایله محمد شاکر افندی رامیف‌نی صانارغه تیوشلی. مونلر هر ایکیسی اوشبو ذاتنی کوردیلر، صحبت ایتدیلر، قوللرینه توشکان اثرلرینی برر گنه مرتبه توگل بر قاچ مرتبه‌لر اوقودیلر، کشیلرگه بیروب ده اوقوتدردیلر. بو ایکی اسمنی آیروب ذکر قیلوومز بو کون وفاتلر زمره‌سنده بولدقلری ایچوندر. سلامت کشیلر آراسنده امثاللری بولسه‌ده اسملرینی یازو حاضرگه موافق کورلمادی.

احمد مدحت افندینك مطبوع اثرلرنده روسیه تبعه‌سندن ایکی اسم کوب مرتبه ذکر ایتوله‌در. مونلرنك بری مشهور مستشرقلردن غوتوالد و ایکنچیسی ده گلنار خانم له‌بدؤادر. قایسی اثرلری ایدیکی حاضرنده خاطرمده یوق، محترم اسماعیل بك غصپرینسکی ایله آخوند عطاء الله بایازیدوف اسملرینی ده کوردیکم خاطرمده قالمشدر.

دوانی شرحینه، توضیح و عقائد نسفیه‌لرگه حاشیه‌لر شرحلر یازوچی مرجانی بولماسه‌ده «مستفاد الاخبار» یازوچی مرجانی‌نك اسمی احمد مدحت و شمس الدین سامی اثرلرنده ذکر قیلنورغه تیوشلی ایدی، لازم ایدی، فقط ایسکی وقتده تورکیا عالملری اوزلرینك چیتده بولغان دیندش و نسلدشلرینی بلور و آنلرنك حاللری

ایله آشنا بولور ایچون اهمیت بیرمادیکلرندن موندی حاللر بولمادی. تورکیانڭ الوغ عالملرندن. باشلاب روسیه‌گه کیلوچی وروسیه مسلمانلری ایله تانشوب آرالرنده سیاحت ایتوچی ذات. محمود اسعد افندی حضرتلریدر. مونڭ ایسه مرجانینڭ قبرینه زیارت ایتوب کیتدیکنی ایشتدك.

احمد مدحت افندینڭ فوتی ایچون روسیه مسلمانلری قایغردیلر. غزته‌لرنده، ژورناللرنده مقاله‌لر یازوب حسیاتلرینی عرض ایتدیلر، مرثیه‌لر سویله‌ب تأبین قیلدیلر. بعض بر مکتبلرده شاگردلردن قرآن ختم ایتدروب روحینه باغشلاتدیلر. اوزینه ملاقات ایتکان کمسه‌لرمزده شول صحبتلرینڭ خاطره‌لرینی مطبوعاتغه درج ایتدردیلر، شول وقتده استانبولده بولغانلردن بعضیلری حتی عائله‌سی حضورینه باروب ده تعزیه قیلدیلر. روسیه مسلمانلرینڭ قوللرندن کیله طورغان اشلرنڭ الڭ الوغسی شوشی قدر وظیفه ایدی. آنلر شونی ایفا قیلدیلر. وفادارلق، قدردانلق اوشبو روشده بولور.

یمضی الزمان وکل فان ذاهب
الا جمیل الذکر فهو الباق
لم یبق من ایوان کسری بعد ذا
ك الحفل الا الذکر فی الاوراق

*
* *

اوز غزته‌لرمزده احمد مدحت افندی حقنده یازلغان تعزیه و خاطره‌لردن قولمزده صاقلانوب طورغان نومیرلردن اختصار ایله اوشبو اورنده نمونه‌لر کوچره‌مز:

ایدل. (١٩١٢ نچی یل ٢٥ نچی دیکابر تاریخلی نومیر). احمد مدحت افندینڭ اسلام و تورکلك دنیاسینه ایتکان خدمتی بیك زور بولغانلقدن آنڭ وفاتی اسلام عالمینڭ آگلی قسمی ایچون حسرتگه سببدر. احمد مدحت افندی انسانلر آراسنده گوزل خلق تاراتور ایچون طریشدی. آنڭ سوزلری هر کیم‌گه تأثیر ایته‌در ایدی.

ترجمان. (١٩١٣ نچی یل ٣ نچی یانوار). احمد مدحت افندی بیك نادر آدملردن ایدی. مکتبده تحصیلی رشدیه پروغرامندن واسع اولمایوب بتون معلومات وکمالاتی عمر بوینچه اوقو و اوقوتو سایه‌سنده کسب ایتکان اوز مالی ایدی. مطالعه و تفتیش سیندن دارالفنون کامل ایتوچیلرگه کوره‌ده آرتق معلومات حاصل ایتدی. آنا لسانندن باشقه رومچه، ارمنیچه سویله‌شور، عربی فارسینی گوزل آکلار، فرانسزچه‌نی کامل بلور ایدی. بیوك بر غزته‌چی و بیوك بر ادیب و مترجم، معلومات فنیه ناشری و اسلامغه الوغ خدمت ایتوچی عالم. فکر و فلسفیات عالمنده حصه‌سی بار ایدی. غزته‌سی، فنی و ادبی اثرلری، مدافعه‌لری سایه‌سنده احمد مدحت افندی الوغ اورن طوتدی. عثمانلی تورکچه‌سینی ساده‌له‌شدرمك و هر کیم آکلارلق درجه‌گه کیتورمك حقنده زور خدمت ایتدی. یازغان نرسه‌لرینی خلق اوقور هم آکلار ایدی. تکلفلی لسان قوللانمادیغی کبی آول شیوه‌سی ایله یازوغه‌ده التفات ایتمادی.

سیبیریا. (١٩١٣ نچی یل ٢٣ نچی یانوار) احمد مدحت افندی تیره‌ن فکرلی، علوم عربیه وفارسیه‌دن خبردار ایدی. مسلمان دنیاسینك علمسزلگندن، هنرسزلگندن و تورلی بلالرغه دوچار بولولرینه خصوصا تورك پادشاهلغینك ترقی ایتماوینه قایغرا ایدی. «تورکلر هر نرسه‌نی جناب حقدن هم‌ده پادشاهلردن کوته‌لر، آنلرده تشبث شخصی یوق، هر کیم اوزی ایچون طریشماغانغه و صاتو اشلری چیتلر قولنده بولغانغه کوره مملکتمزده عمومی بایلق بولمادی، تورکلرده وطن محبتی بیك آز، چونکه مکتبلرمز، ادبیاتمز موندی تربیه‌نی بیره آلمی، جنت کبی قرلرمزدن آول خلقی فائده ایته آلمیدر، یا کی اصول ایله ایگن ایگه بلمیلر. اوگغان آشلقلرنی اوزاتورغه تیمور یوللر، پاراخودلر یوقدر. بیچاره آول خلقی. ایگن، یمش اوگسه‌ده بایمیدر. ایگن اولماز ایسه آچلقدن آبدریدر. تورك ضیالیلری کملر آرقاسنده یاشادقلرینی، ایکمك آشادقلرینی بلمیلر. عوام خلقنك نادان قالووینه برده قایغرمادق. مین، ادبیات دنیاسنه آیاق باصقاچده عوام خلقنه مخصوص ایتوب عوام تلنده بایتاق رساله‌لر یازدم.

Из фондов Российской национальной библиотеки

مینم اثرلرمنی خلق بیك یاراتوب اوقیلر ایدی. ابتدائی مکتبلرده اوقولرنی ترتیبکه قویارغه عذابلاندم. نمونه مکتبلری آچدم. تورك ادبیاتینی فائده‌لی بر یولغه قویار ایچون تل مسئله‌سی آچوب تورك تلنی توزه‌تو، کیکایتو، ساده‌له‌شدرو خصوصنده کوب غیرت ایتدم. فقط بو فکرمنی قبول ایتدره آلمادم. چونکه بو فکرگه قوشونوچی آز بولدی. شولای بولسه‌ده اوز فکرمده ثابت قالدم، بتون اثرلرمنی خلق آکلارلق ایتوب یازدم هم یازاچغم؛ مکتبلرمزده کمچیلك زور؛ خلقنگ فکرینی آچاچق، حسنی ــ طویغوسنی اویاته‌چق ساده تلده یازلغان اثرلر بولماغانغه، خلقغه وطن. ملت محبتی نق اورنلاشمادی. مطبوعاتده ایرکنچیلك بولماو، تلمزنگ عمومگه فائده‌لی روشده حل ایتولماوینه سبب بولدی. سز تاتار قرداشلرمز، آنا تلگزدن آیرلماگز. ممکن قدر ساده تلده یازگز، تلگزنی اصلاح ایتکانده نی قدر چرکین سوزلر بولسه‌ده قوللانگز. یازلغان اثرلرنی، غزته، ژورناللرنی هر کیم آکلاسون، بزنگ کبی یا گلش یولغه کرمه‌گز، عرب صاچی کبی، تلگزنی قارما قارشق یاصاماگز. سزنگ کیله‌چککز بیك امیدلیدر و سزنگ ترقی ایتوگزگه اوشانام. چونکه سزده تشبث شخصی بار» دیب سویلیدر ایدی.

احمد مدحت افندی، بر وقتده ساده تورك تلنده بیك اوزون تفسیر یازدیغنی سویله‌گان ایدی. فقط اوزم ئولمینچه باصدرمیم دیدی. سبینی صوراغاچده: «تورکیه‌ده مطبوعاتده ایرکنچیلك اولماو ایله برابر (قالون قفالی) چرگان میلر کوب بولغانغه، آلارنگ طاوشلری هجوملری قانمنی بوزاچقدر و بیك کوب اشدن طیاچقدر» دیدی.

محمد واعظ نوروزوف.

شورا. (۱۹۱۳ نچی یل ۱۵ نچی یانوار). احمد مدحت وفاتی ایله اسلام دنیاسی اڭ گزیده بر رکن عظیمنی غائب ایتدی. عالم و فاضل، وظیفه شناس، صمیم قلبی ایله اوز ملتینی سویوچی و بتون قوتینی اوز ملتی ایچون صرف قیلوچی بو تورك محررینگ ضیاعندن یالگز اسلام عالمی گنه توگل بلکه بتون انسانلق عالمی

متحسر بولسه اورنی بار. تورك محیطی بو استاذنگ امثالینی صوك زمانلرده مع التأسف بیك آز یتشدردی. دارالفنون عثمانی کرسیسنده، دارالشفقه، مدرسة الوعظین، قز صنایع مکتبی، دارالمعلمات کبی بیوك مکتبلرده تدریس ایتدی. لا یموت بولغان اثرلرندن موندن صوکده بتون اسلام دنیاسی مستفیض بولاچغی شبهه‌سزدر.

عثمان زاده محمودصطایف. «استانبول».

قویاش. (١٩١٢ نچی یل ٢٣ نچی دیکابر). احمد مدحت افندی تورلی موضوعلرده یازغان اثرلری برله روسیه مسلمانلرینگ اهل علمینه معلومدر. احمد مدحت افندی متناسب اعضالی، مهابت قیافتلی، وقار و تواضعلی بر ذات ایدی. مونگ وفاتی تورکلر ایچون ضیاع عظیم بولووی کبی عموما مسلمانلر ایچونده بیوك قایغودر.

زکریا.

وقت. (١٩١٢ نچی یل ٢٠ نچی دیکابر). مرحوم احمد مدحت افندی روسیه مسلمانلرینگ «اویانو» باشلانو دورلرنده آنلرغه الك معلوم و الك سویکوملی بر اسلام عالمی ایدی. شول سببلی. استانبولغه باررغه موفق بولغان، فکری قوزغالا توشکان روسیه‌لی مسلمان آنی کوررگه. صحبتی ایله فائده‌لانورغه طریشه ایدی. ١٩٠٥ نچی یلده تقدیر مینی استانبولغه ایلتوب طاشلاغاچ مینمده باشمده بو تلاك طودی، موفقده بولدم. بر کون مدرس عبدالله بوبی، مین و حاضر «سیبیریا» غزته‌سی‌نگ محرری واعظ نوروزی افندی برگه «صحیه» اداره‌سنه اوزی ایله کوریشو ایچون کیتدك. قارتوچکه‌لرمزنی آلغاچ قاینیتنه چاقردی. میکا بیك یاقن بولغان ایکی آدمنی، برن کوروب و برن ایشتوب و اثرلرن بیك یاخشی طانیدیغنی و آنلرغه الوغ احترام ایله قارادیغینی بیان ایتکاچ ادبیات واجتماعیات حقنده سوز آچلدی. طبیعی بز (باخصوص عبدالله افندی) سوز قوزغاتا، مدحت افندی سویله‌ب کیته ایدی. مین بونده مصاحبه‌مزنی تفصیلا یازارغه لزوم طابمیم، فقط دقتمنی جلب ایتکان بعض نقطه‌لرن أیتوب کیته‌سم کیله:

Из фондов Российской национальной библиотеки

۱) شمال توركلرینگ (تاتارلرنگ) كتابلرن اوقشدرغالیم. شیوه‌گز استانبوللیلرغه یات بولسه‌ده مین كوب اوقو هم اجتهاد سایه‌سنده آكا توشونه‌من. اثرلرگزنی یاراتام. سز (روسیه مسلمانلری) جدی مسئله‌لر حقنده یازاسگز. توركی تل بیك بایدر. قای بر كشیلر تورك تلی فقیر، عربلرنكی بای، دیلر. مین هر ایكی تلنی چاغشدروب قاراب مونگ كیریسنچه قناعت حاصل ایتدم. بتون آسیاغه طارالغان تورك شیوه‌لرینگ همه سوزلرن جیوگز. كوررسگزكه مقدس تلمز عربلرنكندن مطلق آرتقدر. عربلرده اون معناغه بر سوز یاكه بر سوزگه اون معنا طابو یش اوچرار لكن تورك تلنده كوب سوزلر باردركه آنلرنی آكلاتو ایچون عربچه بتون بتون جمله‌لر تشكیل ایتو تیوشدر (*).

۲) عبدالله افندی «حقیقت» نام اثرینی تقدیم ایتوب: «مونده مین منسوخ آیاتلرنگ صانن بیك كیم كورسه‌توب منسوخ دیب یورتلگان كوب آیاتلرنگ منسوخ توگللگن اثبات ایتدم» دیگان ایدی، مدحت افندی مونی بیك یاراتدی. بر برینه خلاف كوب آیتلر باردركه اورنینه قاراب برسی یاكه خلافی ایله عمل ایتو تیوش بولادر. مثلا زاقونلرده‌ده بر اش ایچون آنگ اورنینه و آنی موجب بولغان سببلرگه قاراب بر برینه تمام خلاف حكملر اوچریدر، اما بولر بر برسن نسخ ایتمیلر بیت، دیدی.

۳) مسلمانلرنگ ترقیسی مسئله‌سنه كرشدی. آنی روسیه مسلمانلرندن كوتدیكی، روسیه مسلمانلرنده غصپرینسكی و امثالی (بر نیچه كشینی صانادی) كبی بیك الوغ جماعت خادملری بارلقینی، روسیه مسلمانلرینگ استقبالینه اشاندیغینی بیان ایتدی. لكن سز كوبره‌ك روس مكتبلرینه كرگز. ملتچیلك، علمده، بایلقده، الحاصل هر نرسه سزگه شول طریقه آلنور دیدی. روسیه زاقونلرینگ مسلمانلرنگ ترقیسینه

(*) اورنبورغ شهرنده عبدالرحمن پروانه‌چی (خوقند عسكرینه باشلق بولوب روسیه ایله صوغشوچی) مسافر بولوب طورغان اویده محترم موسی جارالله افندی ایله - تورك تلی ایله عرب تلینك قایوسی قاعده‌لی، مطرد، چیتلر ایچون بلورگه ییڭل بولووی حقنده بر مناظره‌مز بولغان ایدی؛ موسی افندی عرب تلینه طرفدار بولغانی حالده بز توركی تلی طرفنده قالغان ایدك. ر. ف.

Из фондов Российской национальной библиотеки

مساعد بولدیغینی و بو مساعده ایله فائده‌لانمی یاتو جنایت بولدیغن بیان ایتدی. تورکیه حاللری، سیاست مسئله‌لری، اوزینک خصوصی معیشتی حقنده سویله‌گانلرنده بر مجبوریت و صاقلق ایله سویله‌گانلک سیزیلوب طورا ایدی. الوغ و مهابت گاوده‌لی، قوتلی و یوگرك قلملی، اوستا سوزلی بو ادیبنگ صحیه اداره‌سنده، استانبولده اورام طازارتو، اتلرنی بترو، حاجیلر، قارانتین مسئله‌لری حقنده‌غی کاغدلرگه قول قویوب اوطوررغه مجبوریتی کوڭل‌گه نه قدر آیانچ طویولسه. آنك التفاتی ایله مشرف بولو ایچون شول قدر شادلانوب چقدم. اگر آخشام یتوب. آڭا، صوڭغی پاراخود ایله داچاسنه کیته‌رگه مجبوریت بولماسه، بو طاتلی خاطره‌م دخی اوزونراق بولغان بولور ایدی.

عبد الرحمن فخرالدینوف.

یولدز. (۱۹۱۲ نچی یل ۲۳ نچی دیکابر). احمد مدحت افندی قارت بر کشی بولسه‌ده هنوز یاشلر کبی طریشمقده ایدی. بو ذات اهل اسلام آراسنده علم، فکر و فلسفه جهتندن ایڭ عالی کشیلردن و برنچی عالم اولمقلغی ایله برابر تورکلرنڭ برنچی ادیبی و مسلمانلرنڭ برنچی فیلسوفی. تورکیه‌ده ایڭ الڭ اخلاقی و ملی رومان یازوچی ایدی. یاۋروپا تللرندن فنی و فلسفی اثرلرنی ترجمه قیلوده‌ده بو، برنچی ایدی. بو ذاتنڭ تألیف و ترجمه طریقنچه ترتیب ایتکان اثرلری یوزدن زیاده‌در. ایڭ مشهورلری، تاریخی «کائنات» ایله دینی «مدافعه» در. بو عالی محررنڭ روسیه مسلمانلرینه یکرمی بیش سنه مقدم معلوم بولغان اثری اوچ جلدلی «مدافعه» سیدر. مرجانی جنابلری آخر حیاتنده بو اثرنی کوروب مطالعه ایتکاچ «بر مسلمان طرفندن مونذی بر اثر یازلغانن کورمی اولسه‌م، اولمم اوکنچلی بولاچق ایدی» دیمشدر. هیچ بر رسمی مکتب و مدرسه‌ده اوقومیچی چن عالم بولوده اسلام عالمنده بو ذات برنچیدر (۱). بو افندی علوم دینیه‌نی‌ده، فنون دنیاویه‌نی‌ده دنیاده حیاتی، کسب و معاشی آراسنده تحصیل ایتمشدر. فقط مطالعه توگل بلا توقف مکالمه ایددر

(۱) بو سوزدن مراد نیندی نرسه ایکانلگینی آڭلامادق.

درجه‌ده فرانسوزچه و انگلیزچه‌نی‌ده بو ذات معیشت مشاغلی ایله مشغول زمانده تعلم ایتمشدر.

احمد مدحت افندی حقنده محترم داملا عالمجان حضرت مکتوبی

احمد مدحت افندی ایله معارفه و مصاحبه‌سی بولغانلغینی بلگانم سببلی داملا عالمجان حضرتلرینه خصوصی خط یازوب، احمد مدحت افندی حقنده ترتیب قیله‌چق رساله‌مه بر قاچ جمله‌دن گنه عبارت بولسه‌ده بعض بر خاطره‌لرینی هدیه ایتووینی اوتنگان ایدم. مشار الیه حضرتلری اوشبو رجامه کوره ۱۳۳۲ نچی سنه ۲۳ محرم تاریخلی مکتوبی ایله بعض بر خاطره‌لرینی کوندردیلر. مکتوب آلنغان وقتده رساله‌نك مونده قدر بولغان قسمی باصلغان ایدی. شونك ایچون مکتوبنی اوشبو یرده اورنلاشدررغه مجبور بولدق. اگرده برر هفته مقدم کیلگان بولسه ایدی اول وقت البته یوقاریده مناسبتلیره‌ك اورنغه درج ایتکان بولور ایدك. مکتوب اوشبودر (عینا):

بسم الله الرحمن الرحیم

عالم فاضل داملا رضا حضرتلری، حفظه الله. اما بعدالسلام والتحیة. مرحوم احمد مدحت افندی خصوصنده برر سوز یازماقنی مناسب کوردکگزه بناءً بر ایکی یول یازماق بولدم. شویله‌که احمد مدحت افندی برله بایتاق زماندن بیرو غایبانه معارفه‌مز بولساده ملاقاتمز یالغوز ۱۳۲۵ سنه ه یازنده‌غنه واقع بولدی. مذکور یازده استانبولده ایکی آیدن آرتوغراق توردقمدن مصاحبه‌مز تکرار و بناءً علیه معارفه‌مز خیلا یخشی بولدی.

مشارالیه حضرتلری نوادر زماندن بر حمیتلی مسلمان بولغانغه فقیر آنك برله

مصاحبه و معارفه‌گه الکدن اوك قزوغا ایدم. شونلقدن فرصتم بولغانده صحیه‌ده بولغان دائره‌سینه باروب برر ساعت مصاحبه‌سنده بولا ایدم. اول‌ده – حسن اخلاق ومسافر پرورلکندن و روسیه مسلمانلرینه آیورم حسن نظر وتوجهی بولدقندن– فقیر حقنده فوق الاستحقاق زیاده‌چه احترام برله معامله قیلا ایدی.

مشارالیه حضرتلری – اوز تعبیرنچه – روس موژیگی کبی اوزون بویلی، قاره توکلی و چاللانغان زور سقاللی و میوقلی، کوچك کوزلی، صاغلام. چن اش آدمینه اوخشاب تورغان کشی ایدی. ملاقاتی و مسافرنی قبولی کورکام، آچیق، یوزلی، یومشاق و لکن توغری سوزلی، هر کمگه نصوح وخیرخواه وبالخصوص بزنك قزان و سیبیر تورکلرینه التفاتلی و محبتلی ایدی. مصاحبه‌سی غالبا علمی و تعلیمی بولغانغه یالغوز علمی آدملر کوبره‌ك استفاده ایدرلك ایدی.

احمد مدحت افندینك آثارینی، میدانغه چیقغان معلوماتینی بیانغه احتیاج یوق. بعض ترك کبارندن آنك حقنده «یازی ماکینه‌سی دیرلردی» عنوانینی ایشتمش ایدم. طبیعی کوب یازغان آدمنگ یازوونده تورلیچه (گاها سطحیراق نرسه‌لرده) بولور. خصوصا غزته‌چیلق قیلغان کمسنه‌لر آز مضمون برله عبارت اوزایتورغه اوگرنگانره‌ك بولالار. مدحت افندی آز اوقوب ذکاسی، اجتهادی، همتی برله‌فکرینی کینگایتکان، معلوماتینی کوبایتکان، اوزینی بیوك تعلیم وتربیه کورگان مدرس و پرافیسورلر درجه‌سینه کوتارگان ایدی. علوم عربیه‌سی ضعیف و دینیه‌سی ناقص ایدی. شونلقدن امثالی (علوم دینیه‌دن یخشی خبری بولمای توروب، مسائل دینیه‌ده یالغوز اوز فکرینه اعتماداً حکم ایدوچیلر) کبی جرأتلری بار ایدی. سامحه الله. اوزنده بو بابده‌غی قصورلرنی سیزوب الکدن اوك عربیات ایچون استانبولنگ مترقی، عنادسز، درست فکرلی علماسندن شیخ الاسلام اسبق مشهور موسی کاظم افندینی کوب زماندن بیرو اوزینه استاذ ومرجع اتخاذ ایتکان ایدی. طریقة مولویه درویشلرندن بر کمسنه صحبتندن استفاده ایتدکینی‌ده سویلی ایدی.

احمد مدحت افندی روسیه مسلمانلری حقنده: حکومت مکتبلرنده اوقونی،

Из фондов Российской национальной библиотеки

روسلر ایله برابر اش کورونی ، وطنلرنده ثابت اولاراق دین و ملتلرینی ساقلاب یشاونی تیوشلی کوره ایدی . «سزگه بزدن فائده یوق ، بز اوزمزنی ساقلاودن عاجزمز ، اوزگز کون ایته‌رگه تروشگز» دیور ایدی .

طابه‌مز حقنده : علوم عربیه و دینیه ایچون استانبوله کلمکلری تیوشسز بولسه فنون جدیده ایچون جائز دیور ایدی . «مدرسهٔ محمدیه» حقنده ظنی بیك یوقاری ایدی .

مشار الیه‌نك سیاست باینده فکری ـ الکلرده شبان فکرنچه‌رك بولغان بولسه‌ده ـ معتدل ، حتی استانبول بلادی ایچون مشروطیتدن الك اوك ، فکر حمیدینی تعقیب ایته ایدی . روسیه مسلمانلری حقنده مطلقا حکومت برله دوستانه حرکت ایتمك تیوشلی ، حکومتنی اصلا شبهه‌گه تشورمای اوز صلاح وترقیگز ایچون حکومت مساعده سینی قزانورغه تروشوب بذل جهد ایتمك تیوش . حکومت سیاستینه قارشی بارودن سزنك ایچون مطلقا اجتناب لازم دیور ایدی .

مشارالیه حضرتلرینك یادکار ایدرك جیب دفترمه اوز قلمیله یازمش بر بیتی ایله مقاله‌مه حسن الختام ویردم :

حملی قالدردك جهاندن نشر انوار ایلدك .
دین حق تعلیم ایدوب ویردك قلوبه سن صفا .
اولینك آخرینك علمن اجمال ایلدك ،
مرحبا ای خواجهٔ عالم محمد مصطفی .

تمغا روشنده‌گی امضاسی : احمدمدحت .

عالمجان .

ذیل

اوشبو صوگغی تاباق باصلورغه حاضرلنگان وقتده «الدین والادب» مجله‌سینك احمد مدحت افندی حقنده مقاله‌لر باصلغان صانلری آلندی . احمد مدحت افندی خصوصنده بولغان خبرلر بر یرگه جیولسون ایچون مذکور مقاله‌لرنی بر قدر قسقارتوب

Из фондов Российской национальной библиотеки

اوشبو اورنغه الحاق قیلونی موافق کوردك. مقاله اوشبودر:

استانبول‌غه باروب بر قدر وقت طوردیغمزدن صوڭ عبد الله حلمی ایله صحبه دائره‌سینه باروب احمد مدحت افندی‌گه یولقدق. تکلفسز، ینگل مجلسلی. سوزچان بر کشی ایکان. بزنی آچیق قبول ایتوب اوشبو روشده سوز باشلادی: تاتارلر عموما استعدادلی، اجتهادلی، الفتلی آدملردر. مین آنلرنی سوه‌من. آنلردن بر نیچه‌سی مینم کوز آلدمده استانبول‌غه کیلوب گوزل اجتهاد و ثبات ایله تحصیل ایتدیلر. حاضرنده تاتارلر ایچون هر شیدن زیاده علم، معرفت آرتدررغه طرشمق لازم. استعدادلی ملت اگرده یولینی بلوب اجتهاد ایتسه بیك تیز ترقی ایته‌در. خصوصا روسیه تاتارلرینه بایتاق ایرکنلك بار. حکومت، حاضرگه قدر آنلرنگ مکتب و مدرسه‌لرینه کوب مداخله ایتمی. آرتق تفتیش و قسنقیلق کورساتمی. اگرده حکومت‌که صداقت کورساتوب، ایکی آراده سؤ تفاهم بولورلق اشلردن صاقلانسه‌لر، مکتب و مدرسه‌لرینی اصلاح ایتوب علم آرتدررغه طرشسه‌لر تاتارلر بیك تیز ترقی ایتارلر. حکومت‌ده آنلرغه یاردم بیرر. اشلرینه اورنسز مداخله ایتماز. ترقیلرینه مانع بولماز. اما حکومت ایله یاخشی آڭلاشوب بارماسه‌لر ترقی یولنده‌غی حرکتلری تورلی مانعلرگه اوچرار، مدنی ملتلر آراسینه کرولری صوڭغه قالور. تاتارلر، اوز مکتب و مدرسه‌لرینی اصلاح قیلوب هر تورلی فنلر اوقورغه وخلقنی معلوماتلی ایتار ایچون طرشورغه همده حکومت مکتبلرینه کروب تحصیل ایتارگه تیوشلی. بو کونگه حکومت مکتبلرنده اوقوچی تاتارلرنك مسلمانلرغه یاقین بولورغه واوز ملتلرینه خدمت ایتارگه طرشماولری. بلکه روسلرغه اختلاط ایتوب آنلرنگ عادتلرینه ایه‌روب کیتولری عیبدر. لکن بو عیب، روسچه اوقوچیلر اوستنده‌گنه توگل بلکه بو عیبنگ بر قسمی تاتارلرنگ اوزلرنده وعلمالرنده‌در. مونلر اوزلری. روسچه اوقوچیلرنی اوز آرالرینه آلورغه تله‌مادیکلرندن بلکه بوزولغان و قارالغان کشیلر حساب ایتوب آنلرغه اختلاط ایتمادیکلرندن روسچه اوقوچیلرده مونلرغه اختلاطنی آزایتقانلردر. اگرده تاتارلر، آنلرغه قاتشورغه طرشقان و آنلر نفرت ایتکان صایون اوزلرینه جلب ایتارگه، علم وفکرلرندن فائده-

لنورگه اجتهاد ایتکان بولسه‌لر آنلرده قاتشورلر. دینی و ملی عادتلر طوغروسنده استفاده قیلورلر ایدی .

اوشبو اشده تاتار علماسینك زور مساهله‌سی بولغان. پیغمبرلر، اوزلرینی سوگوچیلرنی دین‌گه دعوت ایته‌لر، مشرکلرنك آرتلرندن یوروب اوزلرینه جلب قیلورغه طرشه‌لر ایدی. شولای ایتوب خلقنی مسلمان ایتدیلر، اما پیغمبر وارثلری بولورغه تیوشلی کورلگان بو کونگی عالملر اسلام قبول ایتکان ذاتلرنك مسلمانلقلرینی صاقلاورغه طرشمیلر، آنلرنی اسلام دائره‌سنده طوتارغه . آنلرنی اوزلرینه جلب ایتوگه اهمیت بیرمیلر. روسچه اوقوچیلرنك دیانتلری، ملیتلری ضعیف بولسه بو اش، روسچه اوقودن و حکومت مکتبلرنده تحصیل ایتودن توگل بلکه یاش وقتلرنده لازم درجه‌ده دینی وملی تربیه بیرلمگانلکدندر. یوقسه یاش وقتلرنده تیوشلی روشده دینی و ملی تربیه بیرلگان بالالرنك اجنبی مکتبلرینه کروب اوقولرندن ضرر یوقدر. بالالرنی تربیه وقتنده هر تورلی طریقلر ایله الله و آنك رسولینه، اسلام دینینه محبتلرینی جلب ایته‌رگه، اعتقادلرینی توزه‌توب محکم اورنلاشدررغه طرشمق لازم. اوشبو روشده تربیه بیرلگان بالالر هر تورلی آفتلرگه غالب کیلورلر. بو خصوصده یهودیلردن عبرت آلورغه ممکن. یکرمی اوتوز یل روس قازاننده قایناغان یهودی همیشه دینینی و ملیتنی صاقلیدر. بو اش. یهودیلرنك بالالرینی یاخشی تربیه ایتولرندن کیله‌در.

تاتارلر استعدادلی، أرسز و بر آزده تعصبلی . اوزلرینه حسن ظنلی خلقلر بولدقلرندن مکتبلرینی اصلاح ایتوب اوقو یولینه کرسه‌لر، ضررلانمیچه همیشه مسلمان و تاتار بولوب ترقیلری امیدلیدر. عکس حالده انقراضلرینی کوتارگه تیوشلی .

خلقنك ترقیسی ایچون فائده‌لی کتابلر نشر ایتو، ممکن قدر آچیق تل ایله یازو لازم. چونکه علم لسانی آغر بولغان نسبتده خلق آراسینه علم و معرفت تارالوی‌ده آغر بولادر. بزنك تورکلرمز بو کون‌گه قدر آچیق تل ایله یازوغه اهمیت بیرماد- یکلرندن عوام خلقمز آراسینه لازم درجه‌ده علم تارالا آلمادی. کوب کتابلرنی آکلاو یوقاری صنفلرغه مخصوص بولوب قالدی .

Из фондов Российской Национальной библиотеки

عربچه تعلیمنی تسهیل ایتمك عرب تلینی حاضرگی مدنی تللر روشینه قویمق اهل اسلام اوستینه لازمدر. تاتارلرنك عربچه‌گه اهمیت بیرولری عثمانلیلردن آرتغراق بولدیغندن ترقیلری‌ده تیزرەك بولور و عربچه اصول تعلیمنی باشلاب تاتارلر یول‌غه قویارلر. موندن صوڭ عربچه اصول تعلیمنی تاتارلر بزدن توگل بلکه بز اوزمز قازانلیلردن اوگره‌نورگه محتاج بولورمز.

***

احمد مدحت افندینك سوزی اوشبو یرگه ایرشدیکده مساعده‌سینی صوراب التفاتلرینه تشکر قیلوب قایتوب کیتدك.

شهر شرف.

Из фондов Российской национальной библиотеки

صوك كونی

احمد مدحت افندی جان بیرگان وقتده یانده طوروچیلردن بری مونڭ صوك كونینی و دنیاغه وداع قیلوینی اوشبو روشده حكایت ایته‌در:

احمد مدحت افندی «جمعیت تدریسیهٔ اسلامیه»نڭ «مجلس» تدریسی فخری رئیسی بولدیغندن قیمتلی زمانلرینڭ بر قسمینی «دارالشفقه» یتیملرینڭ تعلیم وتربیه‌لری خدمتینه صرف ایتار وهر هفته بر كیچه‌سینی بو خیرلی اش ایچون «دارالشفقه»ده كیچرر ایدی.

۱۶نچی دیكابر كیچه‌سنده‌گی مجلس‌گه حاضر بولوب اولده‌گی عادت موجبنچه رئیسلك ایتدی. اش آرالرنده لطیفه‌لر سویله‌ب مجلسده بولغان آدملرنڭ كوڭللرینی كوتاروب اوطوردی. خلقلر، یاتور ایچون اورنلرینه تارالورغه بولدقلرنده نكته‌لی وظرافتلی بر سوز سویله‌دی. صوڭره هر كیم اوز اورنلرینه یاتوب یوقلادیلر. یانده بولغان ایبده‌شلری تاوش‌غه اویانوب یوگروب یانینه باردقلرنده احمد مدحت افندی، صولشینی بیك اور آلور، لكن سویله‌رگه حالندن كیلور ایدی، شول ساعت ایله طبیب چاقررغه یباروب ترزه‌لرنی آچسه‌لرده كوب فائده بیرمادی. یانده اوقوچیلرغه امتثال ایتوب ایكی اوچ دفعه شهادت كلمه‌سینی اوقودی، صوڭره صولش آلوی بلنماز بولدی. طبیبلر كیلدیلر وهر تورلی چاره‌لر قیلوب قارادیلر ایسه‌ده فائده كورلمادی. صوڭره طبیب قلبنی تڭلاب طوردی‌ده: «انا لله و انا الیه راجعون» دیدی.

۱۶نچی دیكابر یكشنبه كون ایرته «دارالشفقه»ده غسل و تكفین ایتولدی، ساعت ۱۲ده تابوتینی كوتاروب آلوب چیقدیلر و شول یردن سلطان فاتح جامعینه قدر شاگردلر كوتاروب باردیلر. مصلاده جنازه نمازی اوقولدی. تخمینا ایكیوز قدر آدم بار ایدی. استانبولده عادت موجبنچه هر میت حقنده اوقولا طورغان تزكیه دعاسی مونڭ حقنده‌ده اوقولدی. تابوت، اوزینڭ یرینه قویلوب وداع قیلندی

Из фондов Российской национальной библиотеки

احمد مدحت افندينڭ صوڭ چيقارلغان رسمى .

Из фондов ... библиотеки

وشونگ ایله بو الوغ آدمنی آخرتکه اوزاتو رسملری تمام بولوب هر کیم یرلو یرینه تارالدی.

عجیب تصادفدرکه «مصور دائرة المعارف» ده ترجمه‌سی باصلمق مناسبتی ایله کورر ایچون دیب مطبعه‌دن اوزینه کاریکتور یبارگانلر ایدی. باتور آلدنده اوزینه: «ترجمهٔ حالگزنی اوقومیسزمی؟» دیدیکلرنده: «ایرته‌گه اوقورمز» دیدی. بو ترجمهٔ حالنی ایرته‌سنده بتون خلق اوقودی. اوقوماوچی ایسه یالگز اوزی گنه بولدی (اوشبو ترجمهٔ حال، عینا اوله‌رق ۲ نچی «مقصد» ده کوچرلدی).

آلتیوز یل دوام ایتکان تورکیا حکومتنده بیك آز یتشکان عالملردن بری بولغان محرر وعالمنگ صوڭ کونلری اوشبو روشده بولدی. مونڭ قبر تاشینه «احمد مدحت» دیب توگل، بلکه «سعی و ثبات» دیب یازارغه تیوشلیدر.

***

غربتخانه‌مزنی تشریف ایتدیکلرنده محمود اسعد افندی: مین، احمد مدحت و فلان (بو اوچونچی آدمنڭ اسمینی اونوتدم، «اسماعیل حقی مناستیرلی» دیگان کبی‌ده بولا) اوچاومزده بر مدرسه شاگردیمز (مسلکمز بر، دیمکنی قصد قیله‌در). بکقوزغه احمد مدحت افندی یانینه باروب اوزاق وقت اوطوردم، آشادق و ایچدك وکوب نرسه‌لر حقنده سویله‌شدك. کیتکان وقتمده قوچاقلاشوب کورشدك، شوشی مجلسمز آخرغی مجلس ایکان، شوندن اونبیش کون صوڭ، اول وفات ایتدی. شول آراده بر برمزگه اوچراشا آلمادق» دیب سویله‌دی.

احمد مدحت افندی دنیادن کوچدی لکن حقیقی معناسی ایله عمر سوروب کوچدی. اوزینڭ دین و ملتینه، قبیله و وطنینه قارشو ادا قیلورغه تیوشلی بولغان وظیفه‌لرینی تمام یرینه کیتوردی. درس ناظرلغینی اوستینه یوکله‌گان علم و یتیملر یورتینگ علمی مذاکره‌سی اوستنده وفات ایتدی. موندی وظیفه‌لرنڭ اوستنده وفات ایتوچیلر بختیاردرلر. اوشبو حاللری هم‌ده بتماز. توکانمز اجتهاد وسعی اورنه‌ك بولورغه تیوشلیدر. بدنی، دنیادن کوچدی، انسانلردن آیرلدی ایسه‌ده انشاء الله اسمی ابد قالور، اونودلماز. الله تعالی غریق رحمت ایتسون!

Из фондов Российской национальной библиотеки

خاتمه

احمد مدحت افندینی مشهور ایرلردن صاناب ترجمهٔ حالندن بعض نرسه‌لر یازوومز مونگ نظیری بولمادی و موندن صوڭده بولماز دیگان فکر ایله توگل. بلکه اوز زمانده قومینه و وطنداشلرینه هم‌ده دیندشلرینه کوچی یتکان قدر خدمت ایتوی و اوز ذمه‌سنده بولغان بورچینی توشروب کیتووی، نمونه طوتولورلق اجتهاد وغیرت کورساتوی ایچوندر. بز، احمد مدحت افندی گنه توگل حتی ابن رشد، ابوالعلاء المعری، غزالی، ابن عربی و ابن تیمیه ترجمهٔ حاللرینی‌ده اوشبو قصد ایله ترتیب ایتکان ایدك. الله تعالی‌نگ رحمت و فیض خزینه‌سی شول قدر مولدرکه کیله‌چك زمان مسلمانلری ایچنده احمد مدحت توگل بلکه ابن رشد و غزالی، حتی ابن حنبل، شافعی کبی ذاتلرنگ ظاهر بولولری بیك ممکندر. علم، کیره‌ك دینی و کیره‌ك دنیاوی بولسون بتون قسمی ایله صناعات جمله‌سندندر. زمان اوتووی نسبتنده صناعاتنگ یاخشیلانا بارووینی انکار ایتمگان آدملر بزنك بو یرده سویله‌گانلرمزنی انکار ایته آلمازلر.

احمد مدحت افندی حقنده، بر شاعرنگ:

مازلت تلهج بالتاریخ تکتبه
حتی رأیناك فی التاریخ مکتوبا
ارخت موتك فی ذکری وفی صحفی
لمن یؤرخنی اذ کنت محسوبا

دیگان بیتلری ایله تمثل قیلوب اوشبو رساله‌نی تمام ایتدك.

وما نحن الا مثلهم غیر اننا
اقمنا قلیلا بعدهم ثم نرحل.

Из фондов Российской национальной библиотеки

بو رسالەدە مذکور بولغان کیمسەلرنڭ اسملری .

آدم (علیه السلام) ٨٨-٩٥-٩٦
آلیکساندر دوما ١٥
آلوسی زادە ٧٢
ابراهیم (علیه السلام) ٩١
ابراهیم باقرجان معطر ٥
ابراهیم خلفین ١١٩
ابن النباء ١١٨
ابن تیمیه ٣-٤٤
ابن حجر ٤٤
ابن حزم ٤٤
ابن حنبل ١٣٨
ابن رشد ٦٨ - ١٣٨
ابن عباس ٩٨
ابن عربی ٣-٦٨-٩٨
ابن القیم ٤٤
ابن کمال پاشا ٣٩
ابن همام ١١٤
ابوالضیاء توفیق ٤-١٤-٣٤-٣٦-٤٨-١٢٠
ابوالعلاء المعری ٣
احمد بیك آغایوف ٢٢
احمد راسم ٢٢
احمد توفیق پاشا ٤٩-٥٠
احمد رضا ٥١-٥٩
احمد عاصم ٣٤
ادهم بیك ٩-٣٩
اسپنسر ١٠٦
اسماعیل بیك غصپرینسکی ٣٠-٦٤-٧١-١٢٣-١٢٨
اسماعیل حقی مناستیرلی ١٩ - ١٣٧
اسماعیل کانبوی ٣٤
اسمیرنوف ٦٤-٦٥-٦٦-٧٢-٧٣
اشرف ادیب ٧٥-٨٠
افلاطون ٨٩
اوزباك ٣٨
بابازیدوف (عطاالله آخوند) ٦٥-٦٦-١٢٣
بدرالدین سیف الملوك ٤
بدرالدین قاضی ٦٨
بهاءالدین عاملی ١٥
پاسقال ٨٣
تحسین خواجه ٦٩
تفتازانی ١١٤
توفیق فکرت ٣٥

Из фондов Российской национальной библиотеки

تولستوی ١٠ـ٤٢ـ٤٥ـ٤٦
جمیل بیك ٧١
جودت ٩ـ٢٤
چغتای ٣٨
چنگیزخان ٣٨
چیریوانسکی ٣٧
حافظ آغا (حافظ پاشا) ٥ـ٨ـ١١
حسین جاهد ٢٢
حسین فهمی پاشا ٤٠
حسین فیضخانی ١١٧
حقی خواجه ٤٨
حلیم ثابت ١١٨
حمدی بیك ١٦
حوا ٨٨ـ٩٥
حیدر ملا ٦٩
خادمی ١٢٠
خالد ضیا ٣٥
خطیب بغدادی ١١٨
خلیل غانم ٥١
خیالی ٣٩ـ١١٩
دولتکلدیف ٦٥
دولومیو ٨٣
ده‌لوق ٨٣
ذهنی ١١٦
راغب پاشا ١٥
رجائی بیك ٩
رحمت‌الله هندی ٤٤
ره‌نان ٣٥
زکریا ١٢٧
زولا ١١١
ساسی ٣٥
سامی بیك ٩
سراج‌الدین بلقینی ٤٤
سعید پاشا ٥٥
سعید خلفین ١١٩
سلمان (نقیب الاشراف) ١١
سلیمان ٥ـ٧
سیوطی ٤٢ـ٤٣ـ٤٤ـ٤٥
شافعی ١٣٨
شپنهوئر ٤٥
شعرانی ٩٨
شکری افندی ٧٠
شمس‌الدین سامی ١٣ـ٢٥ـ٣٤ـ٣٥ـ٧٠
١٢٠ـ١٢٣
شمسی ملا ٦٩
شناسی ١٢ـ١٣ـ٣٣ـ٣٤ـ٣٥
شهاب‌الدین سلیمان ٣٦
شهر شرف ١٣٥

Из фондов Российской национальной библиотеки

صاحب ملا ١٩
صدری مقصودی ٣٤
صدقی افندی ١٠١
ضیا پاشا ٥٣
عالمجان الادریسی ٨٦
عالمجان البارودی ٦٦ ـ ١٣٠ ـ ١٣٢
عبدالحق حامد ٣٥
عبدالحمید سلطان ٢ ـ ٣٤ ـ ٤٧ ـ ٤٩ ـ ٥٠ ـ ٥٣ ـ ٥٥
عبدالرحمن پروانه‌چی ١٢٨
عبدالرحمن شرف ٤
عبدالرحمن فخرالدینوف ١٢٩
عبدالرحمن نیازی ١٩ ـ ٩٦
عبدالرحیم الاوتزاتیانی ١١٩
عبدالسلام مفتی ١١٩
عبدالعزیز سلطان ٤٨ ـ ٥٣ ـ ٥٤ ـ ٥٦
عبدالقیوم الناصری ٦٦
عبدالله بوبی ١٢٧ ـ ١٢٨
عبدالله حلمی ١٣٣
عبدالمسیح ٧٢
عثمان ١١٣
عرجی ١١٣
عریانی زاده ٧٠
علی شیرنوایی ٣٨
علی ١١
علی کامی ٤
عیسی (علیه السلام) ٨٩ ـ ٩٢ ـ ٩٧
غالب بیک ٣٩
غزالی ٣ ـ ٦٨ ـ ١١٨
غلمان آخوند ١٢٣
غوتوالت ٦١ ـ ١٢٣
فاتح کریمی ٤ ـ ٩ ـ ٤٦ ـ ٦٠ ـ ٦٤ ـ ٦٦ ـ ٧٣
فاطمه علیه خانم ١١٨ ـ ١١٩
فخرالدین الرازی ١١٤
فضولی ٣٣ ـ ٤٠
قابیل ٩٥
قارلایل ١١٢
قربانعلی بن خالد ١٢٢
قصاب ١٥
کاظم بیک ٣٤ ـ ١١٧
کاظم نامی ٤
کمال بیک ١٤ ـ ١٥ ـ ٣٥ ـ ٣٦ ـ ٤٨ ـ ٤٩ ـ ٥١ ـ ٥٣
کریم خواجه ٦٩
گلنار خانم ٦٥ ـ ١٢٣
کوویه ٨٣
لامارتین ٣٥
لوتر ٨٩

لسان الدین بن الخطیب ١١٠
لوقا معموریان ٥
لومونوسوف ٣٧
ماقس موللر ٨٧
مانو ٩٥
محمد امین ٣٥
محمد بایرام ١٢
محمد پاشا صدر اعظم ٨
محمدجان الکریمی ١٢١
محمد ذاکر ٣٤–٧٤–١٢١
محمد زهاوی ٥
محمد سعید زهاوی ٥
محمد شاکر ٣٤–٧٣–١٢١–١٢٢–١٢٣
محمد فیضی زهاوی ٥
محمد واعظ نوروزوف ١٢٦–١٢٧
محمود اسعد ٩–٦٩–١١٨–١٢٤–١٣٧
محمود عثمان زاده ٤–١٢٧
محمود ندیم پاشا ٤٨
مدحت پاشا ٥–٨–١٤–٤٨–٤٩–٥٣
مدحت جمال ٤
مراد سلطان ٥–٤٩
مراد مؤرخ ٥١
مرجانی ١١٤–١٢١–١٢٣–١٢٤
مصطفی ١٩
مورمسوف ١٠
موسی (علیه السلام) ٩١–٩٢
موسی جارالله ١٢٨
موسی کاظم ١٩–١٣١
ناجی معلم ١٩–٢٢–٣٦–٣٩–٤١–١٢٠
نجیب عاصم ٣٥–٣٦
نشئت بیك ٦٩
نعمت الله حاجی ١٢١
نفیسه ٧.
نگار خانم ١١٩
نوح (علیه السلام) ٨٥–٨٦–١٠٢
نوری بیك ٤٨
نیوتون ٨٣
ولد چلبی ٣٦
هابیل ٩٥
هارون (علیه السلام) ٩٦
یازیجی اوغلی ٣٤
یافث بن نوح ٨٧
یاقوت حموی ٤٣
یوسف آقچورا ٤ – ٣٥ – ٣٦ – ٤٦ – ٤٧
– ٥٢ – ٥٥
یوشع (علیه السلام) ١٢٢

Из фондов Российской национальной библиотеки

فهرست

۳ ـ مدخل .

۵ ـ احمد مدحت افندینك رسمی ترجمهٔ حالی .

۷ ـ ولادتی . عائله‌سی . وفاتی . جنازه‌سی .

۸ ـ عمر سورروی . احمد مدحت افندی « طونه » ولایتنده مدحت پاشا یاننده . احمد مدحت افندی « بغداد » ده . احمد مدحت افندینك محررلك ایته باشلاوی . اصول تنقیط . احمد مدحتنك مطبعه آچوی . « بصیرت » ده محرر بولوی . « قرق آنبار » مجموعه‌سی . حکایت یازارغه باشلاوی . « ترجمان حقیقت » ده محررلك ایتوی . تاریخ ادیاندن درس بیروی .

۱۸ ـ قیافتی . طبیعت و اخلاقی . غیرت و اجتهادی . « ردوس » ده معلملك ایتوی .

۲۲ ـ احمد مدحت تعریفنه کوره احمد مدحت افندی . عادتنك معیشت و حیاتغه تأثیری . احمد مدحت افندینك خلقلر ایله قاتشو طوغروسنده‌غی فکری . دنیا طوغروسنده بیك دقتلی و بیك دقتسز بولوی .

۲۵ ـ تألیفلری ، اثرلری .

۵۷ ـ قلمینه اجمالی صورتده کوز صالو . احمد مدحت افندینك باشقه‌لر ایچون مثال طوتلورغه یارامی طورغان بر عادتی .

۲۹ ـ سورگونلگی و « سلیمانیه » مدرسه‌سی .

۳۳ ـ تورك ادبیاتی و احمد مدحت . شناسی . کمال بك . فضولی . عاصم . « محمدیه » کتابی تورك ادیبلری نظرندن مهجور بولوی . یوسف افندی آقچورا ملاحظه‌سی . تورکلك و تاتارلق . تیپتار شیوه‌سی .

۳۹ ـ شعر و احمد مدحت افندی . شعردن نفرتی و شعرگه رغبتی .

Из фондов Российской национальной библиотеки

٤٢ ـ سیوطی. احمد مدحت. تولستوی.

٤٦ ـ روسیه مطبوعاتی و احمد مدحت. «ناووی وریمه» ایله «وقت» مخبرلرینگ مصاحبه‌لری.

٦٠ ـ مکتوبلری.

٧٤ ـ بو کونگه قدر باصلمیچه طورغان بر مقاله‌سی.

٨١ ـ فکرندن بعض بر نمونه‌لر. دنیا یاراتلوی. طوفان. نوح پیغمبر لسانی. قرآن. عشق. ازدواج. رسم و صورت. تاریخ ادیان. تاریخ بشر. قرآن کریم ترجمه‌سی. تعدد زوجات. تستر وحجاب. سیاحت. تورك قومی. خاتونلر. قزلرغه چیت تلد [illegible]وقوتو. بشرنگ یاراتلونده آیروملق بارمی؟. بالالرنی تربیه قیلو.

١١٠ ـ انتقادلر.

١١٩ ـ احمد مدحت افندی و روسیه مسلمانلری. ایدل. ترجمان. سیبیریا. شورا. وقت. یولدز.

١٣٠ ـ داملا عالمجان حضرتلرینك مکتوبی. «الدین والادب» ده شهر شرف افندی مقاله‌سی.

١٣٦ ـ صوك کونی.

١٣٨ ـ خاتمه.

Инв № 15144.

Из фондов российской национальной библиотеки

Татар
4-548